

Σχεδ. Ι. Κάτοπις τῆς ρωμ. ἐπαύλεως, εἰς θέσιν «Μιάμπελι» Κεφαλληνίας

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΡΩΜΑΪΚΗΣ ΕΠΑΥΛΕΩΣ ΕΝ ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑ

Ἡ ἀνασκαφή τῆς ρωμαϊκῆς ἐπαύλεως εἰς τὴν παραλιακὴν θέσιν « Μιάμπελι » (Ἄγ. Ἀθανάσιος), κειμένην παρὰ τὸ Ν. ἄκρον τῆς νήσου Κεφαλληνίας, διεξήχθη ὑπὸ τοῦ γράφοντος κατὰ τοὺς μῆνας Ἀπρίλιον καὶ Ἰούνιον τοῦ 1957 δαπάνη τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας. Περὶ τῶν ἀποκαλυφθέντων ψηφιδωτῶν ἐδόθησαν ἀμέσως τότε σύντομοι περιγραφαί¹. Εἰς τὴν δημοσίευσιν τῆς ἀνασκαφῆς προβαίνω μὲ κάποιαν καθυστέρησιν, διὰ λόγους ὀφειλομένους εἰς τὰς γνωστὰς δυσχερείας, τὰς ὁποίας ἀντιμετωπίζομεν συνήθως².

Ἡ χρονολόγησις τοῦ κτηρίου, ὃ προορισμός του, αἱ μεταγενέστεραι τύχαι καὶ αἱ μεταβολαί, τὰς ὁποίας ὑπέστη, θέτουν προβλήματα, τῶν ὁποίων ἡ λύσις δύναται νὰ ἀναζητηθῆ εἰς τὴν μαρτυρίαν τῶν ἀρχαιολογικῶν τεκμηρίων τῆς ἀνασκαφῆς, ἐφ' ὅσον αἱ δημοσιευθεῖσαι ἀπόψεις ἐπὶ τῶν θεμάτων αὐτῶν ἔχουν σχετικὴν μόνον ἀξίαν.

Ἡ ὑπαρξὶς τῶν ψηφιδωτῶν, τὰ ὁποῖα ἐκαλύπτοντο ἀπὸ τὰ ἐρείπια τοῦ παρεκκλησίου τοῦ Ἄγ. Ἀθανασίου, ἦτο πρὸ πολλοῦ γνωστὴ καὶ ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Goodisson³, ἂν καὶ ὅσα γράφει οὗτος σχετικῶς εἶναι μᾶλλον ἀσαφῆ, ἐκλαβὼν τὰ ὁρατὰ ὑπολείμματα τοῦ ρωμαϊκοῦ κτηρίου ὡς ἀνήκοντα εἰς βαλανεῖον. Εἶναι πιθανὸν ὅτι ἡ ἔπαυλις περιελάμβανε καὶ λουτρῶνα μεθ' ὑποκαύστων, κείμενον πρὸς τὴν Α. πλευρὰν τῶν ἀποκαλυφθέντων διαμερισμάτων, ὅπου ἡ κατασκευὴ, μετὰ τὸ 1822, μεγάλῃ δεξαμενῆς καὶ ἡ ἐντατικῆ ἔκτοτε καλλιέργεια ἔχουν ἐξαλείψει τὰ ἴχνη του⁴. Εἶναι πάντως βέβαιον ὅτι τὸ κτήριον ἐξετείνετο εἰς τὴν θέσιν τῆς σημερινῆς δεξαμενῆς, πρὸς Α. τοῦ πέρατος τῶν σφωζομένων τοίχων τῶν θαλάμων II, III καὶ IV (Σχ ε δ. 1). Ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τῆς συγγραφῆς τοῦ W. A. Goodisson, τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον ὑπὸ τὰ ἐρείπια τοῦ Ἄγ. Ἀθανασίου, ὡς καὶ τὰ ὑπολείμματα τοῦ δωρικοῦ ναοῦ εἰς τὸ ἀκρωτήριο « Κάπρος » (Ἄγ. Γεώργιος) τὰ ἀναφερόμενα αὐτόθι, ἠγνοήθησαν παρὰ τῶν ἀρχαιολόγων, ἐγχαυρίων καὶ ξένων,

1. BCH 82 (1958) Chronique des fouilles en 1957, σ. 728 ἐξ. J. et L. Robert, Bull. Epigr., REG 73 (1960) σ. 164, ἀρ. 188. Σ. Μαρινᾶτος, Ἐπετ. Φιλολ. Σχολῆς Πανεπ. Ἀθηνῶν 1958-1959, σ. 355 ἐξ.

2. Δυσχερεῖαι ἰδίως εἰς τὴν φωτογράφησιν καὶ ἀπεικόνισιν, ἡ ὁποία θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἀνταξία τῆς καλλιτεχνικῆς σημασίας τῶν ψηφιδωτῶν. Τὰ σχεδιογραφήματα (Σχ ε δ. 4, Πίν. 3, 6, 10) ἔγιναν ἀπὸ τὴν κ. Δ. Καλλιπολίτη καὶ ἀποδίδουν τὴν σύνθεσιν τῆς διακοσμῆσεως τῶν δαπέδων, χωρὶς βεβαίως νὰ ἀναπληρῶνουν τὸ κενὸν φωτογραφιῶν τοῦ συνόλου, αἰτινες ἀπῆλθον ἀνάλογα τεχνικὰ μέσα.

3. W. A. Goodisson, An historical and topographical essay upon the Islands of Corfu, Leucadia, Cephalonia, Ithaca and Zante, London 1822, σ. 141.

4. Πήλινος δίσκος ἐκ στυλίσκου ὑποκαύστου εὑρέθη οὐχὶ κατὰ χώραν, ἀλλ' ἐντὸς τῆς νεωτέρας ἐπιχώσεως τοῦ θαλάμου III. Ὁ O. Riemann, Recherches archéologiques sur les îles ioniennes, II Céphalonie (Bibl. des Écoles françaises d'Athènes et de Rome, f. 12, Paris 1879) σ. 57-59, ἀντιγράφει ἀπλῶς τὸν Goodisson εἰς τὴν σύντομον περιγραφὴν τῶν ἐρειπίων τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, « εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς ὁποίας ὑπάρχει δάπεδον μετὰ ψηφιδωτῶν, νῦν κεκαλυμμένον ». Πρόκειται δηλ. περὶ τοῦ δαπέδου τοῦ θαλάμου III.

τῶν ἐργασθέντων κατὰ καιροὺς εἰς τὴν ἐξερευνησιν τῆς νήσου⁵. Ἡ ὑπαρξίς των εἶχε λησμονηθῆ καὶ ἀπὸ τοὺς κατοικοὺς μέχρι τοῦ 1944, ὅποτε ὁ κατ' ἐξουσιοδότησιν τοῦ ἰδιοκτῆτου καλλιερῶν τὸν ἀγρόν, ὀνόματι Ἄριστ. Κουρκουμέλλης, ἀπεκάλυψε τὸ ψηφιδωτὸν τοῦ θαλάμου II. Εἰς αὐτὸν ὀφείλεται ἡ διάνοξις ἐπὶ τοῦ ψηφιδωτοῦ δύο στρογγυλῶν λάκκων, μετὰ τὴν ἐλπίδα νὰ ἀνεύρη ὑπὸ τὸ δάπεδον « ἠθσαυρούς ». Περὶ τῆς λαθραίας αὐτῆς ἀνασκαφῆς οὐδὲν εἶχε γνωσθῆ μέχρι τοῦ 1957. Τότε, μετὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ χωρίου Σκάλα εἰς τὴν νέαν θέσιν, παρὰ τὴν ἀκτὴν καὶ πλησίον τῶν ἐρειπίων τοῦ Ἄγ. Ἀθανασίου, ὁ πρόεδρος τῆς κοινότητος ἀνασκάπτει ἐκ νέου τὸν χώρον τοῦ θαλάμου II, πληροφορηθεὶς περὶ τῆς προγενεστέρως ἀποκαλύψεως τοῦ ψηφιδωτοῦ ἀπὸ τοὺς συγγενεῖς τοῦ Κουρκουμέλλη, μεταναστεύσαντος ἐν τῷ μεταξὺ εἰς Ἀμερικὴν. Ἡ δευτέρα αὕτη παράνομος ἀνασκαφή, γενομένη δυστυχῶς τῇ ἀνοχῇ ὑπευθύνων προσώπων, ἐπέφερε νέαν φθορὰν εἰς τὸ ψηφιδωτὸν τοῦ θαλάμου II καὶ κατέστησεν ἀδύνατον τὴν στρωματικὴν ἔρευναν. Ἡ κατάστασις, εἰς τὴν ὁποίαν εὑρον τὸν χώρον, τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1957, εἶχεν ὡς ἑξῆς: ἐκ τοῦ ὄλου οἰκοδομήματος εἶχεν ἀποκαλυφθῆ ὁ Β. καὶ ὁ Δ. τοῖχος τοῦ θαλάμου II εἰς ὕψ. 0,90-1 μ. καὶ τὸ δάπεδόν του. Τὰ χῶματα εἶχον ἀπορριφθῆ ἔξω τῆς Ν. πλευρᾶς, εἰς τὴν ὄχθην τοῦ χειμάρρου, ρέοντος παραλλήλως τοῦ κτηρίου πρὸς τὴν θάλασσαν, περὶ τοῦ ὁποίου ὀμιλεῖ εἰς τὴν περιγραφὴν του ὁ Goodisson. Ὁ μακρόστενος προθάλαμος I ἐκαλύπτετο μετὰ ἐπίχωσιν ὕψ. 1,50-1,80 μ. ὑπὲρ τὸ δάπεδον, ὡς καὶ ἡ ὑπαίθριος αὐλῆς VI. Ἡ ἐπίχωσις τοῦ θαλάμου III, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶχεν οἰκοδομηθῆ ὁ χριστιανικὸς ναὸς, ἦτο ἀβαθεστέρα. Ὁ Β. τοῖχος τοῦ θαλάμου ἦτο ὄρατος καὶ ἐχρησίμευσεν ὡς βάσις φράκτου προστατεύοντος τὸν ἐντὸς τοῦ θαλάμου III καλλιερῶν λαχανόκηπον. Ἡ ἀψὶς ἐκαλύπτετο ὑπὸ τῆς ἐπιχώσεως. Ἐπομένως εἰς τὸν χώρον τῶν θαλάμων II καὶ III, ὡς καὶ ἀνατολικῶς αὐτῶν, στρωματογραφικὴ ἔρευνα τῆς ἐπιχώσεως ἦτο ἄσκοπος. Τούναντιον ἡ πρὸς Δ. καὶ Β. τοῦ χώρου αὐτοῦ ἔκτασις προσεφέρετο εἰς τὴν ἔρευναν, ἡ ὁποία παρέσχε καθαρὰν εἰκόνα τῶν ἐπαλλήλων στρωμάτων εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς αὐλῆς VI. Αἱ παρατηρήσεις ἠλέγχθησαν κατὰ τὴν ἔρευναν τῶν ἄλλων τομέων, ὅπου ἡ ἐπίχωσις δὲν εἶχε διαταραχθῆ καὶ συνέπεσαν πρὸς τὴν διακρίβωσιν τῶν ἀλληλοδιαδόχων κατασκευῶν καὶ προσθηκῶν εἰς τοὺς ἀρχικοὺς τοίχους τοῦ οἰκοδομήματος. Ὁ παλαιοχριστιανικὸς ναὸς ἰδρύθη ἐπὶ τοῦ θαλάμου III, ἀφοῦ τὸ ἀρχαῖον κτήριο εἶχεν ἤδη ἐρειπωθῆ. Δὲν ὑπῆρξεν ἐπομένως ἄμεσος συνέχεια ρωμαϊκοῦ κτηρίου καὶ παλαιοχριστιανικοῦ ναοῦ.

Κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιφανειακὴν ἐπίχωσιν, πᾶχ. 0,30 - 0,50, ἦτις ἐσχηματίσθη φυσικῶς ἢ συνεπέα τῆς καλλιερῆς δι' ἰσοπεδώσεως, διεπιστώθη στρώμα μαύρου χώματος μετὰ κεκαυμένα ξύλα καὶ ἀποτμήματα κεραμίδων στέγης, ἡμικυλινδρικών, μικρῶν διαστάσεων. Ἐντὸς τοῦ ἰδίου στρώματος εὑρέθησαν τμήματα πηλίνων χονδροειδῶν ἀγγείων (πίθων) τῶν χρόνων τῆς Ἐνετοκρατίας. Οἱ κέραμοι προήρχοντο ἐκ τῆς στέγης τοῦ παρεκκλησίου, ἦσαν δὲ συσσωρευμένοι ἐκατέρωθεν τῶν τοίχων τοῦ θαλάμου III. Πρὸς τὸ ἴδιον στρώμα ἐπιχώσεως ἀντιστοιχεῖ θεμέλιον προχείρου κτίσματος παρὰ τὸ φρέαρ τῆς αὐλῆς VI. Τὸ στρώμα αὐτὸ τῆς ἐπιχώσεως ἐσχηματίσθη μετὰ τὴν κατα-

5. Πρβλ. σχετικῶς πρὸς τὰ θρυλούμενα λουτρά παρὰ τὸ χωρίον Σκάλα: S. Benton, *The Ionian Islands*, BSA 32 (1931-1932) σ. 220. Ὁ Vryonis, τελευταίως ἀσχοληθεὶς περὶ Κεφαλληνίας, δὲν ἀναφέρει τι περὶ τῶν ψηφιδωτῶν τοῦ Ἄγ. Ἀθανασίου οὔτε περὶ τοῦ δωρικοῦ ναοῦ εἰς τὸ ἀκρωτήριο τοῦ Ἄγ. Γεωργίου (Κάπρος): Sp. I. Vryonis, *An historical and archaeological Survey of Kephallenia*. Amer. School Papers, 1951 (δακτυλογρ. διατριβή).

στροφὴν τοῦ παρεκκλησίου, πιθανώτατα περὶ τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰῶνος⁶. Κάτω ἀπὸ αὐτὸ διεπιστάθη, τοῦλάχιστον ἐντὸς τῆς αὐλῆς VI, ἐπίχωσις πάχ. 0,30 ἐκ χῶματος καθαροῦ, ἄνευ εὐρημάτων. Εἰς βαθύτερον στρώμα εὐρέθησαν πολλὰ τεμάχια κεραμίδων στέγης παχυτέρου τοιχώματος τῶν προηγούμενων καὶ διαφορετικοῦ σχήματος. Ἡ τομὴ σχηματίζει ἐλαφρὰν, λίαν πεπλατυσμένην καμπύλην. Ἐπὶ δύο τεμαχίων σφύζεται σφραγὶς ἰσοσκελοῦς σταυροῦ, περιγεγραμμένου ἐν κύκλῳ (Πίν. 1 γ). Ὁ τύπος τῶν κεράμων, ἂν καὶ ὁ ἰσοσκελῆς σταυρὸς δύναται νὰ χρονολογηθῆ μέχρι τοῦ 9ου ἢ τοῦ 10ου αἰῶνος, εἶναι παλαιοχριστιανικὸς⁷. Ἄν οἱ ἐνσφράγιστοι κέραμοι εἶναι νεώτεροι τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς, μαρτυροῦν περὶ τῆς διατηρήσεως τοῦ ναοῦ καὶ ἀνανεώσεως τῆς στέγης του πρὸ τῆς καταστροφῆς. Ὑπὸ τὰ θραύσματα τῆς παλαιοχριστιανικῆς κεραμώσεως ἐσημειώθη στρώμα τεφροῦ χῶματος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εὐρέθησαν ὄστρακα ἀγγείων, τὰ πλεον χαρακτηριστικὰ τῶν ὁποίων περιγράφονται κατωτέρω (ἀγγεῖα ομάδος Γ).

Ἡ καταστροφὴ τοῦ ρωμαϊκοῦ κτηρίου ὀφείλετο πιθανὸν εἰς πυρκαϊάν, διότι ἀμέσως ὑπὲρ τὸ δάπεδόν του ἐξετείνετο στρώμα μαῦρον ἀπὸ τὰ ὑπολείμματα τοῦ πυρός, εἰς ὄσσην ἔκτασιν ἢ ἐπίχωσις δὲν εἶχε διαταραχθῆ, ὅπως ἄνω τοῦ δαπέδου τοῦ προθαλάμου I, εἰς τὸν θάλαμον IV καὶ εἰς τὴν αὐλὴν VI. Χρονολογικὸν ὄριον post quem διὰ τὴν ἐκ πυρκαϊᾶς καταστροφὴν τοῦ ρωμαϊκοῦ κτηρίου παρέχει χαλκοῦν νόμισμα τοῦ Κωνσταντίου Β' (337 - 361) εὐρεθὲν ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως αὐτῆς (βλ. κατωτέρω).

Ἄρκετὰ ὄστρακα εὐρέθησαν καὶ εἰς τὸ βαθύτατον στρώμα τῆς αὐλῆς VI καὶ τοῦ δωματίου V, τοῦ ὁποίου τὸ δάπεδον δὲν ἔφερε ψηφιδωτόν, ἀλλ' ἀποτελεῖτο ἐκ πεπατημένης στρώσεως ἀμμοκονιάματος. Ἡ μέχρι τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους ἀνασκαφή, ἐντὸς τῆς αὐλῆς VI καὶ ἔξω τῶν θαλάμων, δὲν ἀπέδωκεν εὐρήματα ἀρχαιότερα τοῦ τέλους τοῦ 2ου μ.Χ. αἰῶνος, ἐπομένως ὁ χῶρος, ἔθνα ἢ ἔπαυλις, δὲν εἶχε κατοικηθῆ πρὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης⁸. Ἐκ τῶν κεραμεικῶν εὐρημάτων τοῦ κατωτάτου στρώματος (ὀμάς Α), ἐπιδεικτικὰ χρονολογήσεως εἶναι ἐλάχιστα ἀποτμήματα πινακίων τῆς κατηγορίας terra sigillata ἰταλιωτικῆς ἴσως προελεύσεως.

Διάφορός πως τῆς σημειωθείσης εἶναι ἡ στρωματογραφία τοῦ δωματίου V καὶ τοῦ ἀμέσως συνεχομένου τομέως τοῦ προθαλάμου I, ὡς καὶ τοῦ πρὸς Δ. γειτνιάζοντος χῶρου. Ὁ χῶρος οὗτος εἶχε χρησιμοποιηθῆ ὡς νάρθηξ τῆς ἐκκλησίας κατὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴν περίοδον καὶ ἐν συνεχείᾳ ἀνφοδομήθη εἰς τοὺς βυζαντινοὺς καὶ μεταβυζαντινοὺς χρόνους. Ἡ διαδοχὴ τῶν κτισμάτων διακρίνεται σαφῶς εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ προθαλάμου I (Πίν. 1 α). Ὁ ρωμαϊκὸς τοίχος ὁ χωρίζων τὸν προ-

6. Ὡς συνάγεται ἐκ νομίσματος ἐνετικοῦ: SAN. MARC. VEN. II, κεφαλὴ λέοντος. Ὅπ. DALMA. E.T. ALBAN. Πρβλ. N. Papadopoli Aldobrandini, *Le Monete di Venezia* (1919), πίν. 148, 7 (τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰ.). Ἡ ταύτισις τῶν νομισμάτων ὀφείλεται εἰς τὴν Καν Βαρούχα - Χριστοδουλοπούλου, τὴν ὁποίαν καὶ εὐχαριστῶ.

7. Ὁ κ. Α. Ευγγόπουλος, ἔχων ὑπ' ὄψει του φωτογραφίαν τῶν σφραγισμάτων, εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ μοῦ ἀνακοινώσῃ ὅτι δὲν ἀποκλείει, μὲ κάποιαν βεβαίως ἐπιφύλαξιν, τὴν χρονολόγησιν αὐτῶν εἰς τὴν παλαιοχριστιανικὴν ἐποχὴν.

8. Ὁ Ο. Riemann, ἔ.ἀ. σ. 59, ἀκολουθῶν τὸν Goodisson, μνημονεύει τάφους ἐκ κεράμων (ρωμαϊκοὺς ἢ ἑλληνιστικοὺς;) ἐπὶ τοῦ λόφου νοτίως τῆς ἐπαύλεως, ὅπου καὶ τὰ ἀρχαῖα λατομεῖα (Παλαιόκαστρον). Ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, ὡς καὶ ἐπὶ τεραστίου βράχου ἀποσπασθέντος καὶ κατολισθήσαντος πρὸς τὴν θάλασσαν, διεπίστωσα ἐγκοπὰς θεμελιώσεως καὶ ἐπίχωσιν περιέχουσαν τεμάχια ἀγγείων καὶ λύχνων ἑλληνιστικῶν.

θάλαμον ἀπὸ τοῦ δωματίου V, σφζόμενος εἰς ὕψος 0,60, ἔχει πάχος 0,35 καὶ ἀποτελεῖται ἐκ λεπτῶν ὀπτοπλίνθων συνδεομένων δι' ἀμμοκονιάματος. Ἔτερος τοῖχος, ἐκ λίθων καὶ κεράμων ἀναμίκτων, πάχους 0,30, προσεκολλήθη εἰς τὸν προηγούμενον κατὰ τὴν ἴδρυσιν τοῦ παλαιοχριστιανικοῦ ναοῦ. Τέλος, ὁ συνεχόμενος τρίτος τοῖχος, πάχ. 0,52, ἐκ λίθων καὶ πηλοῦ, ἀμελοῦς κατασκευῆς, ἀνήκει εἰς τὴν μεταβυζαντινὴν περίοδον. Οἱ δύο μεταγενέστεροι τοῖχοι ἐδράζονται ἀμέσως ἐπὶ τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου, τὸ ὁποῖον διατηρεῖται κάτωθι αὐτῶν ἀλώβητον. Ἔνεκα τῆς χρησιμοποίησεως τοῦ χώρου ὡς νάρθηκος, ἐδῶ ἢ μεταγενεστέρα ἐπίχωσις ἐφθανε εἰς βαθύτερον ἐπίπεδον ἢ εἰς τὴν αὐτὴν VI, ἀκριβῶς δὲ εἰς ὕψ. 0,35 ὑπὲρ τὸ ρωμαϊκὸν δάπεδον τοῦ δωματίου V. Ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου αὐτοῦ παρατηρήθη στρώσις κεράμων τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς. Ἐπὶ τῆς στρώσεως ἐδραζόμενος εὐρέθη σφόνδυλος δωρικοῦ κίονος (Πί ν. 1β καὶ 2β). Οὗτος εἶχε μεταφερθῆ ἐκ τῆς θέσεως τοῦ δωρικοῦ ναοῦ, ὅπου νῦν τὸ παρεκκλήσιον τοῦ Ἁγ. Γεωργίου. Εἶναι προφανές ὅτι κατὰ τὴν ἀνοικοδομήσιν τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, ἡ σχηματισθεῖσα ἐκ τῆς καταστροφῆς τοῦ παλαιοχριστιανικοῦ ναοῦ ἐπίχωσις εἶχεν ἀφαιρεθῆ μέχρι τοῦ ἐπιπέδου, ἐφ' οὗ ἐτοποθετήθη ὁ σφόνδυλος τοῦ δωρικοῦ κίονος. Ὅθεν δικαιολογεῖται ἡ ἔλλειψις εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο (δωμάτιον V καὶ συνεχόμενον τμήμα τοῦ προθαλάμου) κεραμεικῶν εὐρημάτων τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς. Ἄλλ' ἢ κατωτέρα μέχρι τοῦ ρωμαϊκοῦ δαπέδου τοῦ δωματίου V ἐπίχωσις, βάθους 0,35, περιεῖχε πολλὰ θραύσματα ἀμφορέων καὶ ἀγγείων οἰκιακῆς χρήσεως τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, ἐξ οὗ συμπεραίνεται ὁ προορισμὸς τοῦ δωματίου τούτου ὡς ἀποθήκης τῆς ἐπαύλεως.

Ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῆς κατόψεως τοῦ κτηρίου (Σχεδ. 1), τὰ διὰ τῆς ἀνασκαφῆς ἀποκαλυφθέντα διαμερίσματα ἀποτελοῦν μέρος μόνον τοῦ συνόλου, τὸ κυριότερον βεβαίως, τῆς ἐπαύλεως, ἐκτεινομένης ἀρχικῶς ἔτι πρὸς Α., ὡς προκύπτει ἐκ τῶν σφζομένων προβολῶν τῶν ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν τοίχων πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτήν. Οἱ τοῖχοι εἶχον ἀποκοπῆ καὶ κατεδαφισθῆ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀνοικοδομήσεως τοῦ θαλάμου III ὡς χριστιανικοῦ ναοῦ. Ποίαν διαμόρφωσιν εἶχε τὸ πρὸς Α. καταστραφέν τμήμα τῆς ἐπαύλεως δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐξακριβώσω, ἔνεκα τῆς ἀφαιρέσεως καὶ αὐτῶν τῶν θεμελίων.

Τὸ ὑπολειφθὲν μέρος τοῦ οἰκοδομήματος ἀποτελεῖται ἐκ στενομήκου προθαλάμου I διήκοντος ἀπὸ Ν. πρὸς Β., τριῶν κατὰ σειρὰν θαλάμων II, III καὶ IV ἀνατολικῶς τοῦ προθαλάμου κειμένων, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ μεσαῖος III εἶναι εὐρύτερος τῶν ἄλλων, ἐνὸς μικροῦ δωματίου V κειμένου κατὰ τὴν πρὸς Β. ἐπέκτασιν τοῦ προθαλάμου, καὶ τέλος ἐκ τῆς ὑπαιθρίου ἀύλης VI δυτικῶς τοῦ τελευταίου καὶ ἴσου μήκους πρὸς αὐτὸν (Πί ν. 2 α). Ὁ προθάλαμος διαστάσεων 8,20 × 3,25 ἔχει τὴν εἴσοδον ἐκ τῆς Ν. στενῆς πλευρᾶς, ὅπου εὐρέθη κατὰ χώραν μαρμάρινον μονόλιθον κατώφλιον μήκους 1,95 καὶ πλάτους 0,50, μεταξὺ δύο παραστάδων σχηματιζομένων διὰ τῶν ἀπολήξεων τῶν ἐκατέρωθεν τοίχων, προβαλλομένων τοῦ μὲν ἀνατολικοῦ 0,40, τοῦ δὲ δυτικοῦ 0,90. Ὁ προθάλαμος ἐπικοινωνεῖ διὰ θυρῶν μὲ τοὺς θαλάμους II (διαστ. 4,50 X 3,20) καὶ III (διαστ. 6 X 4,25). Εἰς τὸν Β. τοῖχον τοῦ θαλάμου III ἀνοίγεται θύρα, δι' ἧς οὗτος ἐπικοινωνεῖ μετὰ τρίτου θαλάμου IV (διαστ. 4 × 3,40). Τὰ δάπεδα τῶν διαμερισμάτων I, II, III καὶ IV κοσμοῦνται διὰ ψηφιδωτῶν. Ἀπὸ Β. ὁ προθάλαμος ἐπικοινωνεῖ διὰ θύρας πρὸς μικρὸν δωμάτιον V, ἔχον μήκος ὅσον ἀκριβῶς τὸ πλάτος τοῦ θαλάμου IV (4 μ.) καὶ πλάτος 2,35.

Ἀξιοσημεῖωτος εἶναι ἡ ἔλλειψις κανονικότητος εἰς τὸ σχέδιον τῆς κατόψεως,

υποπίπτουσα άμέσως εΐς τήν αντίληψιν, ώς πρὸς τήν διαγραφὴν τῶν γωνιῶν καὶ τήν θέσιν τῶν θυρῶν. Οἱ τοῖχοι τοῦ περιβόλου τῆς αὐλῆς VI ἔχουν ἐλαφρῶς λοξὴν κατευθυνσιν, σχηματίζοντες ἀμβλείαν ἢ ὀξεῖαν γωνίαν μετὰ τῶν ἐγκαρσίων τοίχων, οὕτως ὥστε ἡ κάτωπις τῆς αὐλῆς VI λαμβάνει σχῆμα τραπεζιοειδές. Αἱ θύραι πάλιν τοῦ προθαλάμου ἔχουν ἀνοιχθῆ ἀσυμμέτρως. Αἱ ἐσωτερικαὶ διαστάσεις τῶν θαλάμων II καὶ IV, οἱ ὁποῖοι παρουσιάζουν ἀντιστοιχίαν ἐντὸς τοῦ ὄλου διαγράμματος, διαφέρουν μεταξὺ τῶν. Ἡ ἐξωτερικὴ θύρα τοῦ προθαλάμου, ἀνοίγματος 2 μ. καὶ ἡ ἔναντι αὐτῆς ἐσωτερικὴ, ἀνοίγματος 0,87, παρεκκλίνουσι οὐσιωδῶς τοῦ ἄξονος αὐτοῦ.

Δυτικῶς τοῦ προθαλάμου σχηματίζεται, διὰ τῆς προεκτάσεως τοῦ Β. καὶ τοῦ Ν. τοῖχου, ὑπαίθριος αὐλὴ VI, (Πί ν. 2 α, β), ἔχουσα πλ. 6 μ., μεθ' ἧς συγκοινωνεῖ ὁ προθάλαμος διὰ θύρας κειμένης εἰς τὸ Β. πέρασ τοῦ δυτικοῦ τοῖχου. Ἐσωτερικῶς καὶ κατὰ μῆκος τοῦ Ν. καὶ τοῦ Δ. περιβόλου τῆς αὐλῆς σχηματίζεται ἔδρανον (πεζούλιον) ἐκτισμένον με ὀπτὰς πλίνθους, ὕψους 0,45 καὶ πλάτους 0,78 παρὰ τὸν Ν. τοῖχον, πλάτους 0,50 παρὰ τὸν δυτικὸν τοῖχον.

Ἐνεκα τῆς πίεσεως τῶν χωμάτων, τὴν ὁποίαν θὰ ὑφίστατο τὸ κτήριον ἀπὸ Β., ἐφ' ὅσον τὸ ἔδαφος εἶναι κατωφερές πρὸς τὰ ΝΑ., ὁ ἐξωτερικὸς Β. τοῖχος εἶναι παχύτερος τῶν λοιπῶν. Οὗτος προεκτείνεται πρὸς Δ. πέραν τοῦ δωματίου V καὶ ἦτο ἀναλημματικὸς, σχηματίζων γωνίαν με τὸ ἕτερον σκέλος του κατευθυνόμενον πρὸς Ν., διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς στερεότητος τοῦ κτηρίου.

Ἡ ἀπὸ Ν. εἴσοδος τοῦ προθαλάμου ἀπετέλει καὶ τὴν εἴσοδον τῆς ἐπαύλεως, ἐπομένως ἡ Ν. πλευρὰ ἦτο καὶ ἡ πρόσοπις αὐτῆς. Ἄλλὰ παραλλήλως πρὸς τὴν Ν. πλευρὰν κατευθύνεται ἡ κοίτη τοῦ χειμάρρου. Ἄν ἀκόμη ὑποτεθῆ ὅτι αὕτη, με τὴν πάροδον τοῦ χρόνου, μετετοπίσθη πρὸς Β., δὲν πιστεύω ὅτι θὰ ἀπεῖχε πολὺ τῆς σημερινῆς, διότι νοτιώτερον τὸ ἔδαφος ὑψοῦται ἀμέσως εἰς φυσικὸν λόφον. Ἡ κοίτη θὰ ἦτο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα πολὺ βαθυτέρα. Τίθεται ἐπομένως τὸ ζήτημα τῆς ἀπὸ Ν. προσπελάσεως, διὰ τὴν ὁποίαν φυσικὸν ἐμπόδιον ἀπετέλει ἡ κοίτη τοῦ χειμάρρου. Ἐχρειάζετο λοιπὸν γέφυρα, προφανῶς ξυλίνη, δι' ἧς θὰ ἐγίνετο ἡ μετὰ τῆς ἐπαύλεως ἐπικοινωνία. Με τὴν παρατήρησιν αὐτὴν θὰ ἤθελα νὰ σημειώσω ὅτι ἡ ἔπαυλις περιβαλλομένη, ἀπὸ ΒΑ. καὶ Δ. ὑπὸ κλειστῶν τοίχων, προφυλασσομένη δὲ ἀπὸ Ν. καὶ κατὰ τὴν εἴσοδόν της ὑπὸ τῆς βαθείας κοίτης τοῦ χειμάρρου, ἠδύνατο νὰ προστατευθῆ εὐχερῶς ἐν περιπτώσει ἀπειλῆς ἐπερχομένης ἐξωθεν. Εἰς τὸν λόγον ἐπομένως αὐτὸν ὀφείλεται ὁ δοθεὶς προσανατολισμὸς καὶ ἡ τοποθέτησις τῆς εἰσόδου ἀπὸ τὴν πλευρὰν τοῦ χειμάρρου.

Εἰς τὸ κέντρον περίπου τῆς αὐλῆς VI, ἐξέχει τοῦ ἐδάφους εἰς ὕψ. 0,75 μονόλιθον προστομιαῖον φρέατος (Πί ν. 1 β) διαμέτρου 0,90. Ἡ βάσις αὐτοῦ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν στάθμην τοῦ στρώματος ἐκ τεφροῦ χώματος, δηλ. τοῦ δευτέρου ἐκ τῶν κάτω στρώματος, χρονολογουμένου εἰς τὴν παλαιοχριστιανικὴν ἐποχὴν. Ὅθεν ἡ τοποθέτησις τοῦ προστομιαίου ἀνάγεται εἰς τὴν δευτέραν περίοδον τοῦ κτηρίου, δηλ. εἰς τὸν παλαιοχριστιανικὸν ναόν, ὁ ὁποῖος διετηρήθη μέχρι τοῦ 9ου ἢ 10ου αἰῶνος, ὁπότε κατεστράφη ἐκ πυρκαϊᾶς. Τὰ ὑπολείμματα προχείρου κτίσματος παρὰ τὸ φρέαρ (τοῖχος ἐκ μικρῶν λίθων καὶ πηλοῦ) πᾶχ. 0,55, ἀνήκουν εἰς τὴν τρίτην περίοδον, δηλ. εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν ὑστέρων βυζαντινῶν χρόνων καὶ τῆς Ἐνετοκρατίας, ὁπότε ἀνφοκοδομήθη τὸ παρεκκλήσιον τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου ἐπὶ τῶν ἐρείπιων τοῦ παλαιοχριστιανικοῦ ναοῦ, δηλ. τοῦ θαλάμου III τῆς ρωμαϊκῆς ἐπαύλεως. Ἄλλ' ἡ τετράγωνος βάσις πεσσοῦ καὶ τὸ τοιχάριον τὸ καλύπτον τὸ πεζούλιον εἰς τὴν ΝΔ. γωνίαν τῆς αὐλῆς, ἀνάγονται εἰς ἡν ἐποχὴν καὶ τὸ προστομιαῖον τοῦ φρέατος.

Οἱ τοῖχοι τοῦ ρωμαϊκοῦ κτηρίου εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκτισμένοι διὰ μικρῶν ἀσβεστολιθικῶν πετρῶν, πλὴν τῶν παραστάδων τῶν θυρῶν, ὅπου χρησιμοποιοῦνται ὀπτόπλινθοι. Ἴσως ἀπὸ ὠρισμένου τινὸς ὕψους οἱ τοῖχοι ἦσαν καθ' ὄλοκληρίαν ἐκτισμένοι δι' ὀπτοπλίνθων μετὰ κονιάματος. Τὸ πάχος τῶν τοίχων ποικίλλει. Ὁ κατὰ μῆκος τῆς Β. πλευρᾶς ἰσχυρὸς ἀναλημματικὸς τοίχος ἔχει πάχος 0,75, περίπου δὲ τὸ αὐτὸ πάχος ἔχει καὶ ὁ Δ. τοίχος τοῦ προθαλάμου. Τὸ πεζούλιον τῆς αὐλῆς εἶναι καὶ αὐτὸ ἐκτισμένον δι' ὀπτοπλίνθων μετὰ κονιάματος. Αἱ παραστάδες τῆς θύρας τοῦ δωματίου V σφῶνται εἰς ὕψ. 0,75 καὶ 0,65, ἡ ἀνατολικὴ καὶ ἡ δυτικὴ ἀντιστοιχῶς. Τοῦ θαλάμου II ὁ ἀνατολικὸς τοίχος, πάχους 0,45, εἶναι κατεστραμμένος μέχρι τοῦ δαπέδου, πλὴν μικροῦ τμήματος σφζομένου εἰς ὕψ. 0,38 παρὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν. Ὁ ἴσου πάχους Ν. τοίχος σφῶζεται κατὰ μῆκος 1,30 ἀπὸ τῆς Δ. γωνίας καὶ εἰς ὕψ. 0,90. Ἀμφότεροι εἶναι ἐκτισμένοι διὰ μικρῶν λίθων καὶ κονιάματος, ὁ Δ. τοίχος διήκει κατὰ τὸ πλάτος τῶν τριῶν θαλάμων II, III καὶ IV, ἔχει πλάτος 0,45 καὶ ἀπολήγει κατὰ τὰ ἀνοίγματα τῶν θυρῶν εἰς παραστάδας ἀποτελουμένας ἐκ κανονικῆς δι' ὀπτοπλίνθων τοιχοδομίας. Ἄλλ' ἡ Β. παραστάς τῆς θύρας τοῦ θαλάμου II, ἐκτισμένη διὰ λίθων, εἶναι προσθήκη μεταγενεστέρα, ὀφειλομένη εἰς ἐπισκευὴν τοῦ κτηρίου, καθ' ἣν τὸ ἀνοῖγμα τῆς θύρας πλ. 1,72 ἐμειώθη κατὰ 0,50. Πράγματι ἡ ἀρχικὴ ἀπόληξις τοῦ τοίχου εἰς ἀπόστασιν 0,77 ἀπὸ τῆς ἐσωτερικῆς ΒΔ. γωνίας τοῦ θαλάμου II, διαμορφοῦται κανονικῶς δι' ὀπτοπλίνθων. Μετὰ τὴν προσθήκην τῆς διὰ λιθοδομῆς ἐκτισμένης παραστάδος, τὸ ἀνοῖγμα τῆς θύρας ἐμειώθη εἰς 1,22. Κατὰ χώραν σφῶζεται καὶ τμήμα τῆς λιθίνης πλακὸς τοῦ κατωφλίου.

Ὁ Δ. τοίχος τοῦ θαλάμου II διατηρεῖται εἰς ὕψ. 1 μ. ὑπὲρ τὴν στάθμην τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου.

Εἰς τοὺς τοίχους τοῦ θαλάμου III εἶναι ἐμφανεῖς αἱ τρεῖς περίοδοι τῆς ἱστορίας τοῦ κτηρίου. Κατὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴν ἐποχὴν οἱ τοῖχοι ἀπεκόπησαν καὶ κατεδαφίσθησαν ἐν μέρει, μέχρι τῆς γραμμῆς τῶν ἐγκαρσίων τοίχων τῶν θαλάμων II καὶ IV. Ἐπὶ τοῦ Β. τοίχου τοῦ θαλάμου III, εἰς ὕψ. ὑπὲρ τὸ 1 μ., φαίνεται ἡ παλαιοχριστιανικὴ συμπλήρωσις τῆς τοιχοδομίας διὰ κανονικῶν λιθοπλίνθων, συνεχιζομένη εἰς τὴν κατασκευὴν τῆς ἀψίδος καὶ τοῦ συνεχομένου πρὸς αὐτὴν πέρατος τοῦ Β. τοίχου καὶ πρὸς τὴν βάσιν αὐτοῦ, ἥτις ἀνάγεται εἰς τὸ ἀρχικὸν ρωμαϊκὸν κτήριο. Ἀνήκει δὲ τὸ ὑψηλότερον τμήμα τοῦ τοίχου ἀπὸ ὕψ. 0,80 καὶ ἄνω εἰς τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ ναῖσκου κατὰ τὴν μεταβυζαντινὴν ἐποχὴν. Ὁ Δ. τοίχος τοῦ θαλάμου III σφῶζεται εἰς ὕψ. 0,80. Ὁ Α. τοίχος κατεδαφίσθη κατὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴν περίοδον, ὅποτε ὁ χώρος ἐκλείσθη ἀπὸ ἀνατολῶν διὰ τῆς ἀψίδος. Ὁ τοίχος οὗτος ἔκειτο ὑπὲρ τὸ 1 μέτρον πέραν τῆς γραμμῆς τῶν ἀντιστοιχῶν ἐγκαρσίων τοίχων τῶν θαλάμων II καὶ IV. Εἶναι δηλ. ὁ μεσαῖος θάλαμος III ὃχι μόνον εὐρύτερος κατὰ τὸ πλάτος ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ μῆκος τῶν δύο πλαγίων, ἡ δὲ ψηφιδωτὴ διακόσμησις τοῦ δαπέδου, διατηρουμένη εἰς κακὴν κατάστασιν (Σχεδ. 4) φαίνεται ὅτι ἦτο ἡ σπουδαιότατη ὄλων.

Τοῦ θαλάμου IV ὁ Β. τοίχος σφῶζεται εἰς ὕψ. 0,60, ὁ Α. εἰς ὕψ. 0,86, ὁ Δ. εἰς ὕψ. 0,90, πάντες δὲ ἀνήκουν εἰς τὸ ἀρχικὸν ρωμαϊκὸν κτήριο. Τοῦ μικροῦ δωματίου V ὁ Δ. τοίχος διατηρεῖται εἰς ὕψ. 0,40, ἐστήριξε δὲ τὴν ἐπίχωσιν καὶ τὴν στρῶσιν προχείρου δαπέδου ἐκ κεράμων καὶ λίθων τοῦ χώρου τούτου, χρησιμεύσαντος ὡς εἰσόδου τοῦ νάρθηκος τοῦ μεταβυζαντινοῦ ναοῦ. Ὁ Δ. τοίχος τοῦ προθαλάμου I εὐρέθη κατεστραμμένος μέχρι τῆς στάθμης τοῦ δαπέδου. Εἰς τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ σφῶνται αἱ λίθιναι πλάκες κατωφλίου θύρας, ἀνοίγματος 1,90, δι' ἧς ἐπεκινῶνται ὁ προθάλαμος μετὰ τῆς αὐλῆς VI. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, πρὸ τῆς θύρας τοῦ θαλάμου III, κατὰ τὴν παλαιο-

χριστιανικὴν ἐποχὴν προσετέθη τοῖχος ἐγκαρσίως τοῦ προθαλάμου I, ὁ ὁποῖος εἶχε στηριχθῆ ἐπὶ τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου καὶ ἀφηρέθη κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν, ὅταν διεπιστώθη ἡ σπουδαιότης καὶ ἡ καλὴ διατήρησις τοῦ ψηφιδωτοῦ. Ἐντὸς τῆς ἀμέσως ὑπὲρ τὸ δάπεδον ἐπιχώσεως τοῦ θαλάμου IV εὐρέθησαν μικρά τινα τμήματα ἀμμοκονιάματος προερχόμενα ἐκ τῶν τοίχων καὶ φέροντα χρώματα, κίτρινον καὶ βαθὺ ἐρυθρόν. Ἐκοσμοῦντο λοιπὸν οἱ τοῖχοι διὰ νωπογραφιῶν κατὰ τὴν πρώτην οἰκοδομικὴν ἐποχὴν τοῦ κτηρίου.

ΚΕΡΑΜΕΙΚΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀνασκαφῆς εὐρέθησαν πολλὰ ἀποτμήματα ἀγγείων κοινῆς χρήσεως, δηλ. πίθων, χυτρῶν, ἀμφορέων, πινακίων, διὰ τὰ ὅποια χρονολογικὸς καθορισμὸς εἶναι δυσχερής, ἔνεκα ἐλλείψεως συστηματικῆς μελέτης ὁμοειδῶν εὐρημάτων χρονολογουμένων μὲ ἀκρίβειαν. Διὰ τὸ σχῆμα καὶ τὸν τύπον τῶν ἀγγείων ἐλήφθη κυρίως ὑπ' ὄψιν ἡ ὑπὸ τοῦ H. S. Robinson δημοσίευσις τῆς κεραμεικῆς τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων ἐκ τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν. Μεταξὺ τῶν εὐρημάτων ὀλίγα εἶναι τὰ ἀποτμήματα ἀγγείων, τὰ ὅποια θὰ ἠδύναντο νὰ καταταχθοῦν εἰς γνωστὴν κατηγορίαν καὶ νὰ παράσχουν χρονολογικὴν ἔνδειξιν. Ταῦτα ἀνήκουν κυρίως εἰς τὴν τάξιν τῶν terra sigillata καὶ εἶναι ἐπίσκακτα. Τὰ πολλὰ εὐρήματα εἶναι ἀσφαλῶς ἐγχωρίου κατασκευῆς.

Εἰς τὸν ἀκολουθοῦντα κατάλογον περιελήφθησαν κατ' ἐπιλογὴν τὰ πλέον χαρακτηριστικὰ εὐρήματα. Ἡ κατάταξις εἰς τρεῖς ὁμάδας, Α, Β καὶ Γ, ἐγένετο ἐπὶ τῇ βάσει τῆς θέσεως, εἰς τὴν ὁποίαν εὐρέθησαν καὶ τοῦ βάθους τοῦ στρώματος.

Εἰς τὴν ὁμάδα Α ἀνήκουν τὰ ὀλίγα ἐπίσκακτα ἀγγεῖα καὶ ἄλλα ἐγχωρίου προελεύσεως, τὰ ὅποια εὐρέθησαν ἐντὸς τῆς βαθυτάτης ἐπιχώσεως τῆς ἀδλῆς VI.

Εἰς τὴν ὁμάδα Β ἀνήκουν τὰ εὐρεθέντα ἐντὸς τοῦ μικροῦ δωματίου V, εἰς τὸ βαθύτερον στρώμα, ἀλλ' ὑπὲρ τὸ ἔδαφός του, τὸ ἐκ σκληροῦ κονιάματος. Ταῦτα εἶναι χονδροειδῆ ἀγγεῖα οἰκιακῆς χρήσεως. Τὸ πλῆθος τῶν εὐρημάτων ἀποτελεῖ ἔνδειξιν ὅτι τὸ δωμάτιον V ἐχρησιμοποιήθη ὡς ἀποθήκη.

Χρονολογικὴ διαδοχὴ μεταξὺ τῶν ὁμάδων Α καὶ Β δὲν προκύπτει σαφῶς. Τὰ ἀγγεῖα καὶ τῶν δύο ὁμάδων ἀνήκουν εἰς τοὺς χρόνους τῆς χρησιμοποίησεως τοῦ κτηρίου ὡς κατοικίας. Οὐδὲν κινητὸν εὐρημα ἐσημειώθη, δυνάμενον νὰ στηρίξη τὴν ὑπόθεσιν διαφορετικοῦ προορισμοῦ τοῦ κτηρίου ἢ ὡς ἀπλῆς κατοικίας.

A 1 (Σχεδ. 2). Ἀπότμημα πινακίου terra sigillata σφς. διαστ. 0,07 X 0,055. Πηλὸς ἐρυθρός, καθαρὸς καὶ λεπτόκοκκος. Ἐσωτερικῶς διακόσμησις ἐν κύκλῳ, περὶ τὴν βάσιν, παραλλήλων ἐλικοειδῶν γραμμῶν διὰ τροχίσκου, αἵτινες σχηματίζουν πλοχμόν.

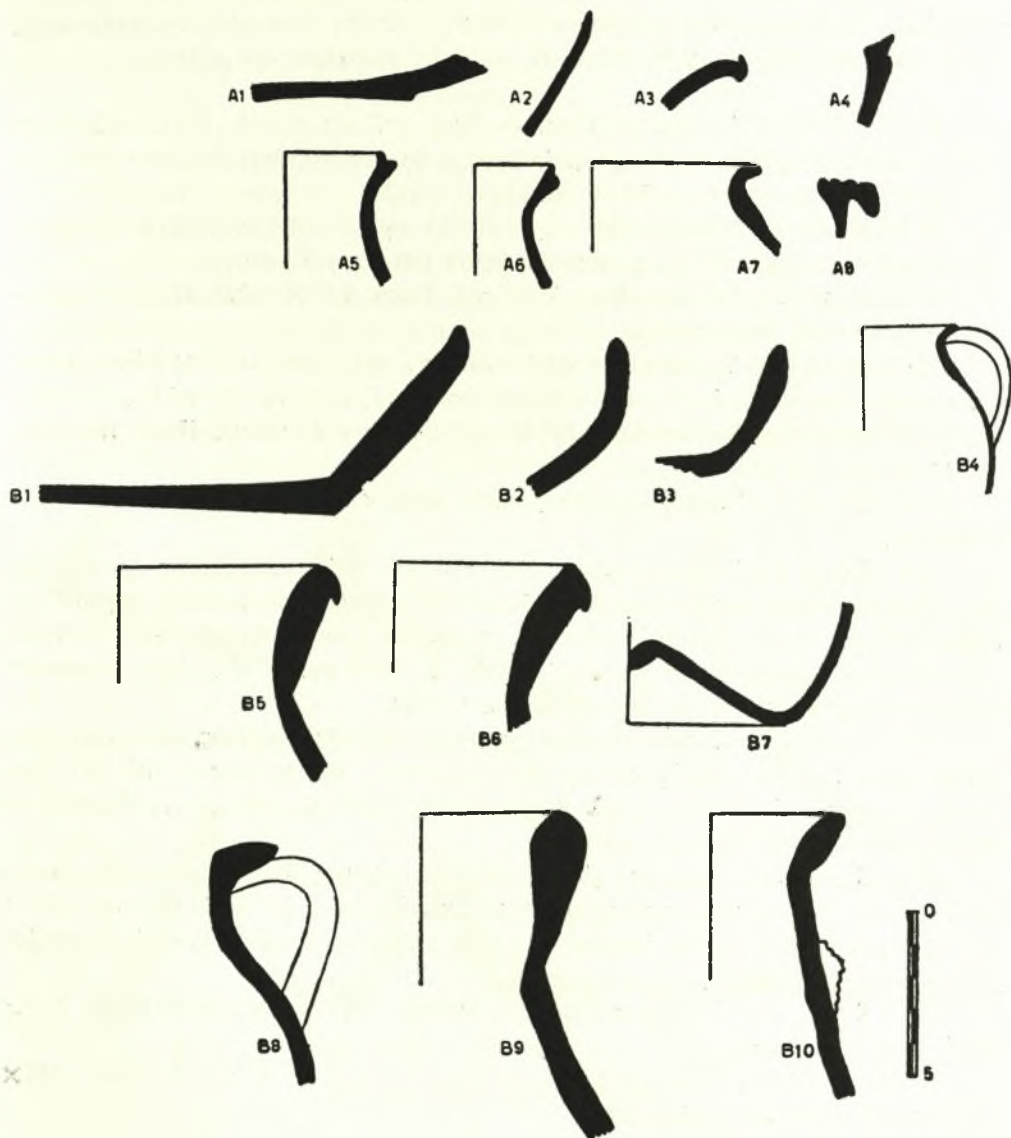
Διὰ τὸ εἶδος τοῦ πινακίου πρβλ. H. S. Robinson, Pottery of the Roman Period. The Athenian Agora V (Princeton 1959) G 185, πίν. 7, 65. Ἡ διὰ τροχίσκου διακόσμησις ὁμοία πρὸς τὴν ἐπὶ μαρμαρίνου πινακίου ἐγγάρακτον, Robinson ἔ.ἀ. K 147, πίν. 73.

A 2 (Σχεδ. 2). Τρία ἀποτμήματα χεῖλους βαθέος πινακίου ἢ κθαθίου. Σφς. ὕψ. 0,042, διὰμ. 0,18. Πηλὸς ἐρυθρός, ἐπιχρίσμα ἐρυθρόν πρὸς τὸ ἰῶδες.

A 3 (Σχεδ. 2). Ἀπότμημα χεῖλους βαθέος πινακίου, διαμ. 0,20. Πηλὸς ἐρυθρός, ἴχνη ἐπιχρίσματος ἐρυθροῦ πρὸς τὸ ἰῶδες. Ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας δια-

κόσμησις ανάγλυφος : φύλλον ἢ κλάδος φοινικοειδοῦς δένδρου. Διὰ τὸ σχῆμα πρβλ. Robinson ἔ.ά. Μ 66, πίν. 70. Τὰ ἀνωτέρω εἶναι ἴσως ἰταλιωτικῆς προελεύσεως ἀγγεῖα.

Α 4 (Σχεδ. 2). Ἀπότμημα χεῖλους ἀνοικτοῦ ἀγγείου, λεκανίδος ἢ μεγάλου πινακίου. Διαμ. περίπου 0,24. Πηλὸς κιτρινόφαιος. Διὰ τὸ σχῆμα πρβλ. ἔ.ά. Μ 100, πίν. 72.

Σχεδ. 2. Τομαὶ ἀγγείων ομάδων Α καὶ Β

Α 5 (Σχεδ. 2). Ἀπότμημα χεῖλους οἰνοχόης, διαμ.0,06, διαστ.0,034 X 0,036. Σφύζει ἴχνη τῆς ἀποσπασθείσης λαβῆς. Πηλὸς κίτρινος ἐρυθρωπός. Διὰ τὸ σχῆμα καὶ τὴν ἐπὶ τοῦ χεῖλους αὐλακα πρβλ. Ἀγορᾶς Ἀθηνῶν Ρ 8762, τῶν ἀρχῶν τοῦ 3ου μ.Χ. αἰῶνος.

A 6 (Σχεδ. 2). Ἀπότμημα ὁμοίου πρὸς τὸ προηγούμενον ἀγγείου, διαμ. 0,05, ὕψ. 0,036. Πηλὸς ἐρυθρὸς ἀνοιχτόχρωμος.

A 7 (Σχεδ. 2). Ἀπότμημα χείλους κυαθίου ἢ χύτρας ἄνευ λαβῶν, διαμ. 0,10, σφζ. διαστ. 0,057 X 0,03. Πηλὸς ἐρυθρὸς, ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια μαύρη ἐκ τῆς πυρᾶς.

A 8 (Σχεδ. 2). Ἀπότμημα χείλους λεκάνης, διαμ. 0,13, σφζ. διαστ. 0,057 X 0,020. Ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας περιφερεῖς αὐλακες. Πηλὸς κιτρινωπὸς ἀνοιχτόχρωμος. Πρβλ. Ἀγορᾶς Ἀθηνῶν G 99, πίν. 6, 72, ἰδίως διὰ τὸ σχῆμα τοῦ χείλους.

B 1 (Σχεδ. 2). Ἀπότμημα πινακίου, διάμ. χείλους περίπου 0,37, σφζ. διαστ. 0,14 X 0,18. Πηλὸς πορτοκαλόχρους, ἐπιχρίσμα ἐρυθρωπὸν, ἐπιτεθειμένον ἀνισομερῶς. Πρβλ. Robinson ἔ.ἀ. K 36 (P 3062).

B 2 (Σχεδ. 2). Ὅμοιον, διαμ. περίπου 0,27, σφζ. διαστ. 0,055 X 0,10. Πηλὸς κιτρινωπὸς ἀνοιχτόχρωμος. Ἴσως μεταγενέστερον τοῦ 3ου μ.Χ. αἰῶνος.

B 3 (Σχεδ. 2). Ὅμοιον, διαμ. 0,24, σφζ. διαστ. 0,13 X 0,053. Πηλὸς κιτρινωπὸς, ἴχνη ἐρυθροῦ βερνικίου.

B 4 (Σχεδ. 2). Ἀπότμημα μικροῦ κανθάρου, σφζ. διαστ. 0,058 X 0,054. Πηλὸς τεφρόχρους, βερνίκι φαίον. Ἡ λαβὴ ἀδεξίως προσαρμοζομένη ὑπὸ τὸ χεῖλος. Ὁ τύπος τῆς λαβῆς ἀπαντᾷ ἀπὸ τοῦ 2ου μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 4ου μ.Χ. αἰῶνος. Πρβλ. Robinson ἔ.ἀ. M 71, πίν. 21 καὶ J 36, πίν. 9,68.

B 5 (Σχεδ. 2). Ἀμφορέως χεῖλος, διαστ. 0,065 X 0,10. Πηλὸς τεφρόχρους χονδρόκοκκος.

B 6 (Σχεδ. 2). Ὅμοιον, διαστ. 0,055 X 0,105. Πηλὸς ροδόχρους χονδρόκοκκος. Τὰ ἄνω ἀποτμήματα B 5 καὶ B 6 ἀνήκουν εἰς κοινὸς χονδροειδεῖς ἀμφορεῖς, οἱ ὁποῖοι κατὰ τὸ σχῆμα τοῦ χείλους θὰ ἠδύναντο νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 2ου μ.Χ. αἰῶνος (Ἀγορᾶς Ἀθηνῶν P 11629 καὶ M 91), ἀλλὰ προφανῶς ὁ τύπος διετηρήθη καὶ κατὰ τοὺς ἐπομένους αἰῶνας.

B 7 (Σχεδ. 2). Πυθμὴν κλειστοῦ ἀγγείου οἰκιακῆς χρήσεως, ἴσως οἰνοχόης. Διαστ. 0,127 X 0,095. Πηλὸς ροδόχρους κιτρινωπὸς, χονδρόκοκκος. Διὰ τὴν πλαστικῶς διαμορφωμένην βάσιν πρβλ. Robinson ἔ.ἀ. M 101 καὶ πίν. 23, 73, οἰνοχόην μὲ τρίλωβον χεῖλος τοῦ 3ου μ.Χ. αἰῶνος.

B 8 (Σχεδ. 2). Ἀπότμημα χύτρας οἰκιακῆς χρήσεως, διάμ. χείλους 0,22. Διαστ. 0,105 X 0,09. Πηλὸς πορτοκαλόχρους ἄνευ ἐπιχρίσματος. Ἡ λαβὴ πεπλασμένη διὰ χειρός, κυρτὴ κατὰ τὴν κάτω ἐπιφάνειαν. Πρβλ. ἔ.ἀ. J 55 (P 8338) πίν. 11,72, τῶν ἀρχῶν τοῦ 3ου μ.Χ. αἰῶνος.

B 9 (Σχεδ. 2). Ἀπότμημα λαιμοῦ ἀμφορέως, διάμ. χείλους 0,09, διαστ. 0,10 X 0,095. Πηλὸς κίτρινος.

B 10 (Σχεδ. 2). Ἀπότμημα λαιμοῦ οἰνοχόης, διάμ. χείλους 0,07, διαστ. 0,09 X 0,06. Πηλὸς κίτρινος χονδρόκοκκος.

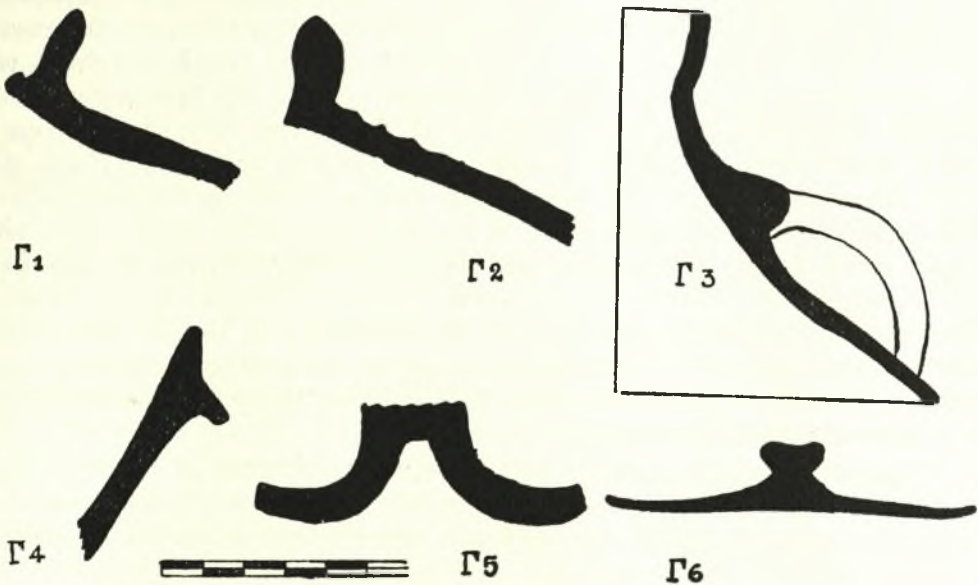
Τὰ πλεῖστα τῶν ἀγγείων τῆς ομάδος B ἀνήκουν εἰς τοὺς χρόνους τοὺς προηγηθέντας τῆς καταστροφῆς τοῦ ρωμαϊκοῦ κτηρίου, διὰ τὴν ὁποῖαν χρονολογικὸν ὄριον post quem παρέχει χαλκοῦν νόμισμα εὑρεθὲν ἐντὸς τοῦ στρώματος τῆς καταστροφῆς, ἔξω τοῦ θαλάμου IV. Ἐμπρ. προτομὴ αὐτοκράτορος πρὸς δ. φέρουσα διάδημα, CONSTANT [IUS] PF AUG, Ὅπ. δύο Νίκαι ἐκατέρωθεν μονογράμματος ἀσαφοῦς, κρατοῦσαι διὰ τῆς ἀριστερᾶς καὶ τῆς δεξιᾶς ἀντιστοιχῶς στέφανον μετὰ ταινίας καὶ κλά-

δον φοίνικος, VICTORIAE D D AUGG QNN. Εἰς τὸ ἐξεργον BSIS (Νομισματοκοπεῖον Siscia) πρβλ. H. Cohen, Médailles Impériales (1888) τ. 7, σ. 484, ἀριθ. 293 (337 - 361 μ.Χ.).

Εἰς τὴν αὐτὴν στάθμην ἐπιχώσεως εὐρέθησαν παρὰ τὸ κατώφλιον τῆς θύρας, μεταξὺ τοῦ προθαλάμου καὶ τοῦ δωματίου V, δύο πήλινα δισκοειδῆ περιάρπτα, ἐκ τῶν ὁποίων ἀπεικονίζεται τὸ ἐν (Πίν. 2γ). Τοῦτο ἔχει διάμ. 0,085, πάχ. 0,01, σχηματίζει κυκλοτερὲς ἔξαγμα εἰς τὸ κέντρον τῆς μιᾶς ἐπιφανείας, ἐνῶ ἡ ἑτέρα εἶναι κυρτή. Δύο ὅπαι πρὸς ἐξάρτησιν. Πηλὸς πρασινωπός.

Εἰς τὴν ὁμάδα Γ ἀνήκουν τὰ κεραμικὰ εὐρήματα, τὰ ὁποῖα περισυνελέγησαν ἐντὸς τοῦ ὑψηλοτέρου στρώματος, χαρακτηριζομένου διὰ τῆς παρουσίας τέφρας, κεκαυμένων ξύλων καὶ κεραμίδων στέγης, μεταξὺ τῶν ὁποίων δύο φέρουν σφράγισμα ἰσοσκελοῦς σταυροῦ ἐν κύκλῳ. Τὰ εὐρήματα δηλ. αὐτὰ ἀνήκουν εἰς τὸ στρῶμα τὸ σχηματισθὲν ἐκ τῆς ἐπισωρεύσεως τῶν ἔρειπίων, μετὰ τὴν ἐκ πυρκαϊᾶς καταστροφὴν τοῦ παλαιοχριστιανικοῦ ναοῦ, ἐπομένως δύνανται νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τοὺς μετὰ τὸν 5ον μ.Χ. αἰῶνα χρόνους.

Γ 1 (Σχεδ. 3). Ἀπότμημα χύτρας ἢ λέβητος μετὰ τοῦ ἐξέχοντος χείλους, διαμ. 0,22, σφζ. διαστ. 0,06 × 0,105. Πηλὸς ἐρυθρός.

Σχεδ. 3. Τομαὶ ἀγγείων ὁμάδος Γ

Γ2 (Σχεδ. 3). Ὅμοιον, ἐπὶ τοῦ ὄμου τρεῖς περιφερεῖς αὐλακες. Διάμ. χείλους 0,24, σφζ. διαστ. 0,105 × 0,14. Ἀνήκουν εἰς οἰκιακὰ σκευὴ ὡς π.χ. τὰ ἐκ τῆς Ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν τῆς ὁμάδος Κ.

Γ3 (Σχεδ. 3 καὶ Πίν. 1δ). Ἀπότμημα ἀμφορέως μὲ ἰδιορρυθμον ὑψηλὸν λαϊμὸν σχήματος κυλινδρικοῦ πεπιεσμένου εἰς τὸ μέσον καὶ μὲ τρισηχιδῆ λαβὴν. Σφζ. διαστ. 0,13 × 0,055, διάμ. χείλους 0,044. Πρβλ. ὄμοιον ἀγγεῖον ἐκ τῆς παλαιοχριστιανικῆς νεκροπόλεως Grotticelli τῆς Σικελίας εἰς τὸ Μουσεῖον τῶν Συρακουσῶν.

Γ 4 (Σχεδ. 3). Ἀπότμημα λεκανίδος ἢ βαθέος κυπέλλου. Σχηματίζει ἐξέχον κάθετον χεῖλος, κοῖλον κατὰ τὴν τομὴν, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου ἐγγάρακτος διακόσμησις διπλῆς κυματοειδοῦς γραμμῆς. Διάμ. χεῖλους 0,25, σφζ. διαστ. 0,063 × 0,07. Πηλὸς ὠχροκίτρινος. Πρβλ. Robinson, ἔ.ἀ. Μ 350, πίν. 33, 36, 71, τοῦ τέλους τοῦ βου μ.Χ. αἰῶνος.

Γ 5 (Σχεδ. 3). Ποῦς κύλικος, διάμ. 0,082, σφζ. ὕψ. 0,03. Πηλὸς ἐρυθρόφαιος, χονδρόκοκκος.

Γ 6 (Σχεδ. 3). Κάλυμμα ἀμφορέως, διαμ. 0,09, ὕψ. 0,016. Πηλὸς ἐρυθρόφαιος.

Γ 7 (Πίν. 1γ). Δύο κέραμοι στρωτῆρες τοῦ χριστιανικοῦ ναοῦ. Σχηματίζουν ἐλαφρῶς καμπύλην διατομὴν καὶ γωνιώδεις ἔξαρμα κατὰ τὸ χεῖλος. Πάχος τοιχώματος 0,015, χεῖλους 0,035. Ἐπὶ τῆς ἄνω (κυρτῆς) ἐπιφανείας, σφράγισμα ἰσοσκελοῦς ἀναγλύφου σταυροῦ, περιγεγραμμένου ἐν κύκλῳ, μὲ κοκκίδα μεταξὺ τῶν σκελῶν.

Τ Α Ψ Η Φ Ι Δ Ω Τ Α

Προθάλαμος (Πίν. 3).

Τὸ ψηφιδωτὸν ἔχει διαστ. 7,50 × 1,56, περιβάλλεται ἀπὸ τῆς Ν., Α. καὶ Δ. πλευρᾶς ὑπὸ εὐρέος, πλ. 0,50 ἐξωτερικοῦ πλαισίου χρώματος λευκοῦ, φέροντος κατ' ἀραιὰ διαστήματα, ρομβοειδῆ κοσμήματα. Τὸ ἔμβλημα⁹, δηλ. ἡ κεντρικὴ παράστασις μετὰ τοῦ 12στίχου ἐπιγράμματος καὶ τὰ ἐκατέρωθεν ὀρθογώνια πληρούμενα ὑπὸ ὁμοιομορφου γεωμετρικῆς διακοσμήσεως, χωρίζονται διὰ πλαισίου σχηματιζομένου ὑπὸ συνεχοῦς ἄλυσσοειδοῦς πλέγματος—ἀπλοῦ πλοχμοῦ—ἐνῶ συνεχῆ βαθμιδωτὰ τρίγωνα μετὰ τὴν κορυφὴν πρὸς τὰ ἔξω ἀποτελοῦν τὸ ἰδιαιτέρον πλαίσιον τῶν ἐκατέρωθεν διακοσμητικῶν ὀρθογωνίων. Σειρὰ πάλιν τριγῶνων, μετὰ τὴν κορυφὴν πρὸς τὰ ἔσω, σχηματίζει τὸ κοινὸν πλαίσιον τῆς ὅλης συνθέσεως¹⁰. Τὸ δάπεδον παρουσιάζει φθορὰς εἰς πολλὰ σημεῖα, κυρίως πέντε ἐγκαρσίας ρωγμᾶς, ὀφειλομένας εἰς τὴν διεῖσδυσιν ριζῶν. Τὸ ἐξωτερικὸν πλαίσιον κατὰ τὴν Δ. καὶ Ν. πλευρὰν σφύζεται μόνον κατὰ τὸ ἡμισυ τοῦ πλάτους του. Ὁ πλοχμὸς καὶ τὰ βαθμιδωτὰ τρίγωνα συνίστανται ἐκ κυβικῶν ψηφίδων, ἰώδους χρώματος, διαστ. 0,01 καὶ ἐκ λευκῶν δύο ἀποχρώσεων, μαρμαρίνων καὶ λιθίνων. Αἱ ψηφίδες τῆς γεωμετρικῆς διακοσμήσεως τῶν ἐκατέρωθεν τῆς εἰκόνης ὀρθογωνίων εἶναι μικρότεραι κατὰ τι τοῦ κυβικοῦ ἑκατοστομέτρου. Τὸ μέγεθος τῶν ψηφίδων τῆς εἰκόνης, τετραγώνων ἢ ρομβοειδῶν, εἶναι ἕξι μικρότερον. Ἔχουν δηλ. διαστάσεις 1/3 ἢ 1/2 τοῦ κυβικοῦ ἑκατοστομέτρου.

Τὸ ἔμβλημα εἰκονίζει νεανίαν γυμνὸν ἰστάμενον κατ' ἐνώπιον μετὰ τὰ σκέλη συνενωμένα, κάμπτοντα τοὺς βραχίονας πρὸ τοῦ στήθους καὶ φέροντα τὰς χεῖρας περὶ τὸν λαιμόν. Κατ' αὐτοῦ ἐπιτίθενται τέσσαρα θηρία, τὰ ὁποῖα παρίστανται ἀνά δύο ἐκατέ-

9. «Ἐμβλημα» ἐνταῦθα καταχρηστικῶς καὶ οὐχὶ κατὰ τὴν ἐννοίαν τῆς τεχνικῆς, καθ' ἣν ἡ κεντρικὴ εἰκὼν συντίθεται χωριστὰ, ἐντὸς πλαισίου ἐκ κεράμων καὶ ἐμβάλλεται ἀκολούθως εἰς τὸ κέντρον τοῦ δαπέδου φέροντος γεωμετρικὴν διακόσμησιν (tessellatum), πρβλ. A. Ippel, Mosaikstudien, RM. 45 (1930) σ. 88-110.

10. Ὅμοια κατὰ τὴν σύνθεσιν ψηφιδωτὰ δάπεδα (ἐκατέρωθεν τῆς εἰκόνης ὀρθογώνια μετὰ γεωμετρικὴν διακόσμησιν, τὸ ὅλον περιβαλλόμενον ὑπὸ ζώνης ἀνοικτοῦ χρώματος) ἐν Ἀντιοχείᾳ: D. Levi, Antioch Mosaic Pavements, I (Princeton 1947) σ. 89 εἰκ. 34, σ. 107 εἰκ. 41, σ. 109 εἰκ. 42 καὶ II πίν. 31a, τῆς ἐποχῆς τῶν Σευήρων (193-235 μ.Χ.). Διὰ τὴν τριμερῆ διαίρεσιν τῆς διακοσμήσεως πρβλ. Kl. Parlasca, Die römischen Mosaiken in Deutschland. Röm.-Germanische Kommission des D.A.I. zu Frankfurt A.M., Berlin 1959, σ. 122 (τοῦ λοιποῦ: Kl. Parlasca).

ρωθεν τοῦ νέου, εἰς σχῆμα ἐραλδικὸν καὶ ἐν καθέτῳ προβολῆ. Τὰ δεξιὰ τοῦ νέου θηρία εἶναι θήλεα, τὰ πρὸς ἀριστερά, ἄρρενα. Ἄνω ἀριστερά, πάνθηρ, ὁ ὁποῖος πατεῖ μὲ τὰ ὀπίσθια σκέλη τὸ ἔδαφος, δηλούμενον ὡς βάθρον δι' ἐγχρώμου παχείας γραμμῆς ἐπὶ ἀνοικτοῦ βάθους. Ὁ πάνθηρ, ἔχων ὑψωμένην τὴν οὐρὰν, δαγκάνει τὸν δεξιὸν ὄμον τοῦ νέου, ἐνθ' διὰ τῶν ὀνύχων τῶν προσθίων σκελῶν πλήττει αὐτὸν εἰς τὸ στέρνον. Ἐκ τῆς πληγῆς ρέει αἷμα, δηλούμενον διὰ ψηφίδων ἐξ ἐρυθρᾶς ὑαλομάζης ἐπὶ τῆς κοιλιακῆς χώρας μέχρι τῆς ἀρχῆς τῶν μηρῶν. Ὁ πάνθηρ ἔχει τὴν χαρακτηριστικὴν μικρὰν κεφαλὴν τοῦ θηρίου αὐτοῦ καὶ τὴν δορὰν χρώματος ἰώδους σκοτεινοῦ μὲ στίγματα μαύρων δακτυλίων ἐπ' αὐτῆς.

Ὅμοια εἶναι ἡ στάσις τοῦ ἀντιστοίχου ἄνω δεξιὰ θηρίου (Πί ν. 3, 4α, 5α). Μέγα μέρος τῆς κεφαλῆς του εἶναι κατεστραμμένον, πλὴν τοῦ ρύγχους, τοῦ ὀφθαλμοῦ καὶ τοῦ ὠτός. Τὸ θηρίον δαγκάνει τὸν ἀριστερὸν ὄμον τοῦ νέου καὶ ἐμπηγνύει τοὺς ὀνύχους τῶν προσθίων σκελῶν εἰς τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν παρά τὸ στέρνον. Ἡ οὐρὰ του εἰκονίζεται μὲ κυματιστὴν κίνησιν πρὸς τὰ κάτω, ἀκολουθοῦσα τὸ περίγραμμα τοῦ ὀπισθίου ἀριστεροῦ σκέλους. Ἡ δορὰ του εἶναι κιτρινή, ζωηροῦ ἢ ὀχροῦ χρώματος καὶ φέρει μαύρα στίγματα σχήματος U. Πλὴν τῆς διαφορᾶς ὡς πρὸς τὸ χρῶμα τῆς δορᾶς καὶ τὸ σχῆμα τῶν στιγμάτων τοῦ ἀντιστοίχως εἰκονιζομένου πάνθηρος, παρατηρῶ ὅτι καὶ τὸ σῶμα τοῦ θηρίου εἶναι παχύτερον καὶ βραχύτερον ἐκείνου. Ὁ ψηφοθέτης ἠθέλησε νὰ εἰκονίσῃ λεοπάρδαλιν. Διὰ τὴν ἑλλιπῆ διατήρησιν τῆς κεφαλῆς, ἡ διαφορὰ εἰς τὴν μορφήν τῶν δύο θηρίων δὲν εἶναι αἰσθητῆ. Τὸ θηρίον πατεῖ διὰ τῶν ὀπισθίων σκελῶν ἐπὶ ἰδιαιτέρου ἑδάφους, ὡς ἐπὶ βάθρου.

Κάτω ἀριστερά, τίγρις, τῆς ὁποίας ἡ κεφαλὴ εἶναι κατεστραμμένη, πλὴν τῆς κορυφῆς τοῦ κρανίου. Τὸ θηρίον πλήττει διὰ τῶν ὀνύχων τῶν προσθίων σκελῶν τὸν δεξιὸν μηρὸν τοῦ νέου, ἄνω τοῦ γόνατος.

Κάτω δεξιὰ, λέων¹¹ τοῦ ὁποίου ἡ κεφαλὴ διατηρεῖται καλῶς. Τὸ θηρίον δαγκάνει τὸν νέον εἰς τὸν μηρὸν κατὰ τὴν ἀριστερὰν του λαγόνα καὶ τὸν πλήττει διὰ τῶν ὀνύχων ἄνω τοῦ γόνατος. Ἐκ τοῦ δήγματος τὸ αἷμα ρέει ἐπὶ τοῦ μηροῦ καὶ τῆς κνήμης, δηλούμενον, παραλλήλως πρὸς τὸ περίγραμμα αὐτῶν, διὰ δύο ἐρυθρῶν γραμμῶν (Πί ν. 3, 5β).

Τὸ ἔδαφος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου πατοῦν ὁ νέος καὶ τὰ κάτω δύο θηρία, εἰκονίζεται ὑπὸ μορφήν ζώνης σκοτεινοῦ χρώματος μὲ πολλὰς ἀποχρώσεις. Ἡ βάσις εἶναι εὐθεῖα, ἄνω ἀπολήγει εἰς χαμηλὸν τόξον. Ἐπὶ τοῦ ἑδάφους παρίσταται διὰ κυανομαύρου χρώ-

11. Ἐκ τῶν παραστάσεων θηρίων ἐπὶ ρωμαϊκῶν ψηφιδωτῶν, ἀναφέρω χαρακτηριστικὰ τινὰ παραδείγματα, χρονολογούμενα ἀπὸ τοῦ 1ου μ.Χ. αἰῶνος καὶ ἐξῆς, πρὸς παραβολὴν κυρίως ὡς πρὸς τὴν ἀπόδοσιν τῶν γνωρισμάτων ἐκάστου θηρίου. Πάνθηρ εἰκονίζεται κατὰ κανὼνα εἰς τὰς παραστάσεις Ὀρφῶος, πρβλ. ἐν τέλει: J. Thirion, *Orphée musicien dans la mosaïque romaine*, *Mél. d'Arch. et d'Hist. Ecole française de Rome*, 1955, σσ. 149-179, πίν. 6 καὶ 7. Λεοπάρδαλις, μὲ στίγματα δορᾶς δακτυλοειδῆ: M.E. Blake, *Roman Mosaics of the II Century in Italy*, *Mem. Amer. Acad.* 13 (1936) πίν. 40,4 (ψηφιδ. Πομπηίας 1ου μ.Χ. αἰῶνος). S. Aurigemma, *I mosaici di Zliten*, Roma 1925, σ. 182, εἰκ. 112 καὶ σ. 185, εἰκ. 115. Dj. Mano-Zisi, *Le castrum de Camzigrad et ses mosaïques*. *Archaeologia Jugoslavica* II (1956) σ. 77, εἰκ. 18. B. Pace, *I mosaici di Piazza Armerina* (1955) εἰκ. 8. Λέων εἰς ψηφιδωτὸν τοῦ Rimini μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀδριανοῦ, S. Aurigemma NS 1929, σσ. 143-145, εἰκ. 3-4, πίν. 6. J. Thirion, *MEFR* 67 (1955) πίν. 5, 2, ψηφιδωτὸν περιοχῆς Sfax (Ἀφρικῆς). Τίγρις εἰς ψηφιδ. Ἀντιοχείας (Μουσεῖον Worcester), E. Kitzinger, *Dumbarton Oaks Papers* 6 (1951) εἰκ. 23.

ματος ή έρριμμένη σκιά του νέου και του λέοντος¹². 'Η λεοπάρδαλις πατεΐ επί εδάφους ίδωδους χρώματος, επί του οποίου προβάλλεται τὸ περίγραμμα τῶν νῶτων του λέοντος. 'Ο πάνθηρ πατεΐ επί εδάφους δηλουμένου διά βραχείας και λοξῆς ταινίας καστανοφαίου χρώματος, εις αισθητήν ἀπόστασιν ἄνωθι τῶν νῶτων τῆς τίγρεως.

Εἰς τὸν Πίνακα ἰδιαίτερος ἐλκύει τὴν προσοχὴν ἡ κεφαλὴ του νέου (Πίν. 5α), στρεφόμενη ὀλίγον πρὸς τὰ ἀριστερὰ και διατηρουμένη καλῶς πλὴν μέρους περι τὸν ἀριστερὸν ὀφθαλμόν. 'Η ἄτακτος κόμη, καλύπτουσα τὸν ἀδχένα, σχηματίζει θυσάνους τριχῶν ἐξέχοντας ἀκτινοειδῶς και προβαλλομένους ἄνω τῆς κεφαλῆς. Τὸ περίγραμμα του στρογγύλου προσώπου και αἱ ἐσωτερικαὶ γραμμαὶ (ρίς, ὀφθαλμὸς) τονίζονται διά κυανομαύρων ψηφίδων, τὸ οὖς διά ψηφίδων ἐντόνου ἐρυθροῦ χρώματος ἐξ ὑαλομάξης. Τὸ πρόσωπον ἐνθυμίζει παραστάσεις κεφαλῶν Μεδοῦσης ἐπὶ ρωμαϊκῶν ψηφιδωτῶν¹³. Τοῦτο δὲν εἶναι ἄσχετον πρὸς τὸν ἀποτροπαϊκὸν χαρακτήρα τῆς παραστάσεως.

'Αλλὰ ποῖαν ἔννοιαν ἔχει ἡ χειρονομία του νέου φέροντος τὰς χεῖρας περι τὸν λαιμόν του ; Τὴν ἀπάντησιν μᾶς δίδουν πῆλιναι ἀνάγλυφοι πλάκες ἐκ τῆς 'Αγορᾶς τῶν 'Αθηνῶν και ἐκ του Κεραμεικοῦ, εἰκονίζουσαι γυμνὸν νέον κατὰ μέτωπον, προσβαλλόμενον ὑπὸ θηρίων και ὀρνέων, ἀλλὰ και ὑπὸ ὄφραως περιελισσομένου εις τὸ σῶμα και τὸν λαιμόν του. 'Ο νέος φέρει τὰς χεῖρας πρὸς τὸν λαιμόν διά νὰ ἀπαλλαγῆ ἀπὸ τὴν περισφύξιν του ὄφραως¹⁴. 'Η παράστασις τῶν ἀναγλύφων πλακῶν σφῆζει τὸν εἰκονογραφικὸν τύπον, ὁ ὁποῖος ἐπὶ του ψηφιδωτοῦ εἰκονίζεται με κάποιαν ἀπλοποίησιν, ἄνευ του ὄφραως. 'Αλλ' ἡ ἀρχικὴ χειρονομία του νέου ἔχει διατηρηθῆ. Τὸ στήθος του παρίσταται μετωπικῶς, τὸ ἀριστερὸν σκέλος με πλῆρες τὸ περίγραμμα αὐτοῦ, ἐνῶ τὸ δεξιόν, διά τὴν μόλις δηλουμένην στροφὴν και ἐλαφρὰν προβολὴν του ἀριστεροῦ σκέλους, καλύπτεται ἐν μέρει ὑπ' αὐτοῦ. 'Αξιοσημείωτος εἶναι ἡ διά πολλῶν ἀποχρώσεων ψηφίδων πλαστικὴ δῆλωσις τῶν λεπτομερειῶν, ἐξάρσεων τῶν μυῶν και ἀρθρώσεων του σώματος. Τοῦτο ἐπιτυγχάνεται διά φωτοσκιάσεων. 'Η πηγὴ του φωτὸς ὑπελογίσθη εις τὰ δεξιὰ ἄνω, δηλ. ἐξ ἀνατολῶν ὡς πρὸς τὴν θέσιν του δαπέδου. 'Η λοξὴ κατεύθυνσις τῶν σκιῶν ἐπιδιώκει νὰ δώσῃ τὴν ἐντύπωσιν τῆς τρίτης διαστάσεως.

Διά τὴν φωτιζομένην πλευρὰν του ἀριστ. μηροῦ, ὁ ψηφοθέτης ἐχρησιμοποίησε λευκὰς ψηφίδας, ἐνῶ διά τὰς ἀρθρώσεις του γόνατος και τῶν λαγόνων, διά τὸν ὄμον και τὸ περίγραμμα του ἀριστ. βραχίονος, χρωματικὴν κλίμακα ἀπὸ του λευκοῦ μέχρι φαιοῦ και ἐρυθροῦ σκοτεινοῦ, με ἐνδιαμέσους τόνους ροδίνου, ίδωδους ἀνοικτοῦ και ίδωδους τεφροῦ χρώματος. Τοιοῦτοτρόπως ἡ εἰκὼν διαγράφεται ἐντόνωσ ἐπὶ του λευκοῦ βάθους.

12. 'Η δῆλωσις ἰδιαίτερου εδάφους ὡς βάθρου τῶν μορφῶν, με πρόθεσιν ἀπομονώσεως αὐτῶν ἀπὸ τὸ περιβάλλον, εἶναι γνώρισμα ὀψίμων χρόνων, π.χ. εις τὰ ψηφιδωτὰ τῆς Piazza Armerina, Β. Pace, ἔ.ἀ. σ. 99, εἰκ. 18, σ. 113, εἰκ. 19. 'Αλλ' ἡ δῆλωσις του εδάφους και ἡ ἐρριμμένη σκιά παρατηροῦνται εις ἀρχαιοτέρας τοιχογραφίας (τῆς Πομπηίας), G. E. Rizzo, La pittura ellenistico-romana, πίν. 194. Εἰς ψηφιδωτῶν τῆς Κορώνης, Μ.Ν. Valmin, The Swedish Messenia Expedition, 1938, πίν. V, με παράστασιν σκηνῶν ἀμφιθεάτρου, εἰκονίζεται πάνθηρ ἐπὶ εδάφους δηλουμένου διά παχείας κυματοειδοῦς γραμμῆς (κεντρικὸν ἐγκόλπιον και περι αὐτὸ ἡμικυκλικὸι πίνακες). Τὸ ἔδαφος δηλοῦται διά γραμμῆς εις ψηφιδωτὰ τῆς Γερμανίας του 3ου μ.Χ. αἰῶνος : Kl. Parlasca ἔ.ἀ. σ. 119, πίν. 89, 90, 100.

13. Προτομὴ Μεδοῦσης ἡ γοργόνειον, D. Levi ἔ.ἀ. πίν. 96α και σ. 534, εἰκ. 201.

14. Cl. Grandjouan, Terracottas and Plastic Lamps of the Roman Period. The Athenian Agora VI (1961) σ. 71, ἀριθ. 889-895, πίν. 23.

Με ζωηρῶς ἐρυθρὰς ἐξ ὑαλομάξης ψηφίδας δηλοῦται τὸ ρέον ἐκ τῶν πληγῶν αἷμα. Τοῦ πάνθηρος τὸ σῶμα εἶναι ἰῶδες, τὸ περίγραμμα τοῦ δεξιοῦ σκέλους καὶ τὰ στίγματα τῆς δορᾶς μαῦρα, τὰ ὄτα καὶ τὸ περίγραμμα τοῦ ρύγχους ἐρυθρά, ἡ κοιλία καὶ οἱ μαστοὶ ροδίνου χρώματος. Τὸ ἰδιαιτέρως δηλούμενον διὰ τὸ θηρίον ἔδαφος εἶναι τεφρόχρωμον.

Εἰς τὴν τίγριν, τὸ περίγραμμα τῆς ράχεως καὶ τῆς κοιλίας εἶναι ἰῶδες, ἡ δορὰ ἐρυθρόφαιος καὶ ροδίνη. Τὰ περιγράμματα τῶν ὀνύχων καὶ αἱ γραμμαὶ τῆς δορᾶς κυανόμαυρα. Ἡ κοιλία καὶ οἱ μαστοί, ὅπως διὰ τὸν πάνθηρα, εἶναι ρόδινα, ἡ ὑπὸ τὴν κοιλίαν χώρα, ἐκ ψηφίδων ἀναμίκτων πρασίνης καὶ κυανῆς ὑαλομάξης, ὅπως κατὰ τὴν κλειδῶσιν τοῦ προσθίου σκέλους.

Τὸ σῶμα τῆς λεοπαρδάλεως, εἰκονιζομένης δεξιᾶ, εἶναι γενικῶς κίτρινον μὲ τόνους ὄχρου ἢ ζωηροῦ κιτρίνου καὶ πορτοκαλόχρου. Ὁ ὄμος εἶναι κίτρινος μὲ φαιὰν ἀπόχρωσιν. Περί τὸν ὀφθαλμὸν ἐχρησιμοποιήθησαν ψηφίδες ἐρυθρᾶς ὑαλομάξης. Τὸ ἔδαφος ἐπὶ τοῦ ὁποίου πατεῖ μὲ τὰ ὀπίσθια σκέλη τὸ θηρίον εἶναι χρώματος ἰώδους ὄχρου.

Εἰς τὸ σῶμα τοῦ λέοντος ἀποδίδονται ἐπιμελῶς αἱ λεπτομέρειαι τῶν μυῶν δι' ὁμοκέντρων καμπυλῶν. Τὰ πλαστικῶς διαμορφούμενα καὶ φωτιζόμενα μέρη εἶναι κιτρίνου ζωηροῦ χρώματος ἢ μὲ φαιὰν ἀπόχρωσιν· τὰ σκιαζόμενα, κιτρίνου τεφροῦ χρώματος ἀναμίκτου μετὰ ψηφίδων ἰώδους ἀποχρώσεως. Ἰῶδεις εἶναι καὶ αἱ σπειροειδεῖς γραμμαὶ τῆς χαίτης. Τὸ ἔδαφος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου πατοῦν ὁ νέος, ἡ τίγρις καὶ ὁ λέων, διαιρεῖται εἰς δύο χρωματικὰς ζώνας μὲ καμπύλα περιγράμματα : κάτω, εἰς τὸ πρῶτον ἐπίπεδον, χρώματος τεφροφαιού, εἰς τὸ δεύτερον ἐπίπεδον χρώματος ἰώδους ὄχρου. Ἐκ ψηφίδων μαυροκυάνου χρώματος ἐπὶ λευκοῦ βάθους, ἀποτελοῦνται τὰ γράμματα τοῦ ἐπιγράμματος καὶ τὰ φύλλα κισσοῦ εἰς τὸ τέλος ἐκάστου μετρικοῦ στίχου (Πί ν. 3, 4 α).

Εἰς τὸ πλαισιῶν τὴν εἰκόνα ἀλυσσοειδῆς πλέγμα, τὸ περίγραμμα εἶναι μαῦρον. Ἐντὸς τοῦ πλέγματος δηλοῦνται σκιαὶ ἀλληλοδιαδόχως ρόδινοι καὶ ἰῶδεις. Τὰ συνεχῆ βαθμιδωτὰ τρίγωνα εἶναι μαῦρα.

Τὰ ἐκατέρωθεν τοῦ ἐμβλήματος ὀρθογώνια πληροῦνται διὰ πολυχρώμου γεωμετρικῆς διακοσμήσεως, τῆς ὁποίας βασικὸν στοιχεῖον εἶναι σειραὶ ἰσοπλευρῶν ρόμβων ἐναλλασσομένων πρὸς ἐπιμήκει, τοποθετημένους λοξῶς, εἰς τρόπον ὥστε νὰ σχηματίζονται κύβοι ὀρώμενοι προοπτικῶς. Τὰ χρησιμοποιηθέντα χρώματα, ἰῶδες, φαιόν, μαῦρον, ρόδινον εἶναι διατεθειμένα κατὰ σύστημα διαγωνίου ταινίας. Ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ ἢ ἀλληλοδιαδοχῆ αὐτῶν εἶναι μαῦρον καὶ ἰῶδες. Κατὰ τὴν ἀντίθετον κατεύθυνσιν, εἶναι φαιόν καὶ ρόδινον. Αἱ ἰσόπλευροι ἔδραι τῶν κύβων κατὰ τὴν ὀριζόντιον σειρὰν εἶναι λευκαὶ μὲ σταυροειδῆ μαῦρον ρόδακα εἰς τὸ κέντρον. Τὸ πλάσιον ἀποκόπτει τοὺς λευκοὺς ρόμβους καὶ τοὺς ρόδακας κατὰ τὴν διαγώνιον. Τέλος, ἡ εὐρεῖα λευκὴ ζώνη τοῦ ἐξωτερικοῦ πλαισίου κοσμεῖται διὰ δύο σειρῶν ἀραιῶς τοποθετημένων μεγάλων ρόμβων μαύρου περιγράμματος μὲ στιγμὴν εἰς τὸ κέντρον, ἐσωτερικῶς κοσμουμένων διὰ γραμμῆς ἐκ ροδίνων ψηφίδων. Εἰς τὸ μέσον τῆς λευκῆς ζώνης παρεμβάλλεται στενὴ τοιαύτη ἐκ ροδίνων ψηφίδων. Τὸ λευκὸν ἔδαφος ἀποτελεῖται ἀπὸ ψηφίδας σχήματος τραπεζίου ἢ ρόμβου, ἀναλόγως τῆς θέσεώς των περὶ τὸ εὐθύ ἢ καμπύλον περίγραμμα τῶν μορφῶν ἢ τῶν γραμμάτων τῆς ἐπιγραφῆς. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν μορφῶν, αἱ ψηφίδες ἔχουν μέγεθος πλευρᾶς 3 ἕως 5 χιλιοστῶν. Εἰς τὸν λέοντα, τὸ κέντρον τῶν μυῶν ἀποτελεῖται ἐκ λευκῶν ψηφίδων.

Τὸ ἐλεγειακὸν ἐπίγραμμα ἐκ 12 στίχων διατηρεῖται καλῶς (Πί ν. 3, 4 α-γ), ἔξαι-

ρέσει μικροῦ χάσματος εἰς τὸν στίχ. 9. Καταλαμβάνει χῶρον διαστ. $1,05 \times 0,48$. Τὰ γράμματα ἔχουν ὕψος 0,04—0,05, τὰ διάστιχα 0,01. Δηλοῦνται στιγμαὶ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ στίχ. 1 καὶ τοῦ στίχ. 3, ὡς καὶ φύλλον κισσοῦ εἰς τὸ τέλος ἐκάστου μετρικοῦ στίχου (στίχ. 2, 4, 6, 8, 10, 12).

- 1-2 **Ω Φθόνε. Καὶ σοῦ τήνδε ὀλοῆς / φρενὸς εἰκόνα γράψε*
 3-4 *ζωγράφος· ἦν Κράτερος θήκα/το λαϊνέην.*
 5-6 *Ὀδχ ὅτι τειμ[ή]εις σὸ μετ' ἀνδρά/σιν, ἀλλ' ὅτι*
 7-8 *ἄλβοις βασκαίνων σχῆμα τό/δε ἀμφεβ[ά]λον.*
 9-10 **Ἔστα[θι] Λ- πάντεσσιν ἐνώπιος, | ἔσταθι τλήμων,*
 11-12 *τηκεδόνος φθονερῶν δ(ῆ)γμα/φέρων στόγιον.*

Διὰ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων *ω*, *ϸ*, *ε*, πρβλ. ἐπιγρ. ψηφιδωτοῦ ἐκ Ρώμης IG XIV, 1303, τῆς ἐποχῆς τῶν Σευήρων. Μὲ τὸ ἐλεγειακὸν ἐπίγραμμα περιγράφεται καὶ ἐρμηνεύεται τὸ θέμα τῆς παραστάσεως, παρέχεται δὲ καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ψηφοθέτου, Κράτερος, ὁ ὁποῖος ἔθεσε τὸ ψηφιδωτὸν κατὰ γραπτὴν εἰκόνα ζωγράφου, τοῦ ὁποῖου δὲν ἀναφέρεται τὸ ὄνομα. Ἡ διατύπωσις ἐνθυμίζει τοὺς στίχ. 16 καὶ ἐξ. τῆς Ἐκφράσεως τοῦ Κοσμικοῦ Πίνακος Ἰωάννου Γραμματικοῦ ἐκ Γάζης (P. Friedländer, Johannes von Gaza und Paulus Silentarius, Berlin 1912, σ. 136: *τὴν εἰκόνα... ἦν καλλιτέχνης ζωγράφος... ἔγραψε συνθεῖς καὶ μεθυσθεῖς τὰς φρένας ὡσπερ φιλόανθρωπός τις ἀνθρώπους γράφων, ἔσωματοποιεῖ τὴν ἀσώματον φύσιν*).

Ἄναμφιβόλως οἱ στίχ. 3-4 ἀναφέρονται εἰς τὸν ψηφοθέτην. Τὸ *ρ*. τίθημι χρησιμοποιεῖται ὑπὸ εἰδικὴν ἔννοιαν εἰς τὴν τέχνην τῶν ψηφοθετῶν. Τοῦτο προκύπτει ἐκ τῆς ὁμοίας ἐκφράσεως τοῦ δακτυλικοῦ ἐπιγράμματος ἐπὶ τοῦ ψηφιδωτοῦ τοῦ θαλάμου II (βλ. κατωτέρω) ὡς καὶ ἐξ ἄλλων παραδειγμάτων, τῶν ὁποίων τὸ σημαντικώτερον παρεδόθη ἐπὶ παύρου τοῦ Ζήνωνος τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος. Εἶναι συγγραφή ὑποχρεώσεων τεχνίτου διὰ ψηφιδωτὸν περιγραφόμενον λεπτομερῶς, ὅπου τὸ *ρ*. τίθημι ἐπανέρχεται ὡς τεχνικὸς ὄρος, ὑπὸ διαφόρους τύπους¹⁵.

Στίχ. 4, *λαϊνέην* εἰκόν, εἰς ἐπίγραμμα ἑλληνιστικῶν χρόνων, νοεῖται ἐπιτύμβιος ἀνδριάς. Ἐν γένει διὰ τῆς *λ*. λαΐνεος, περιγράφεται ἀνδριάς, στήλη, ταφικὸν μνημεῖον, εἰς τὰ ἐπιγράμματα¹⁶. Δὲν γνωρίζω ἄλλο παράδειγμα χρήσεως τοῦ ἐπιθέτου διὰ παράστασιν ψηφιδωτοῦ.

Στίχ. 7-8: *Σχῆμα*, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς μορφῆς, ἀπαντᾷ εἰς ἐπιγράμματα, κυριολεκτικῶς καὶ μεταφορικῶς¹⁷. Ἄμφιβάλλω, ἐνταῦθα σημαίνει μεταβάλλω μορφήν

15. C.C. Edgar, Catal. gén. des Antiqu. égypt. du Musée du Caire, 79 (1925-1931) Zenon Papyri, 665.10.15, στίχ. 5-6: τὸ ἔδαφος [ποι]ήσει θετόν. Στίχ. 10: [θή]σει δὲ καὶ κόχλον... Στίχ. 15: θήσει δὲ καὶ [ἐν] τῇ προσ[τ]άδι.. Ὁ ψηφοθέτης καλεῖται μουσάριος, πρβλ. Μαλαλά, Χρονογρ. XI, 369 καὶ XII, 400 (ἔκδ. Dindorf, Bonn 1931), D. Levi ἔ.δ. σ. 2. Περὶ ὑπογραφῶν ψηφοθετῶν πρβλ. M.E. Blake, Mosaics of the late empire in Rome and vicinity, MAAR 17 (1940) σ. 88, D. Levi ἔ.δ. σ. 8, σημ. 38, M. Chéhab, Mosaïques du Liban, 1958, σ. 37, ἀριθ. 1.

16. Ἀνδριάς: W. Peek, Griechische Vers-Inschriften. I Grab-Epigr. ἀριθ. 131. Ταφικὸν μνημεῖον: Ἀνθολ. XVI, 245. VII, 344. W. Peek, ἔ.δ. 234, 1130, 1874 κλπ.

17. W. Peek, ἔ.δ. 1949 (πάπυρος Ἐρμουπόλεως τοῦ 3ου μ.Χ. αἰῶνος). Πρβλ. περιγραφὴν Ἰωάννου ἐκ Γάζης, Ἡὼς καὶ Ὠραι, στίχ. 336: *σχῆμα κασιγνήτης...* (ἔκδ. P. Friedländer, 1912). Μεταφορικῶς: W. Peek, ἔ.δ. 85 (σχῆμα δικαιοσύνης).

(Liddell-Scott-Jones, *Lexicon*, 1958, ἐν λ.). Τὸ ῥ. ὑποδηλοῖ ὅτι εἰς τὸ ψηφιδωτὸν εἰκονίζεται ὁ Φθόνος ὑπὸ μορφήν ἀσυνήθη.

Στίχ. 9 Ἔστα[θ]ι [δῆ] συμπλ. Σ. Μαρινάτου, πρβλ. ἀρχὴν ἐπιγρ. Ἐπιθολ. VI, 123, Ἔσταθι τᾶδε, κράνεια βροτοκτόνε...

Στίχ. 11 δεῖγμα, ἐπὶ τοῦ ψηφιδ., ἐκ πλάνης τοῦ ψηφοθέτου, προφανῶς ὀφειλομένης εἰς τὴν φθογγικὴν ταύτισιν εἰ καὶ η. Ἐκφράσεις ὅπως τοῦ στίχου 11 ἀπαντοῦν συχνὰ εἰς ἐπιγράμματα¹⁸.

Ἀπὸ τὸ νόημα τοῦ ἐπιγράμματος καὶ ἀπὸ τὴν παράστασιν τοῦ Φθόνου, σχετιζομένην πρὸς συμβολικὰς καὶ ἀποτροπαϊκὰς εἰκόνας, γίνεται φανερά ἡ σημασία τοῦ ἐμβλήματος ὡς προφυλακτικὸν κατὰ τῆς βασκανίας. Αἱ σχετικαὶ παραστάσεις εἰκονίζουσι τὸν βάσκανον ὀφθαλμὸν περιβαλλόμενον ὑπὸ ἐπιτιθεμένων κατ' αὐτοῦ θηρίων, ὀρνέων καὶ ἄλλων ζῴων. Εὐρίσκονται εἰς ψηφιδωτὰ δάπεδα, εἰς ἀνάγλυφα, εἰς σφραγίδας καὶ περιήματα, προφυλακτικὰ κατὰ τῆς βασκανίας¹⁹. Ἰδιαίτερος ἐνδιαφέρουσα διὰ τὴν σχέσιν πρὸς τὴν εἰκόνα τοῦ Φθόνου τοῦ ψηφιδωτοῦ μας εἶναι ἡ σφραγὶς Σολομῶντος ἐκ Μ. Ἀσίας: P. Perdrizet, *REG*, 1903, σ. 48, εἰκ. 4. Εἰς αὐτήν, ἐπάνω ἀπὸ τὴν παράστασιν τοῦ κακοῦ ὀφθαλμοῦ, ἐφ' οὗ ἐμπηγνύονται τρεῖς μάχαιραι, εὐρίσκεται ἡ ἐπιγραφή ΦΘΟΝΟΣ, καθορίζουσα τὴν ἔννοιαν. Κατὰ τοῦ Φθόνου-ὀφθαλμοῦ ἐπιτίθενται δύο λέοντες, εἰς ἐραλδικὸν σχῆμα· ἐκατέρωθεν αὐτοῦ, πελαργός, ὄφις καὶ ἄλλα ζῶα.

Ὁ φθονερός καὶ βάσκανος δαίμων²⁰, ὁ βαρὺς²¹, ὠκύς²², ἀλιτρός²³, ὁ κάκιστος Φθόνος, τοῦ ὁποῦ ἔργον εἶναι, διὰ τῆς βασκανίας, ν' ἀφαιρῇ τὴν ζωὴν τῶν νέων, ἀναφέρεται συχνὰ εἰς τὰ ἐπιτύμβια ἐπιγράμματα. Ἀλλὰ μερικὰ ἐπιγράμματα μᾶς διδάσκουσι ὅτι ὁ φθονερός, διὰ τὴν κακίαν του, αὐτοτιμωρεῖται καὶ γίνεται αἴτιος τοῦ ἰδίου αὐτοῦ ἀφανισμοῦ: εἶναι ἡ τηκεδὼν τῶν φθονερῶν, συμβολιζομένη μὲ τὰς προξενουμένας ὑπὸ τῶν ἀγρίων θηρίων πληγὰς²⁴.

Τὸ ἐπίγραμμα τοῦ ψηφιδωτοῦ εἶναι παράδειγμα, ἐκ τῶν σπανίων, περιγραφῆς καὶ ἑρμηνείας τοῦ θέματος τῆς παραστάσεως²⁵, ὅπως ἐπίσης καὶ ἡ ἔμμετρος ἐπιγραφή τοῦ ψηφιδωτοῦ τοῦ θαλάμου II (βλ. κατωτέρω).

18. Π.χ. τηκεδὼνας βιοτῆς κλπ. G. Kaibel, *Epigrammata Graeca ex lapidibus conlecta*, Berlin 1878, ἀριθ. 314, 471 (1ου ἢ 2ου μ.Χ. αἰῶνος). W. Peek, *ξ.ά.* 1571 (4ου μ.Χ. αἰῶνος).

19. Ψηφιδωτὰ: D. Levi, *The Evil Eye and the Lucky Hundback*. Antioch on the Orontes III (1941) σ. 220 ἐξ., πίν. 56, ἀριθ. 121 (σ. 182). Τοῦ ἰδίου, *Antioch Mosaic Pavements I*, σ. 33, ἐνθα ἐν ὑποσημ. 24 ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία. Ἀνάγλυφα: O. Jahn, *Aberglaube des bösen Blicks*. *Berichte der k. Sächs. Gesellschaft der Wissenschaften*, 1855, πίν. III, 1. *RR*, II, 151, 5. Ἀνέκδοτον ἐν *Leptis Magna* (D. Levi, *ξ.ά.* σ. 33, ὑποσ. 23). Περιήματα: O. Jahn, *ξ.ά.* σ. 96 καὶ ἐξ. P. Wolters, *Bonner Jahrb.* 118 (1909), σ. 263. M.P. Nilsson, *Gesch. der griech. Religion II* (1950) σ. 500, ὑποσ. 4. A. Merlin, *REA* 1940, σσ. 486-493.

20. W. Peek, *ξ.ά.* 954, 955. Kaibel 345. Πρβλ. A. Dietrich, *De Hymnis Orphicis* (1891) σ. 49.

21. Ἐπιθολ. IX, 153.

22. Ἐπιθολ. VIII, 126.

23. Ἐπιθολ. VIII, 128.

24. Ἐπιγρ. ἐκ Φρυγίας BCH 17 (1893), σ. 291, ἀριθ. 100. Kaibel 115: Ὁ Φθόνος ὡς κακὸν ἐστίν. Ἐχει γάρ τι καλὸν ἐν αὐτῷ, / τῆκει γάρ φθονερῶν δμματα καὶ κραδίην.

25. Πρβλ. E. Kitzinger, *Studies on Late Antique and Early Byzantine Floor Mosaics*. *Dumbarton Oaks Papers* 6 (1951), σ. 83-122. Τὸ ἐπίγραμμα ψηφιδωτοῦ ἀποκαλυφθέντος εἰς τὰ συρο-αἰγυπτιακὰ σύνορα (Cheik Zonedat). J. Clédat, *Annales du Serv. des Antiqu. de l'Égypte* 15,

Ἐσημείωσα ἤδη ὅτι ὁ εἰκονογραφικὸς τύπος τῆς συμβολικῆς εἰκόνας τοῦ Φθόνου ὡς νέου γυμνοῦ ἀνδρός, προσβαλλομένου ὑπὸ θηρίων, παραδίδεται καὶ ἀπὸ πῆλινα ἀνάγλυφα ἐξ Ἀθηνῶν ²⁶, κατὰ συνέπειαν δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς πρωτότυπος. Εἶναι σκόπιμον νὰ ὑπομνησθῆ ὅτι μορφή γυμνοῦ νέου κατ' ἐνώπιον, ὁμοιάζουσα ἐν γενικαῖς γραμμαῖς πρὸς τὸν Φθόνον τοῦ ἡμετέρου ψηφιδωτοῦ, προσωποποιεῖ τὸν Ἥλιον ἐν μέσῳ ζῶν, ἐπὶ ρωμαϊκοῦ ψηφιδωτοῦ ²⁷. Τὴν παράστασιν αὐτὴν συνεσχέτισεν ὁ Friedländer πρὸς εἰκόνα τοῦ Ἥλιου, τοῦ ὄντος ἐν τῷ χειμερίῳ λουτρῷ, περιγραφομένην ἐν τῇ Ἐκφράσει τοῦ Κοσμικοῦ πίνακος τοῦ Ἰωάννου τοῦ Γραμματικοῦ ²⁸. Εἶναι πιθανὴ ἢ χρησιμοποίησις μορφῆς, ἢ ὁποῖα ἀρχικῶς εἶχεν ἄλλην ἔννοιαν, εἰς τὴν παράστασιν διαφορετικοῦ θέματος ²⁹.

Ἀλληγορικὴ παράστασις τοῦ Φθόνου εἶναι γνωστὴ ἐκ τῆς περιγραφῆς πίνακος τοῦ Ἀπελλοῦ ὑπὸ τοῦ Λουκιανοῦ (Περὶ τοῦ μὴ ραδίως πιστεύειν τῇ διαβολῇ). Εἰς τὸν πίνακα ὁ Φθόνος εἰκονίζετο ὡς ἀνὴρ ἰσχνὸς καὶ ὠχρὸς, ὡς ἐκ μακροχρονίου νόσου, ἔχων ἀγρίαν ὄψιν καὶ κακὸν ὄμμα ³⁰.

Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀλληγορία τοῦ Φθόνου ὡς νέου εὐειδοῦς δὲν εἶναι ἀπίθανος κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Ἄν ἡ ἐπιγραφή ΦΘΟΝΟΣ ἐπὶ ἰταλιωτικοῦ ἐρυθρομόρφου ἀμφορέως τοῦ Μουσείου τῆς Νεαπόλεως ἀναφέρεται εἰς τὴν σφριζομένην μορφήν Ἐρωτος καὶ ὄχι εἰς ἄλλην παραλειφθεῖσαν ὑπὸ τοῦ ἀγγειογράφου ἢ ἐλλείπουσαν ³¹, δὲν πρέπει νὰ ξενίσῃ ἡ εἰκὼν τοῦ Φθόνου ὡς ὠραίου γυμνοῦ νέου. Ὁ τονισμὸς τοῦ σωματικοῦ κάλλους εἶναι κατὰ τὸ αὐτονόητον διὰ τοὺς Ἕλληνας τεχνίτας, τῶν ὁποίων ἡ ἔμπνευσις εἶχε πηγὴν τὴν κλασσικὴν τέχνην. Ὁ δεσμὸς πρὸς τὰς παλαιὰς παραδόσεις καὶ τὸ φορμαλιστικὸν πνεῦμα ἐκδηλώνονται καὶ εἰς τὰ ἐπιγράμματα μὲ τὴν ἀπήχησιν ὁμηρικῶν ἐκφράσεων καὶ γλωσσικῶν τύπων.

Θάλαμος II (Πίν. 6-9).

Εἰς τὸ ψηφιδωτόν, ἡ εἰκὼν καταλαμβάνει ὀρθογώνιον διαστ. 1,40 X 2 μ., περιβαλλόμενον ὑπὸ πλαισίου ἐξ ἐπαλλήλων ζωνῶν μὲ γεωμετρικὰ θέματα. Ἡ εἰκὼν χωρίζεται εἰς τὸ μέσον διὰ γραμμῆς εἰς δύο ἴσα μέρη : εἰς τὸ πρὸς Α. ἔνθα ἡ κυρία παράστασις ἀκολουθεῖ τὸν ἄξονα τῆς θύρας, εἰς τὸ πρὸς Δ. ἔνθα τὰ εἰκονιζόμενα ζῶα εἶναι τοποθετημένα καθέτως πρὸς τὸν ἄξονα τῆς θύρας, τὸ ἕν ὑπὲρ τὸ ἄλλο, ἐστραμμένα πρὸς τὴν κυ-

(1915) 25-28 « Δεῦρ' ἴδε τὰς χάριτας χαίρων, φίλε, ἄστινας / ἡμῖν τέχνη ταῖς ψήφοις ἔμβαλε πηξάμενη, / τὸν φθόνον ἐν μέσσοι καὶ ὄμματα βασκανίης / τῆς Ἰλαρῆς τέχνης πολλάκις εὐξάμενος », δὲν εἶναι περιγραφή τοῦ θέματος (A. Plassart, BCH 40 (1916) σσ. 359-360. J. et L. Robert, Bull. Epigr. REG 66 (1953), ἀριθ. 231).

26. Πρβλ. ἀνωτέρω ὑπόσημ. 14.

27. Μόναχον, R. Engelmann, Mosaik von Sentinum, AZ 35 (1877) πίν. 3.

28. Paul Friedländer, Johannes von Gaza und Paulus Silentiarius, Leipzig und Berlin 1912, σ. 138, στίχ. 62 καὶ σσ. 170-171.

29. Ἄλλος ὑπαινιγμὸς προσωποποιήσεως τοῦ Φθόνου (μέλας Φθόνος) : Στίχ. 160-161, Παύλου τοῦ Σιλεντιαρίου, Ἐκφρασις τοῦ Ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας (ἐκδ. P. Friedländer, ἔ.ἀ. 231).

30. Εἶναι ἀμφίβολον ἂν πρόκειται περὶ πίνακος τοῦ μεγάλου ζωγράφου τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος ἢ περὶ ὁμωνύμου ἑλληνιστικῶν χρόνων. Περὶ τοῦ δαίμονος Φθόνου εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν βλ. Roscher ML 3, 247 καὶ ἔξ., RE² 39 (1941) 961 καὶ ἔξ.

31. Ὡς ὑπέθεσεν ἡ Β. Παπαδάκη-Ἀγγελίδου, Αἱ προσωποποιήσεις εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν τέχνην, Ἀθήναι 1960, σ. 90. Ὁ ἀμφορέως τοῦ Μουσείου τῆς Νεαπόλεως : AZ 25 (1867), πίν. 220. A. von Salis, Antike und Renaissance, σ. 65, εἰκ. 4.

ρίαν παράστασιν, ἐνῶ ἀντιθέτως ἡ κάτωθι αὐτῶν ἐπιγραφή βαίνει παραλλήλως πρὸς τὴν κυρίαν εἰκόνα. Τὸ θέμα εἶναι τελετουργικὴ σκηνή : εἰκονίζεται, ἄνω, βωμὸς φέρων καρπούς καὶ ἐκατέρωθεν αὐτοῦ δύο παῖδες σεβίζοντες. Κάτω παρίστανται τὰ πρὸς θυσίαν προοριζόμενα ζῶα, κάπρος, ταῦρος καὶ κριός.

Τὸ δάπεδον ὑπέστη εἰς πολλὰ σημεῖα ἀνεπανόρθωτον φθοράν. Αἱ δύο κυκλοτερεῖς ὅπαι παρὰ τὴν κεφαλὴν τοῦ ταύρου ὀφείλονται εἰς τὸν παρανόμως ἀνασκάψαντα τὸ ψηφιδωτόν. Τὸ παρὰ τὰ νῶτα τοῦ ταύρου μέγα τμήμα τῆς ἐπιγραφῆς ἔλλειπει. Τὸ πρόσωπον, οἱ ὄμοι, τὸ πλεῖστον τοῦ κορμοῦ, ὁ δεξιὸς πούς τοῦ δεξιὰ τοῦ βωμοῦ ἵσταμένου παιδός, τὸ πρόσωπον, μέρη τοῦ ἐνδύματος τοῦ ἄλλου, ἔχουν φθορὰ διὰ τὸν ἴδιον λόγον. Καταστροφή ἐπίσης παρατηρεῖται εἰς τὰς ζώνας τοῦ πλαισίου, μάλιστα τὴν ἐξωτερικὴν, κοσμουμένην μὲ σειρὰν ἀστέρων ἐκ τεσσάρων ἀκτίνων. Ὡς πρὸς τὰς εἰκονιζόμενας ἐκατέρωθεν τοῦ βωμοῦ μορφάς, ὅταν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ ἀναλογία τοῦ σώματος ἐν σχέσει πρὸς τὸν βωμόν, τὸ ἐνδυμα, ἡ κόμμωσις μὲ τοὺς καλύπτοντας τὸν τράχηλον ἀπαλούς πλοκάμους, ἡ ἀβρότης τοῦ σχεδίου τοῦ λαιμοῦ καὶ τῆς σιαγόνος, δύναται νὰ θεωρηθῇ βεβαία ἡ πρόθεσις τοῦ ψηφοθέτου νὰ εἰκονίσῃ δύο παῖδας, ἀπίθανος δὲ φαίνεται ἡ προταθεῖσα ἐρμηνεία ὅτι παρίστανται, ὡς ἀναθέται, ὁ ἀναφερόμενος ἐν τῇ ἐπιγραφῇ Κράτερος καὶ ὁ υἱὸς του³². Αἱ μορφαὶ ἔχουν ὕψος 0,95. Ἡ στάσις των δεικνύει ἀντιστοιχίαν καὶ ἐπιδιώκει συμμετρίαν. Στρέφουν ἀμφοτέρωθεν ἐλαφρῶς τὴν κεφαλὴν πρὸς τὸν βωμόν, πατοῦν σταθερῶς ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ καὶ δεξιοῦ, ἀντιστοιχῶς, ποδός, ἐνῶ τὸ ἕτερον σκέλος κάμπτεται ἐλαφρῶς φερόμενον πρὸς τὰ πλάγια καὶ ὀπίσω. Ὁ πρὸς τὰ ἀριστερὰ παῖς κρατεῖ φιάλην μετὰ λαβῆς εἰς τὴν ἀριστερὰν χεῖρα³³, οἰνοχόην εἰς τὴν δεξιάν. Τῶν ἀγγείων σφάζεται μόνον τὸ περίγραμμα, ἀλλ' ἀναγνωρίζεται ἀσφαλῶς τὸ σχῆμα. Αἱ ἐγχρωμοὶ ἐξ ὑαλομάζης ψηφίδες, αἱ ὁποῖαι εἶχον χρησιμοποιηθῆ διὰ τὰ σκεύη καὶ τὴν κόσμησιν τῶν ἐνδυμάτων, ἀφηρέθησαν ὑπὸ τοῦ λαθραίως ἀνασκάψαντος τὸ ψηφιδωτόν. Ἡ πρὸς τὰ δεξιὰ μορφή ἔχει ὑποστῆ τὴν μεγαλύτεραν φθοράν. Ὁ χαμηλὸς κόλπος τοῦ χιτῶνος καὶ τὰ κάτω τοῦ λαιμοῦ ἔχουν ἐντελῶς ἀφανισθῆ. Εἰς τὸ ὕψος τοῦ στήθους σφάζεται τὸ περίγραμμα πινακίου ἢ κανίστρου, τὸ ὅποιον ὁ παῖς ἐκράτει δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν, ὑψουμένων εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς ἐπιστέψεως τοῦ βωμοῦ.

Οἱ παῖδες εἶναι γυμνόποδες. Τὸ ἐνδυμα τοῦ πρὸς τὰ ἀριστερὰ διατηρεῖται καλῶς, καὶ τοῦ ἄλλου, ὅσον διαπιστοῦται ἐκ τῶν ὑπολειμμάτων, εἶναι ὅμοιον. Βραχύς, μέχρι τῶν γονάτων, χειριδωτὸς χιτῶν, ἐξωσμένος πολὺ χαμηλὰ καὶ σχηματίζων ἀπόπτυγμα. Ἡ χαμηλὴ καὶ βαθεῖα ζώνη μεταβάλλει χαρακτηριστικῶς τὸν ἑλληνικὸν χιτῶνα κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους³⁴, μὲ πρακτικὸν σκοπὸν τὴν διευκόλυνσιν εἰς τὴν ἐργασίαν ἐν τῷ ἀγρῷ, εἰς τὸ κυνήγιον κλπ. Ὁ χιτῶν διακοσμεῖται μὲ δύο ταινίας, ἐκάστη τῶν ὁποίων ἀρχίζει ἀπὸ τὸν ὄμων παρὰ τὸ ἄνοιγμα τοῦ λαιμοῦ καὶ κατέρχεται καθέτως μέχρι τῆς παρυφῆς τοῦ χιτῶνος. Αἱ ψηφίδες τῶν ταινιῶν, ἐξ ὑαλομάζης, ἔχουν ἀφαιρεθῆ κατὰ τὸ

32. Σ. Μαρινᾶτος, Ἑπετ. Φιλοσ. Σχολῆς Πανεπ. Ἀθηνῶν 1958-1959, 355. Ἡ δεξιὰ τοῦ βωμοῦ ἐφαρμένη μορφή δὲν εἶναι κορασὶς (ὡς ἐν BCH 82 (1958), σ. 729), πρβλ. παράστασιν παιδὸς προσωποποιούντος τὸν μῆνα Ἰούνιον ἐπὶ ψηφιδωτοῦ : M.A. Blake, MAAR 1940, πίν. 20, 1.

33. Σκευὸς διὰ τὴν λατρείαν (patera), πρβλ. RM 45 (1930), πίν. 38 καὶ R. von Schaewen, Römische Opfergeräte, Berlin 1940, σ. 32. Εἰς ἀνάγλυφον βωμοῦ τῆς Πομπηίας, O. Brendel, RM 45 (1930), πίν. 68, camillus, παρὰ τὸν βωμόν, κρατεῖ ἀβαθῆ φιάλην μὲ λαβήν. Φιάλην ἐπίσης κρατεῖ ὁ Camillus ἐπὶ ἀναγλύφου σαρκοφάγου τῆς Πίζας : RR. III, 123 κλπ.

34. M. Bieber, Entwicklungsgeschichte der griechischen Tracht, Berlin 1934, σ. 42, πίν. 43, 2.

πλείστον. Ἐνδυμα καὶ στάσις τοῦ πρὸς τὰ δεξιὰ παιδὸς μὲ τὸ πινάκιον ἀνὰ χεῖρας, ἐνθυμίζουσαν προσωποποίησιν τοῦ μηνὸς Ἰουνίου ἐπὶ ψηφιδωτοῦ τῆς Ρώμης³⁵, ὡς καὶ τὰς συνήθειας παραστάσεις τοῦ τύπου Camillus γραπτὰς καὶ πλαστικάς³⁶, μολονότι εἰς τὸν συνήθη τύπον ὁ χιτῶν εἶναι μακρότερος. Ἀνάλογοι λοιπὸν πρὸς αὐτὸν εἶναι οἱ δύο παῖδες τοῦ ψηφιδωτοῦ, «οἰκουροὶ ἤρωες» (Πλουτάρχου, περὶ τῆς Ρωμαίων Τύχης, 10), μορφαὶ συμβολίζουσαι τὴν οἰκογένειαν καὶ τελοῦσαι τὴν ἀναίμακτον προσφορὰν καρπῶν καὶ σπονδῆν, μετὰ τὰς ὁποίας ἐπηκολούθει ἡ θυσία τῶν ζώων, ἡ τριτύς.

Τὰ χρώματα τῶν ψηφίδων εἶναι : διὰ τὰ γυμνά τοῦ σώματος, ρόδινον ἀνοικτόν· ἡ σκιά, ὑπὸ τὴν ρίνα καὶ περὶ τὸ στόμα τοῦ πρὸς δεξιὰ παιδός, ἀποδίδεται μὲ ἰώδες, ὡς καὶ τὰ περιγράμματα. Ἡ γραμμὴ τῆς ρινὸς καὶ τοῦ στόματος μὲ ρόδινον βαθύ. Διὰ τὴν κόμην : ἰώδες καὶ ὑποκίτρινα στίγματα. Οἱ χιτῶνες εἶναι λευκοί, αἱ σκιαί τῶν πτυχῶν τεφρόχρωμοι εἰς δύο τόνους καὶ ὑποκίτρινοι. Εἰς τὸν πρὸς ἀριστερὰ παῖδα, αἱ κάθετοι διακοσμητικαὶ ταινίαι τοῦ χιτῶνος, ἐξ ὑαλομάζης βαθέος κυανοῦ χρώματος, ὡς καὶ τὰ ἐν μέρει διατηρούμενα περιγράμματα τῆς οἰνοχόης καὶ τῆς φιάλης, τὰς ὁποίας κρατεῖ. Αἱ ταινίαι τοῦ χιτῶνος τοῦ πρὸς τὰ δεξιὰ παιδός εἶναι ἐξ ὑαλομάζης βαθέος ἰώδους χρώματος. Τὸ ἔδαφος, ἐφ' οὗ βαίνουν αἱ μορφαί, ἔχει δύο ἀποχρώσεις : ὑποκίτρινον, (τεφροκίτρινον διὰ τὴν ἐρριμμένην σκιάν) καὶ ἰώδες ὠχρόν.

Ὁ βωμός, ὕψ. 0,78, εἰκονίζεται προοπτικῶς. Φέρει ἀβακοειδῆς ἐξέχον ἐπίθημα, ἡ βάσις σχηματίζεται ἐκ δύο ἐπαλλήλων βαθμίδων, ὕψους ἐκ τῶν κάτω 0,18 καὶ 0,06. Ἐπὶ τοῦ ἐπιθήματος, καρπὸς ροιᾶς καὶ ἄλλοι μικροὶ καρποὶ ἀκαθόριστοι (Πίν. 9 β)³⁷. Χρώματα : διὰ τὸ ἐπίθημα, τεφρόχρουν καὶ τεφροκύανον. Διὰ τὴν προοπτικῶς διαγραφομένην πλευρὰν τοῦ ἐπιθήματος, τεφρόχρουν ἀνοικτόν. Διὰ τὴν σκιάν, ὑποκίτρινον, ἔπειτα τεφρὸν σκοτεινότερον. Διὰ τὸ σῶμα τοῦ βωμοῦ, εἰς τὸ ἄνω μέρος, τεφρὸν. Διὰ τὴν σκιάν, βαθύ τεφρὸν, ἐν συνεχείᾳ κυανότεφρον. Διὰ τὴν πρώτην βαθμίδα τοῦ βωμοῦ, τεφρὸν ἀνοικτόν μὲ σκιάν ὑποκίτρινον. Διὰ τὴν κάθετον πλευρὰν τῆς βαθμίδος, βαθύ τεφρὸν ἐπὶ τῆς προσθίας ὄψεως, ὠχρότερον καὶ ὑποκίτρινον ἐπὶ τῆς προοπτικῶς διαγραφομένης πλευρᾶς. Διὰ τὴν δευτέραν βαθμίδα, ἀνοικτόν τεφρὸν καὶ διὰ τὴν προοπτικῶς δηλουμένην πλευρὰν τῆς, τεφρὸν καὶ ὑποκίτρινον. Διὰ τὴν κάθετον πλευρὰν, κυανότεφρον καὶ βαθύ τεφρὸν εἰς τὴν κατωτέραν ζώνην, ὑποκίτρινον ἐπὶ τῆς προοπτικῶς δηλουμένης πλευρᾶς. Διὰ τοὺς καρποὺς ἐχρησιμοποιήθησαν ψηφίδες μικροτέρων τοῦ συνήθους διαστάσεων, χρώματος βαθέος ροδίνου, ἰώδους καὶ λευκοῦ διὰ τὸν καρπὸν τῆς ροιᾶς. Οἱ ἄλλοι καρποὶ εἶναι ὑποκίτρινοι μὲ περίγραμμα ἐκ ψηφίδων ὑαλομάζης βαθέος ἰώδους χρώματος. Τὸ βάθος τῆς ἐπιστέψεως δηλοῦται διὰ γραμμῶν εὐθειῶν ἀνοικτοῦ κιτρίνου χρώματος, παι-

35. Πρβλ. ἀνωτέρω ὑπόσημ. 32.

36. Πρβλ. τοιχογραφίαν τῆς Πομπηίας : W. Zschietzschman, *Hellas und Rom*, 1959, πίν. σ. 56. Εἰς ζωγραφίαν οἰκιακῶν βωμῶν τῆς Δήλου εἰκονίζεται παῖς παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ τελοῦντος τὴν θυσίαν. Εἶναι ἐνδεδυμένος λευκὸν χιτῶνα, ὁ ὁποῖος σχηματίζει περὶ τὴν ζώνην βαθὺν κόλπον, M. Bulard, *Delos IX*, σ. 156, ἀριθ. 27, πίν. 24 καὶ 25, 1. BCH 40 (1916), σ. 213, εἰκ. 29. Ἐπὶ ἀναγλύφου τοῦ Μουσείου τῆς Λυώνος : P. Veyne, *Le monument des Suovetauriles de Beaujeu* (Rhône), *Gallia* 17 (1959), σ. 79 καὶ ἐξ., εἰκονίζεται camillus κρατῶν φιάλην καὶ ἀσκὸν (guttus). Περὶ τοῦ τύπου εἰς τὴν πλαστικὴν : L. C. Spaulding, *the Camillus-type in Sculpture* (1911).

37. Πρβλ. Fr. Wirth, *Römische Wandmalerei*, Berlin 1939, σ. 147, εἰκ. 75 (ἐπὶ χαμηλοῦ ὀρθογωνίου βωμοῦ παρισταμένου προοπτικῶς, εἰκονίζονται καρποὶ). Βωμός ἐπὶ ψηφιδωτοῦ Ἀλγερίου : L. Leschi, *M.P.* 35 (1935/1936), σ. 139, πίν. 8 καὶ 9, D. Levi, *ἔ.ἀ.* σ. 535, εἰκ. 202.

σιουμένων, εἰς τὸ κάτω ἐπίπεδον, ὑπὸ ζωνῶν ἐκ ψηφίδων μαύρου σχιστολίθου, ἴσως πρὸς παράστασιν στρώματος τέφρας ἐπὶ τοῦ βωμοῦ³⁸.

Ἐκ τῆς ἀπαριθμήσεως τῶν χρησιμοποιηθέντων χρωμάτων καὶ τόνων γίνεται ἀντιληπτὴ ἢ προκαλουμένη ἐξαιρετὸς χρωματικὴ ἐντύπωσις. Πρέπει ἐπίσης νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ μετάβασις ἀπὸ ἀποχρώσεως εἰς ἄλλην ἐπιτυγχάνεται ὄχι μόνον μὲ τοὺς χρωματικοὺς τόνους, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸν τρόπον τοποθετήσεως τῶν ψηφίδων κατὰ καμπύλας ἢ κατὰ σειρὰς εὐθείας, ὅπου ἀπαιτεῖται ἀπότομος χρωματικὴ ἀλλαγὴ, ὅπως εἰς τὴν δῆλωσιν τῆς σκιάς.

Τὸ κάτω ἡμισυ τῆς εἰκόνης διαιρεῖται εἰς δύο ζῶνας, τὴν πρὸς Β. ἐμβαδοῦ 0,98Χ0,90, χωριζομένην ἀπὸ τὴν πρὸς Ν. διὰ τῆς γραμμῆς τοῦ ἐδάφους, ἐφ' οὗ πατεῖ ὁ ταῦρος. Τὸ ἀριστερὸν μέρος καταλαμβάνουν 6 στίχοι τῆς ἐπιγραφῆς, μὲ κενὸν κατὰ τὸ τέρμα ὀφειλόμενον εἰς τὴν καταστροφὴν τοῦ δαπέδου. Δεξιὰ εἰκονίζεται ταῦρος, πατῶν ἐπὶ ἐδάφους δηλουμένου διὰ ταινίας. Τοῦ κάπρου διατηροῦνται τὰ ἄκρα τῶν ὀπισθίων σκελῶν, ἢ οὐρά, τὸ ἄκρον τῆς κεφαλῆς καὶ αἱ ὀπλαὶ τῶν προσθίων σκελῶν. Τὸ σῶμά του ἔχει καταστραφῆ διὰ τῆς διανοίξεως λάκκου ὑπὸ τοῦ λαθραῖως ἀνασκάψαντος τὸ ψηφιδωτόν. Ὁ ταῦρος ὁμως διατηρεῖται καλῶς. Εἰκονίζεται κύπτων τὸν τράχηλον μὲ κεκαμμένα τὰ πρόσθια σκέλη, ἔτοιμος πρὸς θυσίαν³⁹. Ἐπιμελέστατα ἀποδίδονται οἱ μῦς καὶ ἀνατομικαὶ λεπτομέρειαι τοῦ ζῴου, μὲ κάποιαν πλαστικότητα διὰ καταλλήλου χρήσεως φωτοσκιάσεων (Πίν. 9α). Τὸ σῶμα εἶναι ὑποκίτρινον, αἱ σκιαὶ ἰώδεις εἰς δύο τόνους, βαθὺν καὶ ἀνοικτόν, τεφρόχρωμοι καὶ κυαναί, αἱ φωτεινὰ ζῶναι ἀνοικτοῦ τεφροῦ χρώματος. Διὰ τὰ κέρατα ἐχρησιμοποιήθησαν ψηφίδες ὑαλομάζης βαθέος κυανοῦ, διὰ τὰ ὦτα καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἰώδους, χρώματος. Τὸ ἔδαφος, ἐφ' οὗ πατεῖ ὁ ταῦρος, εἶναι ὑποκίτρινον, ἢ σκιά τεφρόχρωμος.

Ἡ κατωτέρα ζώνη περιλαμβάνει, ἀριστερά, τοὺς τελευταίους 12 στίχους τῆς ἐπιγραφῆς. Δεξιὰ καὶ ἀντιστοίχως πρὸς τὸν ἄνω εἰκονιζόμενον κάπρον, παριστάνεται κριὸς⁴⁰, τοῦ ὁποῦ ἐλλείπει ἡ κεφαλὴ μετὰ μέρους τοῦ ὄμου. Τὸ σῶμα τοῦ κριοῦ εἶναι λευκόν, αἱ σκιαὶ κίτρινοι ἢ ὑποκίτρινοι καὶ ἰώδεις. Ἡ γραμμὴ τοῦ ἐδάφους, ἐφ' οὗ πατεῖ τὸ ζῴον, ὡς καὶ ἡ ἐρριμμένη σκιά, ἀποδίδονται μὲ τὰ ἴδια χρώματα ὅπως καὶ εἰς τὸν ταῦρον.

38. Ἐπὶ τοῦ βωμοῦ ὑποτίθεται ὅτι ἠνάπτετο πυρά. Αἱ ζωγραφίαι βωμῶν εἰς τὰς οἰκίας τῆς Δήλου δεικνύουν κάλυμμα ἐλαφρῶς ἀνυψούμενον, ὡς θολωτὴν στέγην, διὰ τὴν προφύλαξιν τῆς πυρᾶς: M. Bulard, *Delos IX*, σ. 66, ἀριθ. 4, πίν. 3, 1, σ. 141, ἀριθ. 25, πίν. 21, εἰκ. 54.

39. Ἡ στάσις τοῦ ταύρου κύπτοντος τὸν τράχηλον μὲ κεκαμμένα τὰ πρόσθια σκέλη, εὑρίσκεται εἰς παραστάσεις μνημείων τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς: O. Brendel, *Immolatio Boum*, RM 45 (1930), σ. 215 καὶ ἐξ. Τὸ ζῴον, μὲ τὴν στάσιν του, ὑποτάσσεται καὶ κατανεύει εἰς τὴν θυσίαν, ὡς ἀναγράφεται εἰς τὸν χρησμόν παρὰ Πορφυρίῳ, περὶ ἀποχῆς ἐμψύχων 2, 9, σ. 140 (ἐκδ. Nauck), «ὁ δ' ἐκούσιον ἄν κατανεύσῃ, χερνίπτειν θύειν τε...», πρβλ. K. Meuli, *Griechische Opferbräuche*. «Phylobolia» für Peter von der Mühl, Basel 1946, σ. 266.

40. Ἡ θυσία ταύρου, κριοῦ καὶ κάπρου εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὰ ρωμαϊκὰ *Suovetaurilia*, περὶ τῶν ὁποίων πρβλ. ἐν τέλει M. J. Vermaseren, *The Suovetaurilia in Roman Art*, Bull. van d. Vereeniging tot Bevordering der Kennis van de Antike Beschaving 32 (1957), σσ. 1-12. Ἄλλ' ἡ θυσία τῶν τριῶν ζῴων-τριτιτῶς-εἶναι ἀρχαιότατον ἑλληνικὸν ἔθιμον (Καλλιμάχου, Ἄποισπ. 403, ἐκδ. P. Pfeiffer, Bonn 1923), τῆς παραδόσεως τοῦ ὁποῦ συνέχειαν πρέπει νὰ διαπιστώσωμεν εἰς τὴν παράστασιν τοῦ ψηφιδωτοῦ μας. Κατάλογον ἀγγειογραφῶν μὲ θέμα θυσίαν ταύρου, κριοῦ καὶ κάπρου ἴδε ἐν *Monnaies et Médailles*, Auktion XVIII, Basel 1958, σ. 27 (ἀριθ. 85, πίν. 22, κύλιξ τοῦ 550 π.Χ. μὲ παράστασιν πομπῆς θυσίας εἰς τὴν Ἀθηνᾶν). Πρβλ. καὶ P. Stengel, *Opferbräuche der Griechen*, σ. 182. J. D. Beazley, *The Development of Attic B.* — F. σ. 43.

Περίεργος είναι ή τοποθέτησις τῶν ζῶων, ἐν δυσαρμονίᾳ πρὸς τὴν κυρίαν παράστασιν καὶ πρὸς τοὺς στίχους τῆς ἐπιγραφῆς. Τοῦτο ἴσως ὀφείλεται εἰς τὸν μικρὸν χώρον, τὸν ὁποῖον εἶχεν ὁ ψηφοθέτης εἰς τὴν διάθεσίν του. Ἄν φαντασθῶμεν ὅμως τὰ ζῶα τοποθετημένα ὀριζοντίως ὑπὸ τὸν βωμόν, τότε θὰ διεγράφετο διὰ τῆς ὅλης παραστάσεως τὸ σχῆμα T, δηλ. σχῆμα διακοσμήσεως ψηφιδωτοῦ δαπέδου τρικλίνου. Κατὰ τὸ σχῆμα αὐτό, αἱ τρεῖς κλίνας τοποθετοῦνται ἀντιστρόφως πρὸς τὴν φορὰν τῆς παραστάσεως τοῦ δαπέδου, σχηματίζουσαι ἀνάστροφον Π. Ὡς ἀπλή ὑπόθεσις δύναται νὰ διατυπωθῇ ὅτι ἡ διακόσμησις τοῦ δαπέδου τοῦ θαλάμου Π προήλθεν ἐκ συντήσεως καὶ ἀλλοιώσεως τῆς συνθέσεως ψηφιδωτοῦ δαπέδου Τρικλίνου⁴¹ καὶ νὰ δοθῇ τοιουτοτρόπως εὐλογος ἐξήγησις τῆς ἀσυνήθους συνθέσεως.

Τὴν εἰκόνα κοσμοῦν εἰς τὰς δύο πλευράς, ἄνω καὶ κάτω, δύο ζῶνα ἴσου πλάτους πρὸς αὐτήν, ἐκ σειρᾶς διατετακμένων κύκλων, οἵτινες σχηματίζουσι τετράφυλλα ἀνοικτοῦ χρώματος⁴². Τὰ μεταξὺ διαστήματα, μαύρου χρώματος, ἀποτελοῦν ρόμβους μὲ κυρτὰς πλευράς, εἰς τὸ κέντρον τῶν ὁποίων ἐξαίρονται τετράγωνα ἐναλλάξ ἰώδους ἀνοικτοῦ χρώματος καὶ ὑποκιτρίνου, μετὰ κεντρικῆς στιγμῆς. Ἡ πλαισιοῦσα τὰς δύο ζῶνας γραμμὴ εἶναι μαύρη ἐκ ψηφίδων σχιστολίθου. Ἡ πρώτη ἐσωτερικὴ ταινία τοῦ πλαισίου ἀποτελεῖται ἀπὸ καλυκοειδῆ πλοχμόν⁴³, μὲ τονισμένον μαῦρον περίγραμμα καὶ ἐσωτερικὰς γραμμὰς κιτρίνας καὶ λευκῆν. Οἱ κάλυκες ἀκολουθοῦν τὴν τάξιν τῶν χρωμάτων : ρόδινον ἀνοικτόν, ρόδινον βαθύ, μαῦρον. Ὁ πλοχμὸς πλαισιοῦται ὑπὸ παχείας μαύρης καὶ λευκῆς ταινίας. Ἔπεται, πρὸς τὰ ἔξω, ζώνη μὲ ἐπάλληλα λευκὰ τρίγωνα ἐπὶ μαύρου ἔδαφους⁴⁴, πλαισιουμένη ὑπὸ γραμμῆς ἰώδους. Τὸ θέμα τῆς εὐρυτέρας ἐξωτερικῆς ζώνης τοῦ πλαισίου εἶναι σειρὰ ἀστέρων μὲ τέσσαρας μαύρας ἀκτῖνας⁴⁵, τῶν ὁποίων ἐκάστοτε αἱ δύο μετὰ τῶν ἀντιστοίχων τοῦ ἀκολουθοῦ ἀστέρος, σχηματίζουσι ρόμβους, φέροντας τετράγωνα καὶ κηλῖδα εἰς τὸ κέντρον. Τὸ κόσμημα τοῦτο ἐπαναλαμβάνεται καὶ εἰς τὸ κέντρον τῶν ἀστέρων. Κατὰ τὰς δύο πλευράς, οἱ ρόμβοι καὶ τὰ τετράγωνα διακόπτονται εἰς τὸ μέσον ὑπὸ τῆς ἐξωτερικῆς γραμμῆς τοῦ πλαισίου. Τὸ ἀνοικτοῦ χρώματος ἔδαφος ἀποτελεῖται ἀπὸ λευκὰς καὶ ροδίνας ψηφίδας.

Ἡ ἐπιγραφὴ (Πίν. 6,9) ἐξ ἑπτὰ δακτυλικῶν ἑξαμέτρων, διαιρεῖται εἰς δύο στήλας. Ἡ πρώτη περιλαμβάνει τρεῖς δακτυλικοὺς ἑξαμέτρους εἰς 6 στίχους, μεταξὺ τῶν ὁποίων παρεμβάλλεται ἡ εἰκονιζομένη οὐρά τοῦ ταύρου. Οἱ ὑπόλοιποι στίχοι, 4

41. Παράδειγμα διακοσμήσεως δαπέδου, εἰς σχῆμα T (τρικλίνου), μὲ ἐλεύθερον τὸ ἔδαφος διὰ τὰς τρεῖς κλίνας κατὰ τὰς τρεῖς πλευράς ἐκατέρωθεν καὶ ὑπὸ τὴν κάθετον κεραίαν τοῦ T, ἴδε: D. Levi, ἔ.α. σ. 15, εἰκ. 1 καὶ 2.

42. Ὅπως εἰς τὴν αἶθουσαν D τῆς οἰκίας τῆς Κορίνθου, Corinth V, εἰκ. 6, πρβλ. καὶ πίν. III (αἶθουσα Β). Ἐπίσης Olympia II, πίν. 111, 1, θέρμαι Κλαδέου.

43. Θέμα ψηφιδωτῶν ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς: Bl. R. Brown, Ptolemaic Paintings and Mosaics and the Alexandrian Style, Cambridge Mass. 1957, πίν. 40. Σύνθετος πλάσιον «ἐγκολπίων» εἰς ρωμαϊκὰ ψηφιδωτὰ: Invent. des mosaïques de l'Afrique, ἀριθ. 68, 198, 199, 257 κλπ. Kl. Parlasca, ἔ.α. πίν. 26, 3. 28, 2. 37, 1. 53, 1-2. κλπ. (κυρίως πρωίμων χρόνων τῶν Σευήρων).

44. Συνηθέστερα εἶναι τὰ μαῦρα τρίγωνα ἐπὶ λευκοῦ βάθους: M.E. Blake, MAAR 1936, πίν. 24. 30, 4.31. 32, 3. D. Levi, ἔ.α. σ. 56, εἰκ. 20.

45. M. E. Blake ἔ.α. σ. 107, πίν. 22, 2 (ὅπου τὸ περίγραμμα μόνον τῶν ἀκτῖνων εἶναι μαῦρον). D. Levi, ἔ.α. σ. 374, πίν. 3b καὶ πίν. 98a. Corinth V, πίν. 10 καὶ 11. S. Aurigemma, I Mosaici di Zliten, σ. 55, εἰκ. 26, κλπ.

ἐξάμετροι δακτυλικοί γεγραμμένοι εἰς 12 σειράς, καταλαμβάνουν τὸ ἀντίστοιχον δεξιὸν μέρος, χωριζόμενοι ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τοῦ ἐπιγράμματος διὰ τῆς ταινίας τῆς δηλοῦσης τὸ ἔδαφος, ἐφ' οὗ βαίνει ὁ ταῦρος. Εἰς τὴν πρώτην στήλην, ἡ ὁποία παρουσιάζει κενὸν διαμ. 0,24, οἱ στίχοι εἶναι ἐναλλάξ μακροὶ καὶ βραχεῖς, εἰς τρόπον ὥστε ἕκαστον δακτυλικὸν ἐξάμετρον διαιρεῖται εἰς δύο ἡμιστίχια. Τὰ γράμματα ἔχουν ὕψος 0,04, τὰ διάστιχα 0,01. Φύλλον κισσοῦ εἰς τὸ τέλος τοῦ ἐπιγράμματος.

- 1—2 Παλλάδι καὶ Μ[οίρησι μὰ] λ' ἐθ' / πλοκάμοισι, Τύχ[η τε]
 3—4 Φοῖβω τε Ἀπόλ[λωνι καὶ] Ἐρ[μῆ] Μαιάδος υ [ἰψ]
 5—6 αὐτῶ σὺν βω[μῶ] Κράτ[ερος καὶ τοῦδε φιλ [.....]]
 7—9 Ταῦρον τε κρ[ε]ῖ [ν] | τε ἠδὲ φριξ[α] | ὄχε | να κάπρον,
 10—12 λεπτήσιν λ[ιθ]ά | δεσσι συ[να] | ρμός | σαντες [ξθ]] ἦκαν,
 13—15 τέχνης δαιδαλέ | ης ἀναθήματα | καὶ μερόπεσιν
 16—18 εἰκόνας εὖσεβ (ε) ἰ | ης ἔσορᾶν, ἧς λώ | ἴον οὐδέν.

Στίχ. 1-2. Προτιμῶ τὴν συμπλήρωσιν Μ[οίρησι] ἀντὶ Μ[ούσησι], πρβλ. ἀφιερ. ἐπιγρ. εἰς Δία, Μοίρας, Τύχην κλπ. BCH 12 (1888), σ. 272, ἀριθ. 59. Περὶ τῆς εἰκονογραφίας τῶν Μοιρῶν βλ. F. Cumont, Recherches sur le symbolisme funéraire des Romains (1942) σ. 321. Roscher ML II, 3098. Αἱ Μοῖραι, θυγατέρες τοῦ Διὸς καὶ τῆς Θέμιδος (Ἡσιόδου Θεογ. 901 καὶ ἐξ.) εἰκονίζονται ἐπὶ τοῦ κρατήρος François συνοδεύουσαι τὸν Ἑρμῆν καὶ τὴν Μαῖαν. Ταυτίζονται μὲ τὰς Ἑρινύας εἰς τὸν Ὀρφικὸν ὕμνον (Roscher ML II, 3084 καὶ ἐξ.). Εἰς αὐτὰς ἀρμόζει τὸ ἐπιθέτον «εὐπλόκαμοι» κατ' εὐφημισμὸν. Ἄλλὰ καὶ ἡ συμπλήρωσις Μ[ούσησι] εἶναι πιθανή. Ἐπὶ παραστάσεως ψηφιδωτοῦ εἰκονίζονται Μοῦσαι, Ἀθηνᾶ, Ἑρμῆς κλπ. Invent. des mosaïques de la Gaule, ἀριθ. 1247 (Trèves).

Εἰς τὴν Τύχην αἱ ἐπικλήσεις εἶναι κοινοὶ τόποι τῶν ἐπιγραμμάτων τῆς Ἀνθολογίας μὲ τὰ ἐπίθετα : δέσποινα (IX, 182), εὐγενέτειρα (IX, 788), κλυτοεργὸς (X, 64) κυβερνήτειρα βιότοιο (X, 65), χαλεπὴ καὶ ἐσθλή (XI, 383) κ.ο.κ.

Στίχ. 6, καὶ τοῦδε φίλ[ος παῖς], κατὰ συμπλήρωσιν Σ. Μαρινάτου, ΕΦΣΠΑ 1958/1959, σ. 355.

Στίχ. 10 - 12, ἡ ἔννοια εἶναι σαφής : Ὁ Κράτερος καὶ ὁ υἱὸς του εἶναι οἱ ψηφοθέται, οἱ ὁποῖοι «ἔθηκαν» τὰς εἰκόνας, συναρμόσαντες αὐτὰς διὰ λεπτῶν λίθων (ψηφιδων). Ἡ χρῆσις τοῦ ρ. ἔθηκαν ἐπιβεβαιοῖ τὴν δοθεῖσαν ἐρμηνείαν εἰς τοὺς στίχ. 3 - 4 τοῦ ἐπιγράμματος τοῦ ψηφιδωτοῦ τοῦ Φθόνου, καθ' ἣν ὁ Κράτερος ὑπῆρξεν ὁ τεχνίτης ψηφοθέτης. Ἡ τέχνη του χαρακτηρίζεται διὰ τοῦ ἐπιθέτου δαιδαλέη (στίχ. 13), πρβλ. συμπλήρωσιν τοῦ Wilhelm εἰς τὸ ἐπιγρ. W. Peek ἔ.ἀ. ἀριθ. 962 : [δαιδαλέ]ου κόσμου...

Στίχ. 16, ἡ ἔννοια, ἀνάλογος πρὸς τὸ εἰδωλολατρικὸν πνεῦμα τῆς ἀρχαίας θρησκείας, εἶναι ἄσχετος πρὸς τὸν Χριστιανισμὸν, ὁ ὁποῖος δὲν προαγγέλλεται διὰ τοιούτων ἐκφράσεων⁴⁶, συνήθων εἰς τὰ κείμενα τῆς ἐποχῆς. Αὐταὶ ἐκφράζουν ἐντελῶς διαφορετικὰς

46. «ἀποτελοῦν προανάκρουσμα τῆς νέας θρησκείας τοῦ Χριστοῦ», Ἐπετ. Φιλολογ. Σχολῆς Πανεπ. Ἀθηνῶν, 1958/1959, σ. 360.

θηρσκευτικὰς ἐννοίας. Ὁ τονισμὸς τῆς «εὐσεβείας» τῶν προγόνων (τῆς ἀρχαίας θρησκείας) ἀποδεικνύει τὸναντίον τὴν συντηρητικότητα τῆς λατρείας⁴⁷.

Ἐκ τῶν ἐκφράσεων καὶ τῶν γλωσσικῶν τύπων, οἱ ὅποιοι ἀπαντοῦν εἰς τὰ δύο ἐπιγράμματα, καθίσταται φανερόν ὅτι ὁ ποιητὴς αὐτῶν ἐμπνέεται ἀπὸ τὰ ἔπη καὶ ἐκεῖθεν δανεῖζεται τὰς ἐκφράσεις του. Ἐπὶ παραδείγματι, ὡς πρὸς τὸ ἐπίγραμμα τοῦ προθαλάμου, πρβλ. Ὀδυσ. λ 200-201 : νοῦσος ἐπήλυθεν, ἥ τε μάλιστα τηκεδόνι στυγερῆ μελέων ἐξείλετο θυμόν. Ἰλιάδ. Α 342, Π 701 : ὄλοαι φρένες. Διὰ τὸ ἐπίγραμμα τοῦ θαλάμου II, πρβλ. Ὀδυσ. ξ 36, ψ 193 : πυκνήσι λιθάδεσσι. Ὀμηρ. Ὑμν. εἰς Ἑρμῆν 514 : Δεΐδια, Μαιάδος υἱὲ καὶ στίχ. 521 : Καὶ τότε Μαιάδος υἱός...κλπ.

Θάλαμος III (Σχ εδ. 4).

Ἡ κατάστασις τῆς διατηρήσεως τοῦ ψηφιδωτοῦ εἶναι κακή. Ἐκ τοῦ ἐμβλήματος ἵχνη μόνον σφύζονται, ὡς καὶ τινὰ γράμματα πολυστίχου προφανῶς ἐπιγράμματος. Τὸ εὐρὸν πλαίσιον ἐκ γεωμετρικῶν κοσμημάτων διατηρεῖται, ἂν καὶ ἔλλιπῶς, κατὰ τὸ ἄκρον τῆς Δ. ὡς καὶ τῆς Β. πλευρᾶς, ὀλιγώτερον δὲ εἰς τὰ ἄκρα τῆς Α. καὶ τῆς Ν. πλευρᾶς. Τὸ πλάτος τοῦ ἐμβλήματος εἶναι 16,0, τὸ ὕψος ὑπολογίζω εἰς 2,80. Τεχνικῆς ὁμοίας πρὸς ἐκείνην τῆς παραστάσεως ζῶων τοῦ θαλάμου II, σφύζεται τὸ ὀπίσθιον σκέλος ἵππου ἢ ἄλλου ζῴου τρέχοντος ἐν ὄρμῃ πρὸς τὰ ἀριστερά. Κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς εἰκόνας τοῦ ταύρου ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ θαλάμου II, ἡ παράστασις τοῦ ζῴου παρενεβάλλετο μεταξὺ τῶν στίχων τῆς ἐπιγραφῆς, χωρίζουσα τούτους εἰς στήλας. Τὸ τέλος τῆς ἐπιγραφῆς ἔχει τεθῆ κάτωθι τῆς εἰκόνας, εἰς δ σημεῖον σφύζονται τὰ περισσότερα γράμματα (Σχ εδ. 4). Εἰς ἀπόστασιν 0,03 δεξιὰ τῆς οὐρᾶς τοῦ ζῴου διακρίνονται τὰ γράμματα

—ΛΑ—
—ΦΟΙ — — — — — ΟΜ — — — — —
—ΤΕ — — — — — Τ — — — — —

Εἰς τὸ κάτω ἄκρον καὶ περὶ τὸ μέσον τοῦ χώρου τοῦ καταλαμβανομένου ὑπὸ τοῦ ἐμβλήματος, διακρίνονται :

—Ν—
— — — — — ΙΑΠΤΑ [— — — — — 20 ca — — — — —] ΙΑ — — — — —
— — — — — ΑΜΕΝΟΚ — — — — — ΜΟΝ — — — — —

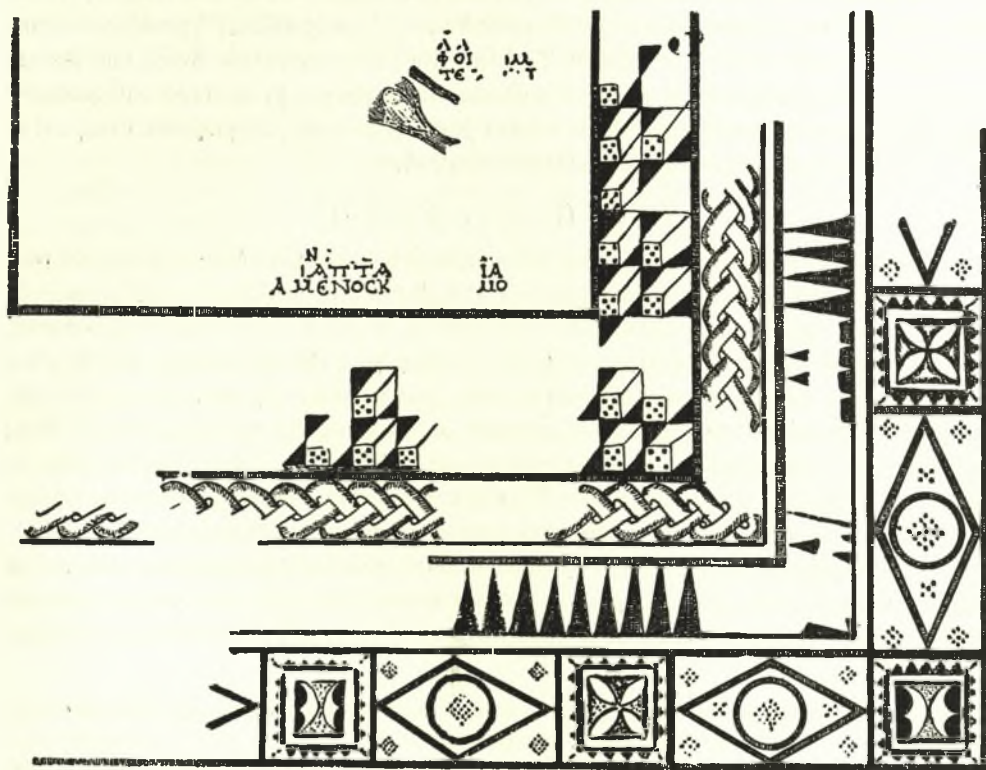
Τὰ πενιχρὰ ὑπολείμματα τῆς παραστάσεως καὶ τῆς ἐπιγραφῆς δὲν παρέχουν δυστυχῶς ἐνδείξεις πρὸς διατύπωσιν ὑποθέσεως περὶ τοῦ θέματος. Ὅπως εἰς τὸ ψηφιδωτὸν τοῦ θαλάμου II, ἡ ἐπιγραφή πληροῖ τὰ κενὰ διαστήματα παραπλεύρως καὶ ὑπὸ τὴν εἰκόνα, ἡ παράστασις παρεμβάλλεται μεταξὺ τῶν στίχων. Ὅμοιαι συναρμολογίαι εἰκόνων καὶ ἐπιγραφῶν παρατηροῦνται εἰς τὰ ψηφιδωτὰ τοῦ 3ου μ.Χ. αἰῶνος⁴⁸ καὶ ἐγείρουν τὸ ζήτημα τῆς σχέσεως τῶν ψηφιδωτῶν καὶ εἰκονογραφῆσεως χειρογράφων κειμένων. Ἡ ὄψις τῆς ὄλης συνθέσεως μετὰ τῶν ἐπιγραφῶν τοῦ θαλάμου II ἀνακαλεῖ ὀλοσέλιδον εἰκονογράφη-

47. Πρβ. Μ. Chéhab, Les Mosaiques du Liban, 1958, σ. 47, ἐπιγρ. στίχ. 4 « ἀξία τῶν προγε-
νῶν εὐσεβείης φρόνει ».

48. Μ. Ε. Blake (1936) σ. 181, ὑποσ. 1. Μ. Chéhab, ἔ.ἀ. σ. 13.

σιν κώδικος. Ὅτι αἱ εἰκονογραφῆσεις χειρογράφων ἐχρησίμευσαν ὡς πρότυπα καὶ μετεφέρθησαν εἰς ἔργα διαφόρου ὕλικου (δηλ. εἰς ἀνάγλυφα, τοιχογραφίας, ψηφιδωτά, ὕφαντά καὶ μέταλλα) ἔχει ὑποστηριχθῆ μετὰ πειστικότητος ⁴⁹.

Τὸ πλαίσιον τοῦ ψηφιδωτοῦ εἶναι πλατύτερον κατὰ τὴν Δ. πλευρὰν (1,20) ἢ κατὰ τὴν Β. πλευρὰν (1,05) καὶ ἀποτελεῖται, ἐκ τῶν ἔσω πρὸς τὰ ἔξω, ἐκ τῶν ἐξῆς τεσσάρων διακοσμητικῶν ζωνῶν : ζώνη μὲ κύβους ἀνοικτοῦ χρώματος ἐπὶ μαύρου βάθους ⁵⁰. Ἐπὶ τῆς καθέτου ἔδρας τῶν οἱ κύβοι φέρουν πέντε κηλίδας συμμετρικῶς διατεταγμένας εἰς τὰς γωνίας καὶ τὸ κέντρον. Αἱ προοπτικῶς διαγραφόμεναι ἔδραι εἶναι, διαδοχικῶς, φαιαί,

Σχεδ. 4. Ψηφιδωτὸν τοῦ θαλάμου ΙΙΙ

τεφρόχρωμοι λευκαί, ἰώδεις, ὑποκίτρινοι, ρόδινοι. Ἡ ζώνη, κατὰ τὴν στενὴν πλευρὰν τοῦ θαλάμου, ἔχει πλάτος 0,42, κατὰ τὴν μακρὰν πλευρὰν, 0,26. Ἀκολουθεῖ τριπλοῦς πλοχμὸς πλ. 0,16. Τὰ στελέχη του εἶναι ἐναλλάξ χρώματος ροδίνου καὶ ἰώδους βαθέος μεταξὺ δύο γραμμῶν, ὑποκιτρίνης καὶ λευκῆς. Τρίτη ζώνη ἀποτελεῖται ἐκ μαύρης γραμμῆς

49. K. Weitzmann, *Illustrations in Roll and Codex*, 1947, σ. 47. Τοῦ ἰδίου, *Ancient Book Illuminations*, 1959, *passim*.

50. Θέμα ψηφιδωτῶν τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς : B. R. Brown, ἔ.ἀ. πίν. 39, 2. M. E. Blake, *MAAR* 1930, σσ. 36-37. E. Pernice, *Die hellenistische Kunst in Pompeji*, 6, *Pavimente und figürliche Mosaiken*, 1938, πίν. 4, 1. Σύνηθες εἰς τὰ ρωμαϊκά ψηφιδωτά τοῦ 2ου καὶ τοῦ 3ου μ.Χ. αἰῶνος : D. Levi, ἔ. ἀ. σ. 375, 383, 387, 397, πίν. 96 d, 108 c.

καί σειράς τριγώνων με την κορυφήν προς τα έξω, χρώματος μαύρου επί λευκού εδάφους⁵¹. Ἡ ζώνη ἔχει πλ. 0,18. Ταινία ὑποκίτρινος μεταξύ δύο μαύρων γραμμῶν χωρίζει τὸ κόσμημα ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ πλαισίου. Τοῦτο ἔχει πλάτος 0,30 καὶ περιλαμβάνει κοσμήματα ἐν εἶδει φατωμάτων, ἐναλλάξ ρομβοειδῆ καὶ τετράγωνα⁵². Τὰς γωνίας καταλαμβάνει τετράγωνον κόσμημα. Οἱ ρόμβοι ἐγγράφονται ἐντὸς ὀρθογωνίου, χρώματος ροδίνου καὶ περιέχουν δίσκον ἰώδους χρώματος, περιγεγραμμένον ὑπὸ μαύρης γραμμῆς. Εἰς τὸ κέντρον τοῦ δίσκου καὶ εἰς τὰς γωνίας τοῦ ρόμβου, ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς, σταυροειδῆ ἐκ μαύρων κηλίδων κοσμήματα.

Τὰ ἐκατέρωθεν ἐκάστου ρόμβου τετράγωνα εἶναι μαύρα ἐπὶ λευκοῦ εδάφους. Περιέχουν δύο ἐναλλασσόμενα θέματα : α) δύο ἀντιθετικές, λευκὰς πέλτας⁵³, μεταξύ τῶν ὁποίων τὸ βάθος πληροῦται διὰ κοκκίδων. Τὸ πλαίσιον τῶν τετραγώνων, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐγγράφονται, σχηματίζεται ἐκ συνεχῶν βαθμιδωτῶν τριγώνων, β) τέσσαρα διατεμνόμενα ἡμικύκλια σχηματίζοντα τετράφυλλον λευκὸν ρόδακα, ὃ ὁποῖος ἐγγράφεται, ὅπως καὶ αἱ πέλται, ἐν τετραγώνῳ πλαισίῳ ἐκ βαθμιδωτῶν τριγώνων.

Θάλαμος IV (Πί ν. 10 καὶ 11).

Τὸ κεντρικὸν θέμα τοῦ ψηφιδωτοῦ καὶ αἱ ζῶναι τοῦ πλαισίου ἀποτελοῦνται ἐκ γεωμετρικῶν κοσμημάτων, ἅτινα καταλαμβάνουν τὸ ἐμβαδὸν τοῦ δαπέδου τοῦ θαλάμου (4,60 X 3,40) καὶ προκαλοῦν τὴν ἐντύπωσιν πολυχρώμου, πλουσίας διακοσμήσεως τάπητος. Σοβαραὶ φθοραὶ παρατηροῦνται εἰς τὸ ἄκρον, κατὰ μῆκος τῆς Ν. πλευρᾶς, ἐπίσης κατὰ τὴν Α. πλευράν τοῦ θαλάμου. Ἡ διάθεσις τῶν γεωμετρικῶν θεμάτων εἶναι αὐστηρῶς συμμετρική. Παρὰ τὴν σημειωθεῖσαν φθοράν, οὐδὲν στοιχεῖον ἐλλείπει ἐκ τῆς ὅλης συνθέσεως. Τὸ ἐξωτερικὸν πλαίσιον συνίσταται ἐκ ζώνης πλ. 0,40 ἀνοικτοῦ ροδίνου χρώματος, κοσμουμένης μετὰ δικτυωτῶν⁵⁴ μαύρου χρώματος, σχηματιζόμενον ὑπὸ γραμμῶν διατεμνομένων κατ' ὀρθὴν γωνίαν. Ρομβοειδῆ κοσμήματα πληροῦν τὸ δικτυωτόν.

Ἡ ἐξωτερικὴ ζώνη χωρίζεται ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸν πλαίσιον μετὰ γραμμὴν ἰώδη καὶ μετὰ εὐρεῖαν λευκὴν ταινίαν. Τὸ ἐσωτερικὸν πλαίσιον ἀποτελεῖται ἐκ λευκοῦ ἀστραγάλου ἐπὶ μαύρου βάθους. Τὸν ἀστράγαλον διαδέχεται τετραπλοῦς πλοχμός⁵⁵, ὃ ὁποῖος ὑποδιαιρεῖ

51. Σειρὰ τριγώνων, μετὰ τὴν κορυφήν πρὸς τὰ ἔσω, ἀποτελεῖ τυπικὸν πλαίσιον τῆς πρώϊμου ἐποχῆς τῶν Ἀντωνινῶν : M. E. Blake, 1936, σ. 127, πίν. 25, 4 καὶ 29, 1.

52. Διάκοσμος πλαισίου ἐλληνιστικῶν χρόνων (« coffered border ») : πρβλ. D. Levi, ἔ.ἀ. σ. 376. Ἀποβαίνει συνήθης ἰδίως κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Σευήρων, D. Levi, ἔ.ἀ. πίν. 102 a-e.

53. Πέλται ἐμφανίζονται ἐπὶ ψηφιδωτῶν τοῦ 1ου μ.Χ. αἰῶνος, ἀλλὰ χρησιμοποιοῦνται συνθεστέρον ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ 2ου (M.E. Blake, MAAR 1936, σ. 197) ὡς στοιχεῖον πολυμεροῦς συνθέσεως : Invent. des mosaïques de la Gaule, ἀριθ. 329, 409 (δύο ἀντιθετικαὶ πέλται κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ ψηφιδωτοῦ τῆς Σκάλας). Πρβλ. καὶ D. Levi, ἔ.ἀ. σ. 386.

54. Corinth V, πίν. 3 καὶ 11. D. Levi, ἔ.ἀ. σ. 90 εἰκ. 35 καὶ σ. 387. Δικτυωτῶν 3ου μ.Χ. αἰῶνος : M. E. Blake, MAAR 1940, σ. 86, πίν. 14, 4. Milet I, 7, πίν. 7.

55. Ἀρίστη μορφή τοῦ ἀστραγάλου, προσαρμοσθεῖσα εἰς ψηφιδωτῶν, ἐπὶ δαπέδου τοῦ ἀνακτόρου τῆς Περγάμου : Pergamon V, 1, πίν. 12-13. R. P. Hinks, Catal. of the Greek, Etruscan and Roman Paintings and Mosaics in the British Museum, 1938, πίν. 59. Τὸ θέμα ἐν Πομπητῆ : E. Pernice, ἔ.ἀ. πίν. 50, 1. Ἀπὸ τοῦ 2ου μ.Χ. αἰῶνος τὰ παραδείγματα εἶναι ἄφθονα. Εἰς τὴν οἰκίαν τῆς Κορίνθου (πρβλ. ὕποσημ. 54 ἀνωτέρω), ὃ ἀστράγαλος εἶναι ἐρυθρὸς ἐπὶ λευκοῦ εδάφους. Ὁ τετραπλοῦς πλοχμός ἔχει ἐπίσης καταγωγήν ἐλληνιστικὴν : Pergamon V, 1, πίν. 27 καὶ ἔξ. Ἀποβαίνει συνήθης πλαίσιον εἰς τὰ ψηφιδωτὰ τοῦ 2ου μ.Χ. αἰῶνος : M.E. Blake, MAAR 1936, πίν. 25, 3 καὶ MAAR 1940, πίν. 32, 2. Invent. des mosaïques de l'Afrique, Tunisie ἀριθ. 64. Mosaïques de la Gaule, ἀριθ. 203, 383, 1247. Kl. Parlasca, πίν. 21, 2. 25, 1. 27, 1-3. 35, 2.

τὸ κεντρικὸν κόσμημα εἰς τρία μέρη. Θέσιν ἐμβλήματος ἐπέχει τὸ κεντρικὸν τετράγωνον καὶ τὰ ἐκατέρωθεν αὐτοῦ δύο ὀρθογώνια, μὲ γεωμετρικὰ ὠσαύτως κοσμήματα. Ὁ πλοχμὸς ἔχει μαῦρον περίγραμμα. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν στελεχῶν, τὰ ὁποῖα τὸν συνθέτουν, αἱ γραμμαὶ εἶναι ἰώδεις καὶ τεφρόχρωμοι ἐναλλασσόμενοι πρὸς γραμμὰς ρόδινας καὶ ὠχροφαίους. Τὸ κεντρικὸν θέμα, ἐγγεγραμμένον ἐν τετραγώνῳ πλευρᾶς 0,86, σχηματίζει ἰσομετρικὸν μαιάνδρον⁵⁶. Τὰ σκέλη του περικλείουν, εἰς τὰς γωνίας καὶ εἰς τὸ κέντρον τοῦ τετραγώνου, πέντε κύβους ἐν προοπτικῇ προβολῇ. Διὰ τοὺς κύβους ἐχρησιμοποιήθησαν ὠχροφαῖοι ψηφίδες ἐπὶ μαύρου ἐδάφους. Τοῦ μαιάνδρου αἱ σκοτεινὰ ταινία εἶναι βαθυκύανοι ἢ ἰώδεις, αἱ ἀνοικτοῦ χρώματος εἶναι ρόδινοι ἢ ὠχρότεφοι. Τὸ περίγραμμα τονίζεται διὰ λευκῆς γραμμῆς. Ὁ ἰσομετρικὸς μαιάνδρος περιβάλλεται ὑπὸ ἰδιαίτερου πλαισίου πλ. 0,25, ἀποτελουμένου ὑπὸ διπλῆς ἀλύσεως ἐκ μαύρων πελτῶν ἐπὶ λευκοῦ ἐδάφους⁵⁷.

Τὰ ἄνω καὶ κάτω (δηλ. ἀνατολικῶς καὶ δυτικῶς) τοῦ ἐγκολπίου ὀρθογώνια, πλαισιούμενα, ὡς ἐλέχθη, ὑπὸ πλοχμοῦ, εἶναι διακοσμημένα κατὰ τὸ ἴδιον σύστημα, ὅπερ διατηρεῖται ἀκέραιον εἰς τὸ Δ. ὀρθογώνιον καὶ κατὰ τὸ 1/3 εἰς τὸ Α. ὀρθογώνιον. Τοῦτο ἀποτελεῖται ὑπὸ τεσσάρων κατὰ σειρὰν ἀστεροειδῶν ροδάκων, σχηματιζομένων δι' ὀκτὼ ρόμβων. Τὰ μεταξὺ τῶν ἀστέρων διαστήματα πληροῦνται ὑπὸ μαύρων ρόμβων κεκοσμημένων, τοῦ μὲν κεντρικοῦ μὲ λευκὸν τετράφυλλον ρόδακα, τῶν δὲ ἐκατέρωθεν αὐτοῦ, μὲ δύο ἀντιθετικὰς λευκὰς πέλτας. Λευκοὶ ρόμβοι ἐπὶ μαύρου ἐδάφους ἐστιγμένοι μὲ κοκκίδας εἰς σχῆμα σταυροειδές, συνάπτονται κατὰ τὰς μακρὰς πλευρὰς πρὸς τὸ πλαίσιον τοῦ ὀρθογωνίου. Τὰ πέταλα τῶν ἀστεροειδῶν ροδάκων ἢ αἱ ἔδραι τῶν σχηματιζομένων ὑπ' αὐτῶν κύβων, εἶναι χρώματος ἀνοικτοῦ τεφροῦ, ἰώδους, κυανοῦ καὶ μαύρου, ἐναλλασσομένων κατὰ τὴν διαγώνιον φοράν. Τὰς τέσσαρας γωνίας τοῦ ὄλου κοσμήματος πληροῦν μαῦρα τετράγωνα περιέχοντα λευκὰ σταυροειδῆ καὶ ρομβοειδῆ κοσμήματα.

Τὸ κόσμημα ἀπαντᾷ εἰς τὰ ψηφιδωτὰ τοῦ 1ου μ.Χ. αἰῶνος⁵⁸, ἀλλ' ἀνήκει εἰς τὴν παλαιότεραν ἑλληνιστικὴν παράδοσιν. Τυπικὸν παράδειγμα τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀδριανοῦ ἀποτελεῖ ψηφιδωτὸν τοῦ Μουσείου τοῦ Βατικανοῦ: M. E. Blake, MAAR, 1936, πίν. 25, 4. Εἰς τὰ ψηφιδωτὰ τῆς Ἀντιοχείας, τὸ περίγραμμα τῶν ρομβοειδῶν πετάλων τονίζεται διὰ

56. B. R. Brown, ἔ.ἀ. σ. 70 καὶ ἔξ. (ἐνθα σχετικὴ βιβλιογραφία διὰ ψηφιδωτὰ Περγάμου, Δήλου, Πομπηίας). D. Levi, ἔ.ἀ. σ. 399. M. E. Blake, 1930, πίν. 15, 1 (1ου μ.Χ. αἰῶνος). Ἐν γένει τὸ θέμα βασίζεται σταθερῶς εἰς τὰ πρότυπα τῆς ὁπίμου ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς: Kl. Parlasca, σ. 121, καὶ ἐπιζῆ μέχρι τῆς ὁπίμου ἀρχαιότητος: κοπτικὸς τάπη, Metr. Mus. Studies 4 (1932/1933), σ. 151 καὶ ἔξ., πίν. 1. RM 48 (1933), σ. 127 καὶ ἔξ., πίν. 20. Ἡ διακόσμησις τοῦ τάπητος δεικνύει ὅτι τὰ μεταγενέστερα παραδείγματα ἐπὶ ψηφιδωτῶν ἀνάγονται εἰς πρότυπα ἔργων ὕφαντικῆς.

57. Πρβλ. τὸ θέμα εἰς ψηφιδωτὰ τῆς Πομπηίας (M. E. Blake, 1930, πίν. 32, 1. 33, 3). Μὲ διαφορετικὰ χρώματα (ἐρυθρὸν, κυανὸν) εἰς τὴν οἰκίαν τῆς Κορίνθου (Corinth V, πίν. 1 καὶ 8). Ἐπίσης Olympia II, πίν. 111 (λουτρῶν Κλαδέου). Ψηφιδωτὸν Ἀφρικῆς (Tipassa), Bull. arch. 1914, πίν. 50-51. Ἀντιοχείας: D. Levi, πίν. 42a (πέλται λευκαὶ ἐπὶ μαύρου ἐδάφους). Zliten: S. Aurigemma, ἔ.ἀ. σ. 56, εἰκ. 27. Τὸ θέμα τῶν συμπλεκόμενων πελτῶν εἰς συνεχές κόσμημα προήλθεν ἐκ τῆς συνθέσεως τεσσάρων διασταυρουμένων. Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀδριανοῦ, πέλται χρησιμοποιοῦνται ὡς ἀνάγλυφος διακόσμησις ὀροφῆς τῆς ἐπαύλεως τοῦ Αὐτοκράτορος: F. Wirth, ἔ.ἀ. σ. 74, εἰκ. 35. Ἡ παρατήρησις ὅτι τὸ θέμα εἶναι ἀσύνηθες μετὰ τὸν 2ον μ.Χ. αἰῶνα (D. Levi, ἔ.ἀ. σ. 386, ἀναφερόμενος εἰς γνώμην τῆς M. E. Blake) δὲν ἰσχύει διὰ τὰ ψηφιδωτὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἀνατολῆς. Χαρακτηριστικῶς ὁμοία χρήσις τοῦ θέματος πρὸς τὸ ψηφιδωτὸν τῆς Σκάλας, παρατηρεῖται ἐπὶ διαπέδου τῆς πόλεως Trier, Kl. Parlasca, πίν. 15, 2 καὶ πίν. 3, 2 (χρονολογουμένου εἰς τὸ 200 μ.Χ.).

58. Olympia II, πίν. 108. D. Levi, ἔ.ἀ., σ. 379. Τὸ θέμα κατὰ τὸν 1ον μ.Χ. αἰῶνα ἦτο κοινότατον: M. E. Blake, MAAR 1930 σ. 111.

σκοτεινότερου χρώματος και τὰ μεταξὺ τῶν ἀστέρων διαστήματα κοσμοῦνται μὲ τετράφυλλον ρόδακα, ὅπως καὶ ἐδῶ (D. Levi, ἔ.ἀ.σ. 379, 393, εἰκ. 19, πίν. 27a, 30 καὶ 101 a-b, τοῦ 3ου μ.Χ. αἰῶνος). Τὸ θέμα προσφέρεται ἰδιαιτέρως εἰς τὴν θαυμασίαν πολύχρωμον σύνθεσιν, εἰς τὴν ὁποίαν ἐξειλίχθη ἀπὸ τὴν αὐστηρὰν μονοχρωμίαν τῶν ψηφιδωτῶν τοῦ 1ου μ.Χ. αἰῶνος.

ΣΥΓΚΕΦΑΛΑΙΩΣΙΣ

Ἡ κάτοψις τοῦ κτηρίου ἐξεταζομένη κατὰ τὸ σφζόμενον μέρος (Σχ ε δ. 1), φανερῶναι κάποιαν ἰδιορρυθμίαν ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν κάτοψιν τυπικῆς οἰκίας τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων. Ὁ λόγος εἶναι ὅτι πρόκειται περὶ μεμονωμένης ἐπαύλεως, τῆς ὁποίας τὸ σχέδιον ἐπέβαλον πρακτικοὶ σκοποὶ, ἢ θέσις τῆς καὶ ἡ φύσις τοῦ ἐδάφους. Τὸ ἴδιον ἰσχύει καὶ διὰ τὴν γνωστὴν οἰκίαν τῆς Κορίνθου μὲ τὰ ψηφιδωτὰ δάπεδα, ὡς καὶ διὰ τὸ λεγόμενον «νυμφαῖον» τοῦ Λεχαιοῦ⁵⁹. Εἰς τὸ τελευταῖον, τὸ ἐδαφος ἐπέβαλε τὸν ἰσχυρὸν ἀναλημματικὸν τοῖχον τῆς Β. πλευρᾶς, ὅπως εἰς τὴν ἔπαυλιν τῆς Σκάλας. Παρουσιάζει ἐπίσης κάποιαν ἀναλογίαν ὁ ἐπιμήκης προθάλαμος τῶν δύο κτηρίων. Εἰς τὴν θέσιν τοῦ καταστραφέντος Α. πέρατος τῆς ἐπαύλεως τῆς Σκάλας, ὅπου ἡ νεωτέρα δεξαμενὴ, εἶναι πιθανὸν νὰ ὑπῆρχε νυμφαῖον, ἀνάλογον πρὸς ἐκεῖνο τοῦ κτηρίου τοῦ Λεχαιοῦ.

Τὸ ψηφιδωτὸν τοῦ προθαλάμου διατηρεῖ τὴν παράδοσιν τῆς ἐποχῆς τῶν Ἀντωνίωνων, καθ' ἣν γεωμετρικὰ θέματα συντίθενται ὀργανικῶς μὲ παραστάσεις περικλειομένας ἐντὸς κυκλικῶν ἢ πολυγωνικῶν «ἐγκολπίων» καὶ συνδεομένας διὰ κοινοῦ πλαισίου ἐκ συνεχοῦς πλοχμοῦ. Αἱ πολύχρωμοι παραστάσεις περιβαλλόμεναι ὑπὸ εὐρέος καὶ συνθέτου ἐξ ἐπαλλήλων ζωνῶν ἐναλλασσομένου πλάτους, πλαισίου, ἐπικρατοῦν ἀπὸ τοῦ 1ου ἡμίσεος τοῦ 3ου μ.Χ. αἰῶνος, εἰς ἣν ἐποχὴν ἀνήκουν τὰ ψηφιδωτὰ τῆς Σκάλας. Ἡ σύνθεσις πολυχρῶμων γεωμετρικῶν θεμάτων τοῦ ψηφιδωτοῦ τοῦ θαλάμου IV ἐνθυμίζει ἀνατολικοὺς τάπητας εἰς ἐπάλληλα στρώματα. Τὸ ἐξωτερικὸν δικτυωτὸν τοῦ πλαισίου ἐμφανίζεται ἀπὸ τοῦ 1ου μ.Χ. αἰῶνος ὡς θέμα καλύπτον τὴν ὄλην ἔκτασιν τοῦ δαπέδου⁶⁰. Εἰς τὴν ἔπαυλιν τῆς Κορίνθου χρησιμοποιεῖται, ὅπως καὶ ἐδῶ, ὡς πλάσιον⁶¹. Τὸ αὐτὸ παρατηρεῖται εἰς ψηφιδωτὸν τῆς Μιλήτου χρονολογούμενον περὶ τὸ 200 μ.Χ. καὶ εἰς πολλὰ δάπεδα τῆς Ἀντιοχείας τοῦ 3ου μ.Χ. αἰῶνος, ὅπου τὸ δικτυωτὸν περικλείει σταυροειδῆ, ἐκ κοκκίδων κοσμήματα ἢ «ἀδάμαντας»⁶². Ὁ ἰσομετρικὸς μαϊανδρος τοῦ θαλάμου IV, ἀναγόμενος εἰς πρότυπα τῆς ὀψίμου ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, ἐμφανίζεται εἰς τὰ ψηφιδωτὰ τοῦ 3ου μ.Χ. αἰῶνος καὶ ἐπιζῆ μέχρι τῆς ὀψίμου ἐποχῆς τῆς ἀρχαιότητος⁶³. Πολυσύνθετον καὶ εὐρὺ πλάσιον περιβάλλει τὸ κατεστραμμένον ἔμβλημα τῆς λεγομένης οἰκίας τοῦ Νέρωνος ἐν Ὀλυμπίᾳ, ὡς καὶ τῆς ἐπαύλεως τῆς Κορίνθου. Ἀναλογίαι μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν ψηφιδωτῶν τῆς Σκάλας ἐσημειώθησαν πολλαί. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου, θὰ ἠδύνατο νὰ τεθῆ τὸ ἐρώτημα ἂν τὰ ἑλληνικὰ ψηφιδωτὰ ἔχουν κοινὰ γνωρίσματα, τὰ ὁποῖα διακρίνουσιν τυχὸν ταῦτα ἀπὸ τὰ σύγχρονα τῶν ἄλλων περιοχῶν τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους.

59. Corinth V. Νυμφαῖον Λεχαιοῦ : Ἄ. Φιλαδελφεύς, ΑΔ 4 (1918), σσ. 125-135. Ἄ. Κ. Ὁρλάνδου, Τὸ Ἔργον τῆς Α. Ε. κατὰ τὸ 1957, σ. 57.

60. Πολλὰ παραδείγματα ἐν Ἰταλίᾳ : Μ. Ε. Blake, MAAR 1936, σ. 97. Εἰς τὸ δάπεδον θαλάμου προσφάτως ἀνασκαφέντος βαλανείου ἐν Κερκύρα : Ἄ. Κ. Ὁρλάνδου, Τὸ Ἔργον τῆς Α. Ε. κατὰ τὸ 1961, σ. 126.

61. Corinth V, πίν. 3 καὶ 11.

62. Milet I, 7, πίν. 7. Ἀντιοχείας : D. Levi, ἔ.ἀ., σ. 403, πίν. 44 b, 105 d-e, σ. 199 εἰκ. 74, σ. 205, εἰκ. 77 κ.ο.κ.

63. Παραδείγματα : Kl. Parlasca σ. 121.

Ἡ λύσις τοῦ προβλήματος προϋποθέτει βεβαίως τὴν συλλογὴν καὶ διαπραγματεύσιν ἐπὶ εὐρύτερου πεδίου τῶν ἀποκαλυφθέντων ἐν Ἑλλάδι μνημείων, ἐκ τῶν ὁποίων ὀλίγα μόνον ἔτυχον δημοσιεύσεως.

Πολύχρωμα ψηφιδωτὰ μὲ μυθολογικὰς ἢ ρεαλιστικὰς παραστάσεις, μετὰ τὴν ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν, ἐμφανίζονται πρῶτον εἰς τὸν 2ον μ.Χ. αἰῶνα καὶ ἀποβαίνουν συνήθη κυρίως κατὰ τὸν 3ον καὶ τὸν 4ον μ.Χ. αἰῶνα. Παραλλήλως πρὸς τὴν χρῆσιν μεγάλων ψηφιδῶν διὰ τὰ διακοσμητικὰ, γεωμετρικὰ, θέματα, χρησιμοποιοῦνται λεπταὶ εἰς τὰς παραστάσεις προσώπων καὶ ζώων, αἱ ὁποῖαι ἐπέχουν θέσιν ἐμβλημάτων⁶⁴. Ἀναγνωρίζεται συνήθως ἡ ἐξάρτησις τῶν μυθολογικῶν σκηνῶν ἀπὸ ἑλληνιστικὰς πηγὰς. Ἀλλὰ τὰ ψηφιδωτὰ τῆς Σκάλας, ἀπὸ εἰκονογραφικῆς ἀπόψεως, εἶναι ἔργα ἐκφράζοντα ἀπολύτως τὴν ἐποχὴν των.

Ἡ χρησιμοποίησις ὡς χρονολογικῶν τεκμηρίων, τῶν τύπων τῶν διακοσμητικῶν θεμάτων καὶ τῆς συνθέσεως αὐτῶν, πρέπει βεβαίως νὰ γίνεται μὲ κάποιαν ἐπιφύλαξιν, διότι τὰ ἀντίθετα ρεύματα, ἀφ' ἑνὸς τῆς ἐξελιξεως καὶ ἀφ' ἑτέρου τῆς συντηρήσεως τῶν μορφῶν, συνυπάρχουν πάντοτε. Ἡ βοήθεια, ἐν τούτοις, τὴν ὁποίαν παρέχουν πρὸς χρονολόγησιν ψηφιδωτὰ δάπεδα διαφόρων περιοχῶν τοῦ ρωμαϊκοῦ κόσμου, εἶναι θετικὴ διότι ἡ τεχνοτροπικὴ ἐξέλιξις εἶναι κοινή. Ὁ συνεχὴς πλοχμὸς π.χ., ὁ ὁποῖος χωρίζει καὶ πλαισιώνει τὰ ὀρθογώνια διαμερίσματα εἰς τὸ ψηφιδωτὸν τοῦ Φθόνου (Πί ν. 3, 4 α), εἶναι χαρακτηριστικὸς ὁμάδος ψηφιδωτῶν τῆς Δύσεως, τῆς ἐποχῆς τῶν Σευήρων⁶⁵, ἢ σύνθεσις τῶν ἀντιθετικῶς διατεταγμένων πελτῶν αἵτινες σχηματίζουν συνεχῆς πλέγμα (θάλαμος IV, Πί ν. 10, 11) ἀπαντᾷ ἐπίσης, ὡς εἶδομεν, εἰς τὰ ψηφιδωτὰ τῆς Δύσεως τοῦ 3ου μ.Χ. αἰῶνος.

Διδακτικὴ εἶναι καὶ ἡ παραβολὴ τῆς εἰκόνας τοῦ Φθόνου πρὸς τὴν μορφήν Ἀπόλλωνος, μὲ τὸ εὐρὸ ἐκ καλυκοειδοῦς πλοχμοῦ πλαισίον, ἐπὶ ψηφιδωτοῦ τῆς πόλεως Τριερ, τοῦ 200 μ.Χ. Τὸ γυμνὸν σῶμα τοῦ Διονύσου ἐπὶ ψηφιδωτοῦ τῆς Ἀντιοχείας⁶⁶, ἀποδίδεται πλαστικῶς διὰ φωτοσκιάσεων ἀναλόγων πρὸς τὰς σημειωθείσας ἐπὶ τοῦ Φθόνου, ἡ ἀπεικόνισις τῆς κόμης μὲ τοὺς ἐκφεύγοντας θυσάνους τριχῶν, τὸ στρογγύλον σχῆμα τοῦ προσώπου, ἡ ἔντονος ἔκφρασις τῶν ὀφθαλμῶν μὲ τὴν λοξὴν θέσιν των, εἶναι κοινὰ γνωρίσματα τῶν δύο παραστάσεων, τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζουν ἰδιαιτέρως τὴν τεχνοτροπίαν τῶν ψηφιδωτῶν τῆς ἐποχῆς τῶν Ἀντωνίνων (ψηφιδ. Ἀντιοχείας), διατηροῦνται ὁμως ἀκόμη εἰς τὰς μορφὰς τῶν δαπέδων τῆς Σκάλας. Ἀλλ' ἐδῶ ἔχουν χάσει τὴν δροσερότητά των, ἔχουν γίνῃ «μανιερισμός». Εἰς τὸ ἴδιον συμπέρασμα ὀδηγεῖ ἡ παραβολὴ τῆς εἰκόνας βωμοῦ μὲ καρποὺς (θάλαμος II, Πί ν. 6, 7 α, 9 β) πρὸς τοιχογραφίαν ἐν Ρώμῃ⁶⁷. Οἱ καθ' ἕκαστον καρποὶ διακρίνονται μὲν χωρὶς νὰ διαταράσσουν τὴν ἐντύπωσιν τοῦ συνόλου, ἀλλ' ἡ μετάβασις ἀπὸ τῆς μιᾶς μορφῆς εἰς τὴν ἄλλην, ἀπὸ τῆς μιᾶς χρωματικῆς ἐπιφανείας εἰς τὴν ἄλλην, γίνεται ἀνεπαισθήτως, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν τεχνοτροπίαν τῆς ἐποχῆς τῶν Φλαβίων.

Ἡ δῆλωσις τοῦ ἐδάφους, ἡ ἐρριμμένη σκιά, ἡ διὰ φωτοσκιάσεων πλαστικὴ ἀπόδοσις τῶν μορφῶν, δὲν κατορθώνουν νὰ δώσουν τὴν σαφεῖ ἐντύπωσιν τῆς τρίτης διαστά-

64. M. E. Blake, MAAR 1940, σ. 101 καὶ ἐξ.

65. Kl. Parlasca, σ. 118, 122, « frühseverische Gruppe ».

66. Ἀπόλλων : Kl. Parlasca, σ. 30, πίν. 26, 1. Διόνυσος : D. Levi, ἔ.ἀ., πίν. VII b.

67. D. Levi, ἔ.ἀ. σ. 509, εἰκ. 187. Πρβλ. βωμὸν μὲ καρποὺς τῆς Ostia (170-180 μ.Χ.) F. Wirth, Römische Wandmalerei, 1934, σ. 147, εἰκ. 75.

σεως, του βάθους. Εις νεώτερα βεβαίως ψηφιδωτά, από του τέλους του 3ου μ.Χ. αιώνας, ή προσπάθεια προοπτικής αποδόσεως των μορφών εκλείπει έντελώς, ό χώρος περιορίζεται εις μίαν επιφάνειαν. Είμαι φανερόν ότι τά ψηφιδωτά της Σκάλας απέχουν άκόμη πολύ από την βαθμίδα αυτήν της εξέλιξεως, όπως δεικνύει, εις τον θάλαμον II, ή παράστασις του βάθους διά της προοπτικής αποδόσεως του βωμού και της λοξής στάσεως με προοπτικήν σύντημσιν του ταύρου ⁶⁸, έν τέλει ή έλλειψις άπολύτου μετωπικότητος εις την παράστασιν των δύο εκατέρωθεν του βωμού παιδων. Εις τον ταυρον, αι αντίθεσις του φωτός και της σκιάς είναι έντονοι, τά περιγράμματα διαγράφονται καθαρά και προβάλλονται επί του λευκού έδάφους. Αί έσωτερικαί ανατομικαί λεπτομέρειαι τονίζονται με παχείας, καμπύλας γραμμάς εκ ψηφίδων σκοτεινού χρώματος. 'Αλλ' αί φωτοσκιάσεις και τά περιγράμματα δέν κατορθώνουν νά δώσουν την έντύπωσιν του «όγκου», περιορίζονται εις την διακόσμησης της επιφανείας.

Τά θηρία εις την εικόνα του Φθόνου, ένεκα των φωτοσκιάσεων αί όποια δηλοϋν τάς ανατομικάς λεπτομερείας, διατηροϋν κάποιαν πλαστικότητα εις την απόδοσιν του σώματος. 'Αλλ' αί ανατομικαί λεπτομέρειαι δέν δηλοϋνται κατά τρόπον φυσιοκρατικόν. Οί μϋς εικονίζονται ως όμόκεντροι κύκλοι ή έλλείψεις με φωτεινήν την περι τδ κέντρον χώραν ⁶⁹. Διά της τοποθετήσεώς των έν καθέτω προβολή, τά θηρία τείνουν προς παράστασιν επί μιās επιφανείας, κατά τρόπον ό όποιος επικρατεί εις τά μεταγενέστερα ψηφιδωτά, του 3ου και του 4ου μ.Χ. αιώνας.

Ός προς τδ εικονογραφικόν θέμα, ή μορφή του Φθόνου προσβαλλομένου υπό άγρίων θηρίων θά ήτο δυνατόν νά άνήκη εις παράδοσιν άλληγορικών παραστάσεων, όπως εκείνη π.χ. ή όποια εικονίζετο επί του κοσμικού πίνακος του περιγραφόμενου εις τούς στίχους του 'Ιωάννου του Γραμματικού του εκ Γάζης ⁷⁰. Τοιαύτη άπεικόνισις του Κόσμου δέν είναι βεβαίως νοητή πρό της έλληνιστικής έποχής. Εις τον πίνακα του Κέβητος του Θηβαίου ⁷¹, του 2ου μ.Χ. αιώνας, κοιναι λαϊκαί, φιλοσοφικαί άντιλήψεις και ιδέαι της έποχής, υπό μορφήν διαλογικήν, διερμηνεύονται με πολυπρόσωπον εικόνα άλληγορικών μορφών και προσωποποιήσεων. Τοιοϋτος πίναξ, του 2ου μ.Χ. αιώνας, είνε πιθανόν ότι παρέσχεν τον εικονογραφικόν τύπον του Φθόνου εις τον ψηφοθέτην της Σκάλας, ως και εις τον ταπεινόν τεχνίτην του πηλίνου αναγλύφου από τάς 'Αθήνας, του όποιου παραδείγματα εϋρέθησαν εις τάς άνασκαφάς της άρχαίας 'Αγοράς και εις τον Κεραμεικόν.

Αί πολύτιμοι παραστάσεις των ψηφιδωτών της Σκάλας άρμόζουν εις πλουσίαν άγροτικήν έπαυλιν. Δέν έχουν σκοπόν μόνον διακοσμητικόν, αλλά κυρίως λειτουργικόν : ή εικών του Φθόνου, την όποιαν, πρώτην, έβλεπεν ό είσερχόμενος εις τον προθάλαμον,

68. Πρβλ. και ταυρον έν Invent. des mosaïques de la Gaule, άριθ. 44 (Aix-en-Provence).

69. Πρβλ. παραστάσεις κενταύρων και γρυπών της έποχής των Σεϋήρων εις ψηφιδωτά της 'Αντιοχείας : D. Levi, έ.ά. πίν. 25c και 179b. Ψηφιδωτόν Cherchel με εικόνας άγροτικής ζωής, έ.ά. σ. 541, εικ. 204.

70. 'Ιδε άνωτέρω ύποσημ. 27.

71. RE³ XI 1, έν λ. Kebes, στ. 102-104. P. Friedländer, έ.ά. σ. 77. 'Ο κ. Χρ. Καρούζος είχε την καλωσύνην νά συζητήση μαζί μου περί των σχετικών εικονογραφικών προβλημάτων και ή ώφέλεια εκ της συζητήσεως ταύτης ύπήρξεν ουσιώδης διά την προκειμένην έργασίαν,

εἶναι ἐναργῆς παράστασις τῆς φοβερᾶς τιμωρίας τοῦ ζηλοφθονοῦντος τὴν εὐδαιμονίαν καὶ λαμπρότητα τοῦ οἴκου. Ἀνάλογοι παραστάσεις ἀποτροπαϊκαὶ κατὰ τοῦ κακοῦ ὀφθαλμοῦ καὶ σχετικαὶ ἐπιγραφαὶ ἐπὶ ψηφιδωτῶν εἰς οἰκίας, εἶναι γνωσταὶ ἐκ διαφόρων περιοχῶν τοῦ ρωμαϊκοῦ κόσμου ⁷².

Ἡ παράστασις τοῦ δαπέδου τοῦ θαλάμου II ἀποτελεῖ μνημεῖον τελετῆς λατρείας καθιερωμένης εἰς τακτὰς ἡμέρας τοῦ ἐνιαυτοῦ, διὰ τὴν καλὴν ἐσοδείαν ἐκ τῆς σπορᾶς τῶν ἀγρῶν, τὴν παραγωγικότητα τῶν ποιμνίων, τὴν εὐδαιμονίαν τῆς οἰκογενείας. Σπουδαιοτάτη τελετὴ ἦτο ὁ καθαρμὸς τῶν ἀγρῶν ⁷³, διὰ τῆς θυσίας τῶν τριῶν ζώων: κάπρου, κριοῦ καὶ ταύρου, τῆς τριττοῦς τῶν Ἑλλήνων ἢ τῆς γνωστῆς ὡς *Suovetaurilia* θυσίας τῶν Ρωμαίων.

ΒΑΣ. Γ. ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΗΣ

72. Ἐκ Τύνιδος : A. Merlin—L. Poinsot, *Deux mosaïques de Tunisie à sujets prophylactiques*, MP 34 (1934) σ. 137. Ἀντιοχείας : D. Levi, ἔ.ά. σ. 28 (House of the Evil Eye). Πρβλ. Ὀβιδίου *Μεταμορφώσεις* στίχ. 769-770.

73. M. Porci Catonis, *De agricultura*, ἔκδ. H. Keil, Leipzig 1895, σ. 69, CXLI.

α. Εσωτερική ΒΑ γωνία τού προβαλάμου, β. Όψις άνασκαφής εκ δυσμών, γ. Σφραγίσματα παλααιοχριστιανικών κεραμίδων, δ. Άπότμημα παλαιοχρ. οινόχους

ΒΑΣ. ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΗΣ

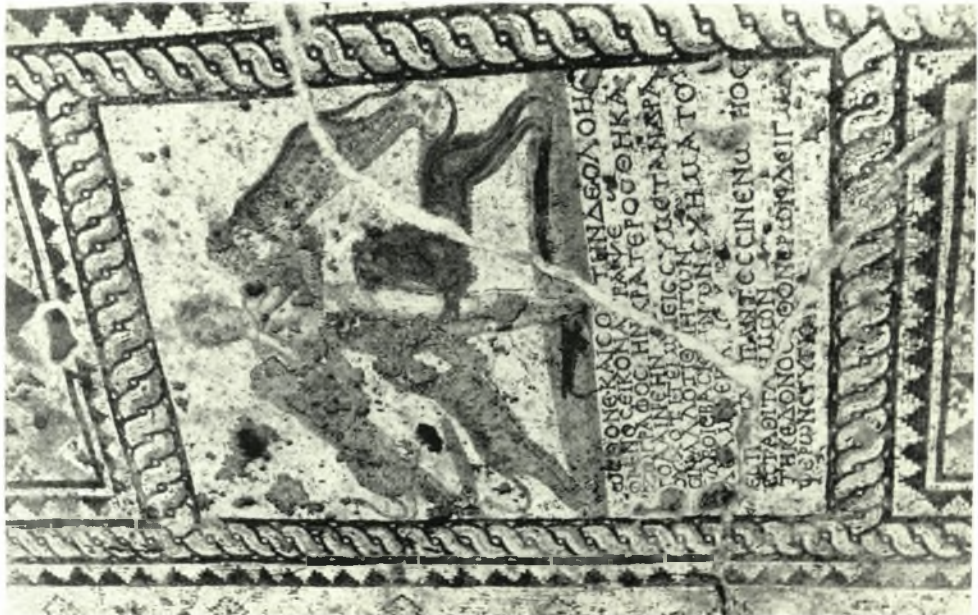

α. Όψεις τῆς ἀνασκαφῆς ἀπὸ Β. β. Προθάλαμος καὶ αὐλὴ τῆς ἐπαύλεως, γ. Πήλινον περίπτον
 ΒΑΣ. ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΗΣ

Ψηφιδωτὸν προθάλαμου (σχεδιογράφημα)

ΒΑΣ. ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΗΣ

α. Ψηφιδωτόν τοῦ προθάλαμου μετὰ τοῦ ἐπιγράμματος, β-γ. Λεπτομέρεια ἐπιγράμματος

ΒΑΣ. ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΗΣ

α. Ἄνω τμήμα τῆς παραστάσεως τοῦ Φθόνου, β. Τὸ κάτω τμήμα τῆς αὐτῆς παραστάσεως

Ψηφιδωτὸν θαλάμου Β (σχεδιογράφημα)

ΒΑΣ. ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΗΣ

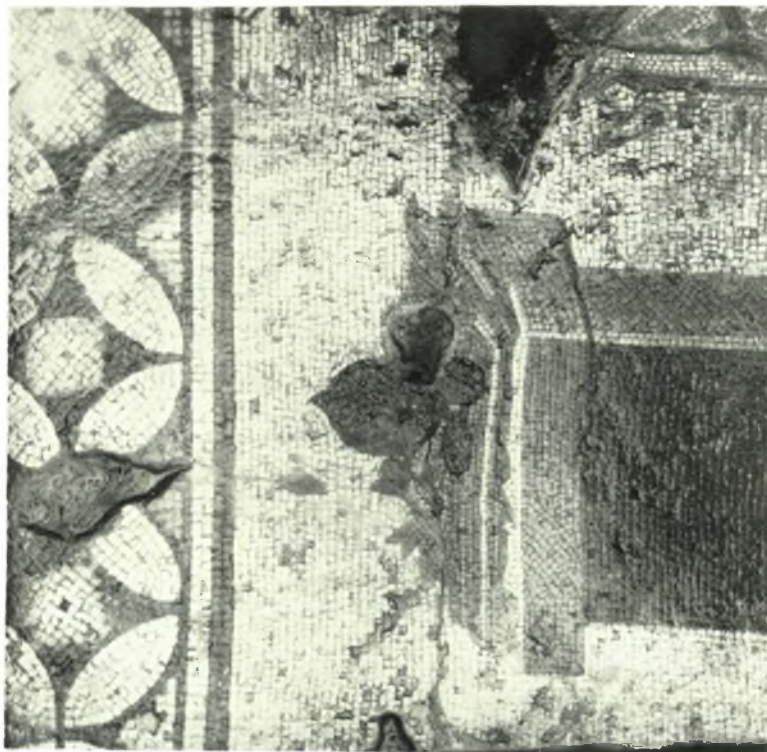
α. Ψηφιδωτόν δάπεδον τοῦ Οαλάμιου II, β. Ἡ κεφαλή τοῦ πρὸς δεξιὰ παιδός, γ. Ἡ κεφαλή τοῦ πρὸς ἄριστερά παιδός

ΒΑΣ. ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΗΣ

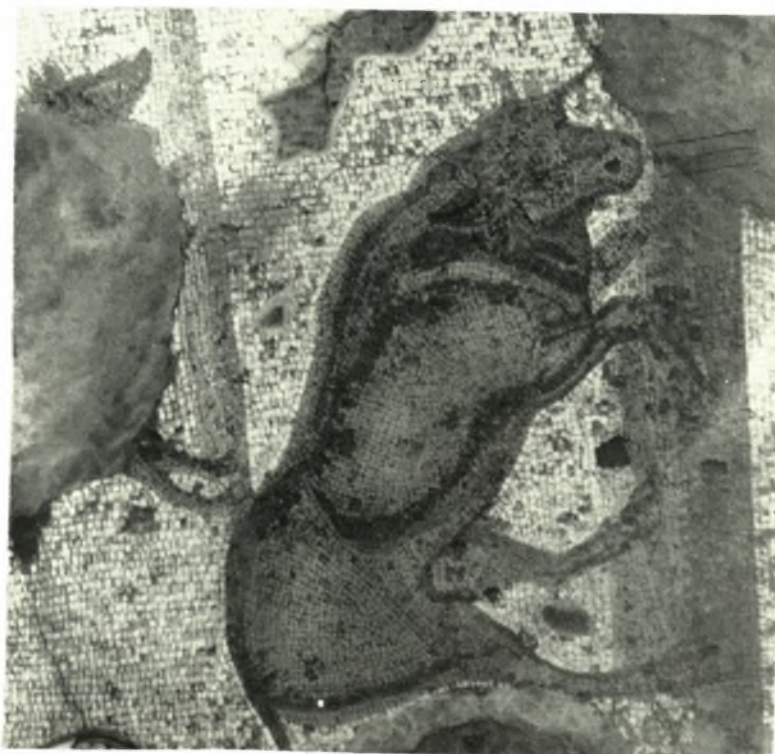

α - β. Ἡ ἐπιγραφή τοῦ ψηφιδωτοῦ τοῦ θαλάμου II

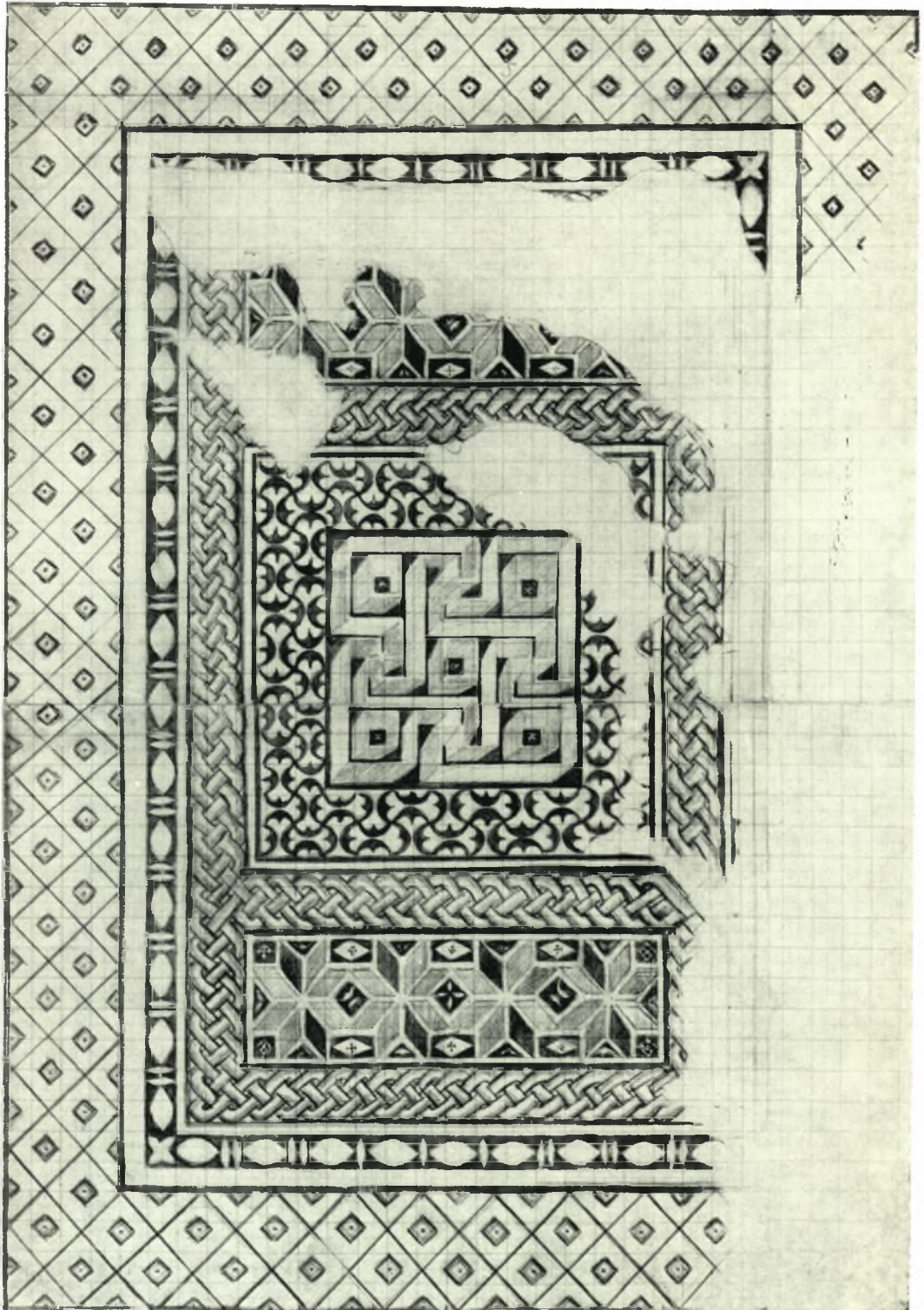
ΒΑΣ. ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΗΣ

Θάλαμος II : α. Λεπτομέρεια παραστάσεως τούρου, β. Επιστηνής βιομού

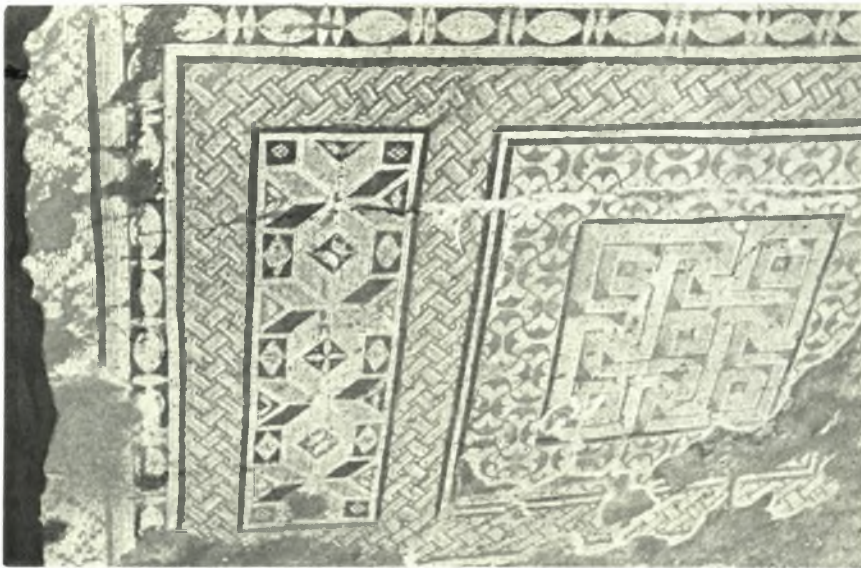

ΒΑΣ. ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΗΣ

Ψηφιδωτὸν θαλάμου IV (σχεδιογράφημα)

ΒΑΣ. ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΗΣ

α - β. Λεπτομέρειαι ψηφιδωτού του θαλάμου IV

ΒΑΣ. ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΗΣ